

"ВЕЧІРНЯ ГОДИНА" ч. 7

ГРИГОРІЙ
СМОЛЬСЬКИЙ

ОЛЕКСА
ДОВБУШ

Історична повість

Львів, 1993

Друкується за виданням 1935 р.

Художник М. Яців

ТОЙ, ЩО САМ СЕБЕ ЗРАДИВ...

Олекса Довбуш! Якби його навіть ніколи не було, то нарід сам собі створив би його образ і постать. Зродивсяб він в живій народній уяві, виринув би з народної туги, мов та грецька богиня любови виринула з піни морської. Виринув би з туги за правдою, за справедливістю. за відвагою і лицарськими чеснотами.

Та Олекса Довбуш був, жив. Перебігав з своїми "хлопцями" гори й долини, лякав можних, борошив слабих, — брав від багатих, давав бідним, — бився навіть з чортом і зате мав від Бога надприродну силу: куля його не бралася, вороги його не могли зловити. Таким бачить його народня уява, про такого співають у піснях і повідують у переказах.

Народня творчість — як і взагалі творчість — не журиться тим, як саме виглядав правдивий Довбуш, що жив тому рівно двісті літ, — тільки бачить і змальовує його таким, яким нарід хотів би його мати, про якого мріє, за яким тужить. Це й дає нашому народові найкраще свідцтво про його високі етичні цінності: 1) глибоке, вроджене почуття справедливості, так національної, як і соціальної, та й загально-людської, а властиво Божої; 2) туга і змагання до фізичної і духовної сили. Довбуш є в очах народу втіленням тих прикмет — і тому він не вмер в народній пам'яті. І хоч би хто шукав і справді доказав якісь відомі властивості Довбуша і його хлопців, то нарід їх не бачить, не хоче бачити, бо це не підходить до краси його образу.

Зате нарід бачить щось інше: бачить і з сумом та жалем стверджує одну велику Довбушеву хибу, а властиво помилку. Ця помилка полягає в тому, що Довбуш зрадив тайну своєї сили і виявив свою людську слабкість. І через те програв і не довершив свого діла. Сам себе зрадив. Перед Дзвінкою виявив, що він боїться тих, що його слідять... Розчарував її і вона втратила до нього і любов і пошану й допустила до його загибелі. Була зла сама на себе, що мала Довбуша за чародія, була зла й на Довбуша, що він сам відчинив їй очі на свою слабкість. Раз зійшов з своєї простої дороги, раз скинув з себе таємничість — і пропав.

Якби Довбуш і не вчинив тої помилки, то і цю помилку народня уява мусіла би собі сама створити. Бо народня уява мусіла би знайти для свого героя якесь виправдання, чому він не довершив того, що міг довершити. Зрештою ці помилки питомі всім подібним постатям навіть у інших народів: напр. Самсон також пропадає через те, що зрадив Далілі, в чому лежить його сила... Вона тоді, розчарована, як Дзвінка, обезвладила Самсона й видала ворогам...

Відвічна це правда, що найбільшим ворогом людини є вона сама собі, коли сама себе зрадить. Забуде про своє післанництво, якому присвятилася, раз, на один миг схибить з своєї дороги — і тратить усе. Хто рішився або кому суджено, бути не звичайним чоловіком, а борцем за всіх, той мусить задивитися в свою мету й ніраз не втратити її з очей, ніраз не стати звичайним, слабим, немічним... Бо інакше пропаде.

Автор цієї книжки подає нам Довбуша такого, як його бачить нарід. Це не твір з претенсіями, тільки оповідання з уст народу, — тут менше документно-історичної — а більше життєвої правди, і тим власне цей

твір цінний, бо причинюється до пізнання душі самого народу. І коли цей твір збудить у читача живішу тугу за силою і правдою, то ця книжка сповнить своє завдання. Бо до сили і правди змагає наш нарід — і тому все те, що будить тугу за силою й правдою, сповнює корисне завдання для добра народу.

Автор цієї книжки зроду талановитий мистець-маляр і залюбки проживає на Гуцульщині. Зацікавила його безсмертна легенда про Олексу Довбуша, зацікавила його, як мистця... Бо так поодинокі образи повісти про Довбуша, як і взагалі ціла постать Довбуша, виступають в уяві народу так ясно й виразно, що малювати неважко скопити їх своїм зором і своєю уявою. І поки зобразити ті перекази фарбами на образах, він рішився дати писаний образ і так наче сягнув у ділянку письменництва. Все, що від кого чув про Довбуша, записує як цілість, як заокруглену повість, з уст одної особи, оповідача, і тим чином злегка зарисовує цьому оповіданню мистецькі рами. Завдяки тому твір набирає більше природності й суцільності; і так легше засвоїть собі його читач і тому тимкраще сповнить ця книжка своє корисне завдання, про яке згадано вище: збудить тугу за силою і правдою...

Юра ШКРУМЕЛЯК

Старий Максим подумав, взяв вуглик з ватри, приложив до люльки, пакнув тричі, глянув на зоряне небо і розказував далі:

...Недалеко Печеніжина, в селі Марківці, жив тому двісті літ дуже бідний чоловік. Він був такий бідний, що навіть власної хати не мав, а жив у комірнім в одного марковецького богача. В нього пас вівці і помагав у господарстві. Кілька овець, що паслися разом із чередями Гаврила (так називався газда), децю з одежі, кілька мисок та горшків у хаті, це все його майно. На ім'я було йому Василь, а на прізвище Довбушук.

Мав він одного сина Івана тай дуже ним радів. Хлопець скоро ріс, ще скоріше розвивався, вчас навчився ходити і вчас говорити. Ледве дитину від грудей матері відлучили, а вже брався до роботи. Чи де післати, чи принести що, всюди піде, все зробить. Не було місця на подвір'я, не було кута, деби не заглянув. Він між ровесниками перший над усіма старшує, все щось придумує і не одного задивує.

— З того буде колись газда! — говорили люди.

Як став більший, пішов із батьком у полонину помагати вівці пасти.

У той саме час, коли Іван уже спузарив, народився Василеві другий син, Олекса. Вже самі родини Олекси були дуже тяжкі і мати мало що не вмерла при злогах. Голова велика, живіт, як бербеничка грубий, ноги й руки, мов деревляні без сили у в'язах. Ніколи не заплаче, ані крикне, тихий мов закамений, а ссе за чотирьох і дуже маму нуждає.

Гіркий світ Василюх з дитиною в хаті, а тут заробити треба. Покладе дитину серед хати, поставить перед ним миску з кулешою, дасть у руки ложку тай іде з хати. Хлопець навіть не скривиться. Таляпається весь час в мисці, їсть, бє ложкою по крисі, по запорошеній землі, сорочці, чолі... Заїсться, забрудиться цілий і подобає тоді не на дитину, а на мале чортеня. Таки коло миски

зморить його сон, а тоді простягнеться серед хати тай спить горілиць з ложкою в рущі.

Минають тижні, місяці, вже літа йдуть, а хлопець ані говорити, ані ходити не береться. Ледви за лавою посту-пає, а то звичайно сунеться по землі на руках і волочить за собою ноги. Одним словом немова і каліка в хаті.

Василь встидався хлопця і ніколи не згадував про нього перед людьми. Не любив і навіть сердився, коли хто питав його вмісно про Олексу. Просто чути про нього не хотів, неначе це не його син.

— Тажбо то й дитина раз, як за яку кару! Чистий проклін! Краше відразу сконало б і не мучило себе тай нас, як мало таке народитися на світ! — казав Василь, хор хлопець наперекір йому не хорував і не вмирав.

— Не бійся! Ану, як виросте то ще й Івана перейде! — відповідала Василиха, добра мати дитині, яку привела на світ, а в серці думала собі: "то певно обмінник".

Порадили Василисі, що робити проти обміни. Вона брала глину з девяти межей, зпід девяти камен, несла хлопця вночі о дванадцятій годині на межу, клала його червом до землі, накладала зібрану глину хлопцеві на потилицю і біла свербигузом. Нічого не помагало. Хлопець навіть не дуже верещав. Який був нездара, таким і далі лишився.

Бувало зайде хто в хату із сусідів і стане до нього говорити, тоді він накупить, стає грізний, отворить широко очі, хапає за щонебудь під рукою і борониться. Подібний тоді на мале медведятко, що захищається в небезпеці.

Іншим разом сяде на поріг під двері або на лаву під стіною тай сидить годинами не рушившись. Часто гойдається тілом на місці так, немов би колисався і бе головою у двері, чи стіну так, що луск іде по хаті, гейби хто дрова рубав на дворі.

Так було з Олексою до шестого року життя.

На шестому році, сидить раз Олекса під хатою і цілими годинами висиджує там, впиливши зір у синю далечінь гір.

Днина ясна, погідна. Зі стайні вибігло теля тай стало підстрибувати по подвір'ю. Бігало воно, поки бігало, а розбрикавшись добре, хотіло перескочити вориння. Вориння не перескочило тай перевисилося на ньому так, що не могло рушитися ані взад, ані вперед. Побачив це Олекса, підбіг рачки до теляти, взяв за ноги, підніс угору і

передоймив. Опісля вернувся на своє місце під хату і дивився далі так, гейби нічого не сталося.

Батько його, Василь, був того дня дома. Сидів у хаті коло вікна і все те бачив. Дуже здивувався тай подумав: це якась несамовита дитина! Таке мале, а таке дуже!..

З того часу перестав хлопець ссати молоко матери, брався вже ходити, а промовив щойно у дванадцятому році життя.

В тих часах була панщина. Не була вона така тяжка в гірських околицях, як на долах, та все таки давалося людям взнаки двічі на рік. Раз у зими, коли треба було стинати дерево в лісі і возити до двора, а другий раз у літі в часі сінокосів. Хто має свою маржину ладен був собі робити сіно, бо сонце пражить, трава горить, тоді приходить до хати отаман і жене на роботу до двора.

Василь ходив звечора по дрова в ліс тай подвигався. Сперло під грудьми, кололо в боці і не давало дихати. Лежав на печі і стогнав. Василиха бігала в село по бабу, щоб згасила ватру і намастила. Стало легче йому, але вставати не міг. До хати влетів отаман:

— Ану старий на роботу!

— Бійтеся Бога! Хорий! Цілу ніч стогнав! — просить Василиха.

— Як хорий най здихає! Удає злодій! Зараз вижену з нього хоробу! — кричав отаман і вже підніс палицю вгору. В тій хвилині заступив йому дорогу Олекса і промовив уперше:

— Я піду за неня!..

Отаман сам здивувався, бо знав, що хлопець немова. Дав Василеві спокій, а Олексу забрав зі собою на роботу. Дали хлопцеві косу і казали косити. Він косити не вмів тай було більше жартів і сміху на косовиці з нього, як тої роботи його. Отаман зараз його прогнав, щоби не заваждав у роботі.

Вернувся Олекса в хату, а батько каже:

— Бачу, що можеш уже сам на себе заробити!..

Покинув Олекса хату тай пішов на службу, вівці пасти.

У той саме час старший брат Іван уже ватагував. Газди, в яких служив, були дуже вдоволені з Івана і розшибалися за ним. Кожний хотів мати його в себе. В кого ватагував, віддавав увесь скором так, як показували реваші. Страт у маржині майже не було, бо знову всокотити так перед вовком чи медведем, щоб ані одна штука не пропала, годі було. Що заробив, приносив до дому і віддавав батькові. Ощадний був і дуже дбайливий.

Олекса вівчарив. Вставав досвіта, зганяв-вівці в струнку до подою, опісля гнав у призначений кут на пашу. Брав зі собою сокиру, довгий прут і флюяру. З флюярою не розставався навіть у сні.

Вечором затрембітає ватаг у трембіту, тоді зганяють маржину у стоїще, а коли скінчиться подій, збираються всі пастухи в стаї біля ватри. Тоді Олексі найгірше. Усі пастухи насміхаються з нього, збиткуються. Що лише сяде коло ватри, то зараз котрийсь кликне: "Довбуш! Ану на бік, посунься, бо я тут сідаю! Подай ложки! Принеси води!"... А він, добродушний і щирий слухає і мало не плаче нераз. Ростом і тілом, як правдивий легінь. Здається притаєна сила медведя сидить у ньому, а він благий і лагідний, як вівця, вступався навіть слабшому і молодшому від себе. Лютився дуже, коли прозивали його "вуйком", за його неповоротність і повільність.

Та нераз було за що сварити і карати навіть. Сяде бувало на пені смереки, вівці рубають траву, а він собі грає. Тоді він найщасливіший. Грає і так заграється, що на цілий світ забуде, на свою службу, на вівці, немов він сам один на світі і його флюяра. Вівці підуть борами-зворами, що й відшукати не годе, а коли й знайде, то не всі.

Ідуть пастухи шукати. Сварять, а то й бють, та найбільше ватаг. Олекса знає, що провинився тай не дуже противиться, лише в душі просить Бога, щоби дав йому таку силу, щоб усі його боялися.

Та хоч як насміхалися з нього і дорікали йому пастухи, таки дуже любили його і потребували. Любили його за те, що вмів так гарно заграти на флюярі, як ніхто другий в цілій Чорногорі. Як заграє, то здається не лише пастухи, але й маржина, вівці, птахи, смереки, полонини тай усі звірі в лісах слухають. Ставало тоді тихо. Ліси замирили, вітри засипляли, води в потоках застигали. Коли перестав грати, гомін флюяри розходився далеко лісами, стелився полонинами, плив зверху на верх, летів групами далеко по Чорногорі і зникав у облаках.

У полонині кожний озброєний. Нераз навіть серед білого дня затріщить вориння і з гушавини впаде в отару "вуйко" тай розідре корову, або підкрадеться вовк тай схопить вівцю. Зареже корова, заблєє вівця, зриваються пастухи й стріляють. Часто й самому треба боронитися, тому то Олекса завсіди мав роботу. Умів направити кріс, доробити замок, ложе, пятаку, направити пістолет, доробити ручку до бартки чи топорище до сокири.

— Ти не вродився вівчарем, але циганом! — казали йому пастухи. Він нічого не відповідав, лише направляв.

Одного дня, мов лискавка на небі, Олекса роздумався, покинув вівчарити тай зійшов із полонини в село вчитися ковальства.

Жив у Космачі циган (так називали тоді коваля) славний на всі гори і села, який умів зробити такий кріс, що ніколи не хибнув і знав він так замовити чужий, що хоч набитий, не вистрілить, лише вода з нього потече. Не був він космацький, але зайда з долів. У Космачі осів, оженився і мав діти. Діти його не любили батьківського хисту, тому брав він собі до роботи челядників між чужими.

Ковальство в ті часи не те, що нині. Фабрик не було близько ніяких, а коваль мусів сам все зладити: чи сокиру, бартку, топір, чи підкову, а навіть дрібніші і делікатніші речі.

У той час циган був уже досить старий, руки не служили так, як колись і вже добре не довиджував. У кузні працював челядник, а старий циган лише навідувався час від часу, наглядав за роботою і брав плату.

До нього прийшов Олекса вчитися ковальства.

Не хотів старий спочатку прийняти, та коли побачив топірець і пістолет, що їх сам Олекса зладив, прийняв. Пізнав, що хлопець має велику охоту і любов до того ремесла.

Став Довбуш вчитися і цілими днями в кузні сидить та з неї не виходить. Його все цікавить, всьому уважно приглядається. Часто заходив старий циган до кузні і показував дещо Олексі, а добрий ученик нічого не впустив із його науки і завваг. Навчився розпикати залізо аж до білого, розтоплювати мосяжну масу так, що розливалася в посудині, як молоко. Спочатку робив дрібне: топірці, ретязі, протички до люльок, ножики, чепаги тай робив так добре, що перевищив навіть челядника, який уже давно вчився.

За якийсь час челядник покинув службу і відійшов зовсім, тоді Олекса лишився сам у кузні. Тепер задумав він зробити собі такий кріс, щоби ніколи не хибнув. Взявся до роботи. Цівка проста, як свічка, доробив ложе з правдивої грушки, зробив замок, прикрутив кремін, кільця, перстені, а коли окремі частини були готові, скував до купи. У п'ятці вижолобив сховак на кулі і дочепив ремінь. Кріс був майже готовий. Ще вигладжував його, поправляв, приміряв, пробував замок і так пірнув

у свою працю, що не чув, коли в кузню ввійшов старий циган, став йому за плечима і приглядався роботі.

— Нема вже що тобі робити у мене більше, коли ти потрапив зробити такий кріс. Краще робиш, ніж я!... — сказав циган, а Олекса почервонів весь, зірвався на ноги, гей би не знати як провинився. Циган взяв у руки кріс, приложив до рамени, прижмурих око і тягне за язичок так, немов стріляє. Ще раз оглянув, подивився на Олексу і поклепав його по рамені.

Тепер задумав Олекса зробити бартку таку, якої ще ніхто не мав. Назбирав багато ігол зі самої стали, розстпив і вилив бартку. Хотів поспробувати чи тверда тай вдарив нею по ковалі. Бартка лопла надвоє. Вложив її щераз до вогню і дав такий гарт, що з розколини ані сліду не лишилося. Вдарив щераз по ковалі тай ковало лопло надвоє. Був дуже вдоволений, що має вже добрий кріс і бартку.

За кілька днів приходить циган до кузні і каже:

— Слухай Лесику! Будь такий чемний та підеш у полонину на бриндзю. Давня вийшла і нема що їсти! Отак зпів бербенички, щоб не подвигався дуже!

— Хочби й зараз! — каже Олекса.

— То збирайся і підеш з бахуром. Він там близько спузарить і заведе тебе на місце!...

Кинув Олекса роботу і став збиратися в дорогу. Взяв киптар, кусень хліба в бесаги, в руки бартку тай пішов. Та не забув взяти кріса і порошу, щоб випробувати, чи добре несе?

Іде з бахуром через село, а сонце так пражить, що піт із чола цюрком тече. Сорочка мокра тай ціле тіло млість бере. Лісом найкраще іти, бо холодом, але за те все під гору.

Дійшли під верх Лисої, посідали на траву і припочивали трохи. Олекса задумав випробувати свій кріс. Взяв на ціль смереку таку тонку, що долонями мож було обняти її, відмірив кроки і стрілив. Куля застрягла в самій середині пня на висоті очей. Набив кріс наново, заткав цівку листом тай пішли далі попід Лису, грунем, за сонцем, спустились в долину і знову вгору тай на Гарде простують. Тут хлопчина став, показав полонину, де паслися циганові вівці і завернув, а Довбуш підійшов ще кільканадцять кроків, порозглядався, чи не бачить його хто і скочив убік між каміння і кріслате смерічча. Там найшов заглибину під каменем, поклав туди кріс і

притрусив мохом зверха. Боявся, щоби в нього пастухи не відібрали.

Перейшов знову на плай і спускався в долину. Здалека побачив стаю. Загавкав пес. У піддашу стаї стояв ватаг. Олекса поздоровив, як наказував звичай, увійшов у стаю і відразу каже, чого прийшов. Ватаг оглянув його цілого і ніби не чує його слів, а розпитує про новини в селі і питає за тютюном. А була така встанова, що хто приходив по бриндзю, мусів мати зі собою реваш, хочби то був сам депутат, чи хто з його родини або котрийсь з мішанників. Ватаг Олексу знав, але на слово вірити не міг і не хотів, бо лихий був би з нього ватаг.

— Реваш маєш? — питає.

— Ні! — відповідає Олекса.

— Ну, то дурно-с ішов тільки світ!

Олекса, трудний з дороги, сів на лаву тай глянув допитливо на ватага. Нічого не каже, ні просить, лише думає про те, що з порожніми бесагами буде вертатися до дому. — А може ватаг жартує? — подумав!

— Зрештою стрівай ще! Надумаюся! — сказав ватаг.

Жде Олекса до вечора. Вівчарі позганяли вівці, бовгари корови. Зів із ними вечеру і заночував. Досвіта схопився разом із пастухами, але ватаг бриндзі не дає. Минає ранок, полудне минає тай до вечора вже недалеко.

На дворі цілий день погода. На небі ані хмариночки. Воно таке чисте, сине і глибоке, як море тай міниться то в зелену, то в рожеву краску. Найменшого леготу вітру не чути. Сполудня стало так млісно і парно, що маржина і пастухи полягали на землю в тіні і відпочивають у холоді.

Простягнувся і Олекса горілиць на траві тай дивиться в небо. Лінь огорнула його тіло, але серце рветься з досади. Косо поглядає на стаю. Дим куриться, тай не йде вгору, але стелиться долом і обмотує смереки. "Це не добре"! — подумав Олекса і підвів голову. Приложив до чола долоню, зморщив брови, прижмурих око і побачив далеко на півдні хмарку. Вона вразила його так, як скалка в долоні. Оглянувся довкруги тай подивився щераз на ту хмарку. Та то вже не хмарка, але хмара, що на його очах більшала і плила до нього. "Буде плова"! — сказав до себе.

Далеко за Чорногорою вже темно і чорно. Заки Олекса встав, розглянувся і надумався, що йому робити, хмара пів неба вкрила.

Потягнув раптом теплий вітер і поніс жаром. Олекса потер рукою по траві, а вона суха, так гаряча, що аж пече. "Треба тікати" — сказав до себе і пішов до стаї.

— Даш бриндзю чи ні, най пусто не жду?! — питає ватага.

— Ідеш ми з очей до дідька, поки я добрий! — люто відповідає ватаг.

Пастухи позивалися тай поспіхом заганняють вівці і корови. Ватаг кричить, спузар десь пішов води принести і не вернув, усі ліхі люто поглядають на Олексу, гей би то він накликав на них бурю.

Темні тіні впали на долини, почорніли гори. В менті раптом загуділо в хмарі, налетів горішний вітер, закрутив смереками додолу і пустив до неба стовбур з попелу, болота, каміння, листя тай поніс у безвісти. Блиски і громи бють і котяться чимраз ближче. Чорні хмари тяжкі повисли над землею.

Довбуш тікає і вже не думає про бриндзю, але про те, як і куди втекти перед пловою. Ледве встиг добути зі сховку кріс, як нараз блиснуло над його головою і такий грім луснув близько нього, що він зі страху причик і від гуку занімів. Як прочунав, то не пішов долів на плай, але скочив утору, де заглянув високі скелі, що заманили його до себе. Раптом пустився такий густий дощ, що заки Олекса дібрався до тих скель, перемок до нитки. Допяв до камінної стіни і на щастя попав на заглибину під каменем, в якій сховався. Заглибина на ріст чоловіка висока і широка що міг свобідно в ній обернутися, обтерти воду з лица, руки тай оглянути кріс. Дуже втішився, коли побачив, що замок сухий, а затичка з листка стояла в цівці. Став і жде, що буде. Над його головою звисав верх камінної плити, гей надбитий край криси величезного і тяжкого дзвона.

Свищуть смереки, скрипить над ним каміння, земля дуднить, в ухах шумить, очі сліпнуть від світла, а Олекса напів живий приляг до холодного каменя, гей муха під шапкою гриба не ворухнеться. Два кроки від нього січе дощ і такою масою води ллється, якби море від берегів виступило тай через гори котилося в доли. Шум, гук, блиски, громи мов у самому пеклі. Стогне земля, западаються доли. Все кругом змішалось в один великий рев. Сам Арідник чорний, скажений урвався з ланців і летить понад землею, а за ним усі чорти повтікали з пекла. Кінець світа прийшов.

Став Довбуш хреститися навідліть тай говорить: "Ні отче наш, ні жесси, ні набесіх, ні дасвятиться, ні імя твое... ні збави нас, ні од лукавого, ні амінь... боже дай мені пережити цю страшну годину"! Які знав молитви, говорить, а все додає — ні — і хреститься лівою рукою від себе, щоби нечиста сила не приступила до нього.

Развраз блискає, гримить. Впялив очі в темні і бачить, як перед ним все рухається, перевертається, валиться в долину понад нього. Щось велике страшне, могутнє переходить, посувається все далі понад і повз нього. Знову блиснуло і загриміло. Недалеко від себе і побачив безодню, а над нею урвище скали. Зпід скали вибігло щось таке ніби цапок з рогами, чорне, задерло хвіст, зареготалося тай втікло під скалу.

— Це він, щез би, нечистий! — подумав Олекса.

Блиснуло вдруге, а "він" вибіг знову, задер хвіст тай глумиться.

"Стрілю"! — подумав. Взяв кріс у руки і як лише блиснуло втретє, стрілив туди. Блиснуло четвертий раз, але "він" не показався більше. З того місця, де глумився, пішов у гору дим тай занесло паленою смолою.

Буря полютувала тай вже їй сил не стало. Втихомирювалася. Громи, блиски рідшали і віддаювалися. Дощ перестав падати. Виліз Олекса зпід скали тай розглянувся. Скала під якою стояв так зарисувалася, що не знав, яким чудом не розкололася зовсім і не придавила його. Відійшов кілька кроків і глянув на ліс, куди мав переходити. Там, де недавно зеленів густий ліс і смереки гордо палися до неба, стояв тепер один одніський пустар, велике румовище. Лягли на землю величезні смереки, зломані і повалені до гори камінням так, як вимкнена рукою трава. Лише сям-там стреміли в гору самітні, мов сироти на пожарищі, високі пні обдерті з кори. Мов не те, а цілком інше місце.

Пустився йти тай став шукати стежки. Хіба прорубувати дорогу або обходити ліс. Надумується, оглядається і бачить, як до нього підходить сивий, як голуб, дід із сокирою під пахою і люлькою в зубах. Дід такий веселий, так радісно всміхається до Олекси, що йому аж дивно стало.

— Як маєшся молодонку? — промовив перший дід.

— Гарзд! Як ви? дужі ще? — відповідає і питає Олекса.

— Дужий! Богу дякувать! — каже дід. — Велика нагорода жде тебе!... Ая! Чогож би ти бажав собі?

Довбуш добре не розумів про що мова, а що був дуже лихий на ватага за бриндзю, каже:

— Хотів би бути таким дужим, щоби мене ніхто не поборов!

— Добре! — каже дід усміхаючись.

— Тай хотів би ще, щоби ніяка куля мене не ймалася.

— А леж добре! — каже дід і плеще Олексу по плечі. Погладив ще його по голові тай став відходити. Коли дід був уже далеко, зміркував Олекса, що то не звичайний собі дідок, але мольфар, дігнав і став просити, щоб йому поворожив. Глянув дідусь на Олексу своїми, лагідними очима, всміхнувся, але ворожити не хоче. Став його Олекса просити, благати: "Скажіть, скажіть"!

— Та нащо тобі знати, коли тобі від того легше не стане, а може бути гірше, як зрадишся тай комусь скажеш! — говорить дід повільно і кожне слово вимовляє чітко і уважно.

Ще дужче став Олекса просити тай, божиться, що нікому не скаже.

— Маєш доконати великого діла. Лише вважай добре і не заходи собі багато з жінками, бо ти для них дуже мягкий. Тоді все пропаде, і себе самого загубиш! — сказав дід і зараз відійшов.

Це не був дід, але янгол. Він дав Довбушеві силу, красу і розум за те, що вбив чорта.

Дід зник, а Олекса став шукати виходу. Завернув на стежку поперек якої стояли повалені пні смерік тай пробує переходити. — "Ану, чи є в мене сила"? — подумав. Взяв обіруч смереку, вперся ногами в землю, підняв і відкинув на бік. — "Коли я такий дужий, то можу вертатися по бриндзю" — сказав до себе тай завернув у полонину до стаї. І знову загавкав пес тай вийшов ватаг на двір.

— А тепер даєш бриндзю чи ні? — питає Олекса.

— Якис годе, то бери, але вперед поборемося! — каже ватаг самопевно ще й підсміхається, свідомий своєї сили.

Ватаг був здоровий, кремезний легінь. Ростом не високий, але широкий в грудях, в руках і ногах такий ціпкий, що ще ніхто його не поборов. Він навіть не думав, що Олекса на правду захоче з ним боротися, та коли Довбуш убив бартку в землю тай став затирати руки, спльовуючи в долоні, вийшов ватаг на видніше місце тай став розглядатися, куди би то ним кинути. Як звичайно коло стаї все мокро через маржину, до того ще

вода, що спливала із чуркала, після бурі розілляла так, що там стояла ціла велика калабаня брудної води.

Схопилися оба попід сили тай стали боротися. Довбуш, як не піднесе вгору і не кине ним у саму середину калабани, то аж земля задудніла, а болото розтріскалося довкруги на траву. Довго лежав ватаг серед того болота і не скоро підвівся. Коли став на ноги, Довбуш тримав уже дві бербениці бриндзі в руках, клав їх у бесаги і закидав на плечі.

— Щоби ти знав, як бере Довбуш! — сказав і пішов не оглядаючись до дому.

II

Іде Довбуш, іде, а на ґруні сів і припочиває. Вже й не дуже то йому в голові, що сонце повисло над горами. Вдивився у безмежний простір, що розгорнувся перед ним і задумався.

Велитенські маси гір, як живі істоти, поклалися на відпочинок і вже напів дрімають. Темна зелень лісів злилась в далечині в поздовжню, темно-синю площину, поперетикану ясними плямами. У долині сріблився потік, що вабив око, як битий, камірний плай. Світло сонця ховалося по схлонах хребтів і перелітало по верхах, як мотиль по чічках. Зачепить Говерлю, моргне на Данциж, вдарить об фантастичні Ребра і Шпиці, поіграється з Гордем, сяде на Білу Кобилу тай скочить через Грегит аж на Лису. Далеко під сонцем чорніє грізна Сиввуля і чепуриться наголовник Хомяка.

Довбуш дивиться на гори, гей орел з висоти хмар, вдивляється в них і хоче збагнути їх нутро. Та воно замкнене і недоступне для нього ще з того часу, як народилися гори. Відчув їх могутню велич, спокій, таємність і красу тай полюбив дуже, а заразом відчув у собі власну силу, розгін і таку легкість, що здається полетів би понад гори-звори, коли мав би крила.

Вже хотів вставати і звів очі на плай, куди мав іти, як у тому менті на темній зелені смерік майнула жовта хустка, тай червоні запаски і раптом щезла. Той рух живих красок зв'язався в його уяві з образом молоді дівчини, що йшла в тому самому напрямі, що він, тай викликав у ньому незвичайне почуття самотності. Щось боднуло його міцно, кров ударила до голови і закипіла в жилах. Він зірвався з місця, закинув бесаги через плечі тай пустився здоганяти дівчину.

Не йде, але жене. На скруті знову мигнула хустка і запаска. Висунулись дві жінки тай пропали в лісі. Під Лисою смеркалося зовсім і стратив їх з виду. Приспішує хід, щоби наздігнати їх, але жінки тікають і лише час до часу чує голос то одної, то другої. Хрусне зломаний патик, бренькне камінь, але вони, як були далеко перед ним, так далі пруть. Став посвистувати, а далі співати, може впізнають, та і це не помагає. Поставив на своїм і дігнав аж у долині над рікою.

— Добрий вечір, жінки! Алеж то пилуєте!...

— Та як не пилювати, коли ніч захопила — каже жінка з полешкою, коли побачила Олексу з терхом.

— А я посвистую, ба й співаю тай ані руш наздігнати!

— Чи ти не Олекса, що в цигана робиш?...

— Той сам!

— А ми цілу дорогу в страсі, тікаємо, що сили маємо, аж дух у грудях спирає. Параска мало не плаче і що хвилини оглядається...

— То я такий страшний?

Помучені посідали і відпочивають.

— Страшний, не страшний, гадали, що то якийсь опришок. Там на ґруні я перша вгледіла і в грудях серце затремтіло. Боялася за Параску, бо нічого при собі такого не маю. Вона вгледіла тебе і мало не крикнула наголос: хтось онде сидить! — і мерщій ми в ноги. Летимо весь час лісом, вкінці знемоглися тай мусили стати.

— Не було чого боятися!

— Говори ти своє, а я буду своє! Але ходім!...

Піднялися тай ідуть.

— Ади, в Брустурах якийсь опришок напав на жінку, серед дороги, здар з неї новіське шмаття, навіть сорочку казав скидати тай ледви випросилася.

— А що вона далася?

— Як не датися! Хлоп, як медвідь, каже: скидай, тай жінка ані пари з уст не пустила. Богу дякувала, що на тім скінчилося.

— А я би такого не жалував, бабахнув барткою і булоби по нім.

Так цілу дорогу про опришків розказувала. Слухає Олекса, докине слово, але що хвилини зиркає на дівчину. Рад би знати, як виглядає, та в темноті не бачить, лише темні обриси.

Раптом перед ними стала церква і дзвіниця.

— Ми вже дома, а тобі ще кусень дороги! — каже жінка.

— Так би напився води! — каже Олекса, а що інше має на думці.

— Ходи!...

Пішов Олекса води пити. Заки зняв бесаги і поклав під банки, Настуся отворила хату і засвітила. Параска скинула хустку і киптар і стала шукати горшка на воду. Олекса став у хаті, сказав помайбі і вже хотів пити воду, як Настуся, забрала горнець і каже:

— То снішна вода! Маю щось ліпшого для тебе.

Нераз бачила його в кузні, але щойно тепер приглянулася йому добре. Подобався їй легінь відразу тай погадала собі: "Такого зятя хотіла би мати!" Параска струнка, як смерічка стояла коло стола і з лінивою цікавістю дивилася, як мати перекинула пляшку, лила напій у пугар і подавала Олексі. Він випив одним душком.

— Це щось дуже добре! — сказав і сів на лаву.

— На і тобі дівче! — каже мати, подаючи донці пів пугаря.

Параска майже не рухалась з місця. Її тягар тіла спочив на ліктеві лівої руки, що опирався на пласі стола, розходився по вузькому стані і спливав у ноги, що вигинались мов дві санки на долівці. Голову схилила на праве плече, а рукою взяла рубець запаски так, гей би хотіла його випростувати. Зпід сорочки ледви виступали малі, ostrі груди. Взяла пугар у руки, а Олекса, як сидів, перебіг її всю від закручених нісків на постолах, через червоні капчурі, перстень вільної ноги голої, по клаптикові сорочки, цеглястий запасці, грудях, шиї і на очах став. Волос у кісках, на середині чола розділ, що не попало в коси, вилось кучерами краєм чола аж до вуха. В жилах його заіграла кров. Пробудилася в ньому незнана досі жажда кинутись до неї і обняти.

Пізно вертав до дому. Образ дівчини, яку бачив у блідому світлі каганця, не покидав його ані на хвилину. Твердо і незломно сказав до себе: буде моя!

Як прийшов під хату, то ледви добудився. Всі позасипляли першим сном твердим. Встав старий циган, отворив двері і коли при засвіченій скипці побачив дві бербениці бриндзі, склав руки, гей до молитви і каже:

— Ой з тобою треба бути чемним! Я вже гадав, що ти пропав.

Олекса перекусив трохи, напився води тай пішов на падру спати. Сон зломив його відразу. Спав, як забитий, а коли пробудився, крізь поздовжні щілини дверцят падало яскраве світло сонця. Схопився на ноги, отворив дверцята

тай збіг у хату. Вмився, розчесався, взяв нову сорочку, черлені гачі, писані постолі, широкий черес, киптар цвітний, крисаню з трісункою тай пішов до церкви.

Була неділя. В церкві вже кінчилася відправа і нарід висипав на цминтар, і вкрив цілу вулицю. Одні стоять, другі сидять, балакають, розповідають про це, про те. Газди про газдівські справи, молодь про своє. Кожний свій світ має. Інші май подальші, посідали на траву і харчують. Так було колись, так і залишилося тепер, бо неділя це інший день, інакший світ, інакше сонце світить, інакше сходить, інакше заходить. Все веселе, ясне, всміхнене, чисте, як їхнє лудиння чисте, нове, свіже, що весь тиждень у скрині лежить, а лише у свято і неділю празникує.

Довбуш умішався у той цвітник живих цвітів, розглянув усі кути і гурти, але Параски не найшов. Якась таємна сила гнала його до цієї дівчини і не давала йому супокою. Але щоби то був за легінь, щоб у неділю не набувся, з дівчиною не поговорив!! Під вечір не втерпів тай пішов до Настуниної хати. Мати радо вітає, а про доньку то вже й не казати. Сів на лаву, витягнув флюяру тай став грати. Грає він і на Параску поглядає. Бачить, пізнає, з очей її читає, що вдавсь їй дуже.

До дому вертає бадьорий, повний молодечих сил і чує, як в його душі розквітає гарячий цвіт любистка і еднає його з Параскою так, гей би одна половина того цвіту виростала із її тіла, а друга вросла в його кров корінням, листками і обмотувала ціле тіло і серце.

З того часу бував майже що вечора.

Було багато в Космачі дівчат, але такої, як Гафія Проданюкова певно не було. Висока, русава, з голубими очима, як заговорить, то немов сонце засвітить, та ще й багата. Як іде з церкви, то всі легіні тай газди зглядаються на неї і не один із них ласо і охірно підморгує.

Та такої, як Настунина Параска таки не було на ціле село. Як іде, земля перед нею розступається, смерічки вгинаються, трава долом стелиться. Вона, як пава, вся у квітах і китицях, як райська чічка. Легіні дивляться і не надивляться. Де стане, там гурт хлопців збирається. Вона молоденька, як пупях квіту, велична, як весна, як сонце ясна, сам мід солоденький. Вона на нікого не гляне, лише на одного любчика, якого в серці носить. Він один-одинокий в неї. Коли його бачить, земля під нею горить, груди тремтять, вся паленіє. Це Олекса. Він для неї найкращий, наймиліший.

А Олекса між легінями не самотній. Є їх досить, і то гарних, розумних. Самі васильки, чорнобривки, любистки, аж очі дівчатам сплянуть. Та він між ними, мов орел між птахами. Як потрясе готуром, дівчата мліють, як гляне, то кожній змається, що на неї, з котрою заговорить, то та тремтить з радощів, як лист трепети і розпливається в щасті. Брама перед ним отворається, двері розмикаються. Не з одною поговорить, пожартує, та все на Параску серцем поглядає.

Вона за ним, а він за нею гине, пропадає.

Неодин легінь вистоював уже під брамою, та Настуня все проганяла. Сокотить дівчини, як ока в голові, щоби перед часом вінка не втратила. Лише Олекса мав туди вступ. Заходив і пересиджував вечорами, а коли не прийшов, обоім було банно. Навіть Настуня звикла до цього так, що коли не прийшов, зараз згадувала. Але й вона не дозволяла на все і сама випроважає завжди з хати. Жде Олекса тої хвилини, коли виходитиме вже Параска?..

Раз якось Настуня заходить коло печі, кулешу колотить, а Олекса крисаню на голову тай "добраніч". Настуня здержує, але він у двері тай на двір.

— Та вийди-но! Бачиш, що не маю як! — каже мати.

Олекса того ждав, а Параска не менше. Тепер були самі. Від тоді виходила завжди і цілі вечори вистоювала з ним під хатою.

Місяць ізза гори, а Довбуш вже грає на флюярі до дівчини йдучи. День для них цілим роком, а вечір одна хвилина. Заки вийшов, заки зайшов тай ніч наставала. Вона щаслива, найщасливіша з дівчат, поза ним світа не бачить, розлука їй віком, а стріча сон.

Казали люди, що такої любі ще не видали. Не бачили і не чували, щоби так банували за собою легінь і дівчина. Мати бачила своїм досвідним оком, що любляться тай вже про весілля думає, газди в хаті потребує.

Та біда, що чигає завсіди там, де її найменше сподіваються, нівечить все.

Прийшла неділя і як звичайно народ вилетів із церкви, як рій пчіл із вулія у погоду. Параска, як чічка, а він, як мак червоний між людьми. Нараз очі всіх звернулися на дорогу, звідти наїзджав вершник.

Космач у ті часи був менше залюднений, а там де нині царинки, стояли тоді ліси. Хата від хати далеко. В селі дві церкви тай два священики. Серед села коршма і жид-арендар. Доріг не було, а про віз ані чутки, ні

гадки. Всі їздили верхом, або пішки ходили. Самі стежки, плаї і плаїжки. Село належало до яблонівського пана, що десь-колись являвся у село або лише вислав своїх слуг.

Поява нового чоловіка, а ще й не гуцула, це незвичайна новина. Цим разом їхав молодий панич, вродливий і гарний, братанок яблонівського пана. Пешений і буйний вганяв із рушницею по запустах, ґрунях, стріляв, а передусім полював на гарні жінки.

Люди висипалися на вулицю, приглядалися і розступалися на боки. Він їхав повільною ходою і шарив очима то направо то наліво, як половик. До чого дійшло легко догадатися. Параска, як і інші цікаві, придивлялася паничеві, нічого не прочуваючи. Вона струнка, живі голубі очі, милий вираз лица, а над усе молодість і свіжість робили її такою принадною, що панич звернув на неї увагу і не міг опертися спокусі. За ним два слуги йдуть. Вивідав зараз, що за одна, де живе тай казав припровадити до себе.

Зник він з очей, то говір і гамір подвоївся. Один одного питає: чого хотів, за чим шукає? Пішла блискавкою чутка про забаганку. Одні жартували і сміялися, старші знову кивали головами і казали: "Таке право; так мусить бути, як пан захоче".

На дзвіницю виліз паламар і став дзвонити на вечірню. Мужчини познимали крисані тай хрестяться. Кому ближче ішов до церкви, подальші вертали до дому. Параска відчула на собі зір панича, як охічно оглядав її, стрепенулась на удар дзвонів тай пішла до церкви.

Олекса на вечірню ніколи не ходив, але цим разом пішов. Що його туди гнало, не знав?! Може прочув, що це його остання неділя, а перша і остання вечірня в Космачі.

Приклякнув на оба коліна; хрестився і молився. Уста говорили "Отченаш" так голосно, що кожне слово відбивалося об стіни церкви, але його думки були коло Параски. Вона стояла недалеко від нього між дівчатами. Священик став із кадильницею перед царськими воротами, а дяк затагнув: "Світе тихий, святія слави..." Голос дяка розшибався по бані малої церкви і мішався зі запахом кадила, що клубами летів вгору і вився смугами по лицах святих на іконостасі.

Пора, обхід, спів, подія викликували дивний настрій в душі Довбуша і підсичували розпалену любов. Все те разом вривалося різко і чітко в його серце, як перший слід ранком по перлистій росі на срібній царинці. Коли

вийшов із церкви, малий Лукин шепнув йому до вуха, перестерігаючи, що — вони — ходять по вулиці, а старий Дмитро радив: хай дівка піде поза церкву тай сховається на якийсь час!...

— Най буде, що має бути! Най лише кине ті! — сказав Довбуш, скреготучи зубами і поклавши крисаню на голову, вийшов на вулицю.

"Вони" ходили попід церкву, а панич ждав на вулиці, спершись на вориння. Параска вийшла з церкви, перебігла цминтарем, скочила через вулицю і була вже дома. Замкнула за собою браму, двері тай позирає крізь вікно. Все летіло блискавкою. Їх двоє пустилися наздогін за нею, розбили браму і спинилися під вікнами у ганках.

Параска налякалася, і щойно тепер впала на думку, втікати в ліс. Пішла до сіней і крізь задні двері увійшла в дахи, швидко втворила двері, та в тій хвилині дужі руки панича схопили її за стан. Довбуш стояв у воротах і як лише побачив, що Параска в руках панича, мерщій прискочив до нього і одним ударом бартки розчерепив йому голову надвоє. Заки слуги обійшли хату і прийшли на поміч, панич лежав на траві, залившись кровю. Параска і Довбуш були вже в ліску за Тікачею. Поставали безраді серед молодих смерічок і не знали, що далі робити.

— Тікаймо! — промовила вона.

— Куди?

— До вуйка у Лішів!

Пустилися горі лісом через корчі, поміж смереки і потоки.

Весь час здається їм, що "вони" доганяють їх. Летять, як сполохана звірина, гушавиною, малиником, мокляками тай нераз упали, заки дісталися у Лішів. Задихані вбігли в хату і непрошені сіли на лаву. Язик задубів їм у роті і не виговоряться. Параска перша прийшла до себе і не виговоряться. Параска перша прийшла до себе і оповіла все, що сталося. Вуйко Юра, вислухав Параску, а коли зрозумів добре про що іде, каже:

— Ти Параско лишайся, а ти Олексо тікай. Леда хвилина можуть впасти гайдуки, а я не хочу напасти за те, що передержував вбивника.

Щойно в цій хвилині Олекса відчув, як свобода досі безмежня раптом покидала його, він бачив перед очима гайдуків, що женуть за ним, щоби його ймити. Не відізався ані словом, поклав криса на голову і без "бувайте здорові" вийшов з хати. Параска пішла за ним ділити долю і недолю.

Дрімав спокійно темний ліс. Понад верхи дерев закрадався мовчазний місяць і світив їм у дорозі. В долині шумів потік, глушив відгомін їх кроків і голосний віддих грудей. Їм здавалося, що кожний їх крок аж у село чути, а погоня їх слідами йде. Пристануть, оглянуться, надслухують і далі прямують у лісі.

Як ступили на сінокіс, роса їм ноги мочила. Постоли і капчурі промокли. Вони того не чують, але женуть, як наполохана серна і олень перед стадом вовків. І знову стають і припочивають. Не бачуть нічого, лиш дерева, темні гори в далечині, ясне небо тай чують, як їх серця б'ються і мало грудей не розірвуть. Їх віддих такий сильний, що заглушує навіть шум потоку і шепіт смерік. Були так далеко, що вже не бачили світла хат, ані не чули гавкоту псів.

Захопила їх холодна, зоряна ніч у свої обійми. Посідали на пені поваленого дерева тай слова до себе не промовлять. Вона тулиться до нього, як дитина до матери, а він насторожив слух і зір, як рись. Їх спітніле тіло задрожало. Зірвалися на ноги і далі йдуть в якнайдалше і безпечніше місце. Так мандрували довго наосліп все вище. Були певні, що зайшли в гушавину, з якої не вибредуть, як нараз ударило світло. Прийшов край ліса і зачиналася полонина. Параска пригадала собі місце і каже:

— Тоді тут паслися наші вівці. Ходім у стаю, вона порожня.

Пішли, оглянули. Він наломив галузок смереки, постелив і полягали спати.

Твердо спали, бо як пробудилися, сонце вже було високо. Обережно відхилив двері і оглянув околицю. Висока трава зеленіла до сонця. Були дуже голодні, але боялися виходити зі стаї. Як добре докучив голод, таки осмілилися і вийшли. Пішли в зруб шукати суніць, афін. Тої їжі було їм замало, але не признавалося одно одному.

В тій стаї стали жити. Вона гляділа на нього, як на скарб найцінніший і боялася його втратити, а він думав над тим, що буде далі. Терпіли разом і бідували, та велике горе спліталася з найбільшим щастям. Жили, як чоловік і жінка.

На другий день став Олекса думати про харчі. Вийшли обоє в зруб і побачили овечку, що відбилася від стада. Звабили її до себе і зловили. Він зарізав, шкіру зняв і мали мяса на довший час. Краями по кусневі мясо, пекли над вогнем і їли без соли.

Привикли до стаї і ліса тай так забезпечилися вже, що стали думати, яким би то способом дістати з дому соли, муки і котел. Пішли в згар, сховалися недалеко плаю в хашах і ждуть. Іде молодий хлопчина, граючи на сопілці. Параска пізнала його, перейшла і просить, щоби повернув до мами і приніс муки, хліба і соли. Дуже наказує і молить, щоби нікому не казав, що її бачив.

Хотів Олекса переконатися, чи хлопець не язикатий. Скоренько обернув киптар горі шерстю, почорнив лице, розбурхав волосся, в руки взяв прут ніби пастух і напрямці перебіг хлопця. Сів на плаю і жде. Надходить хлопець, а він питає:

— Не бачив яких людей: чоловіка або жінку?

— Не бачив! — відповів хлопчина.

На другий день вернувся хлопець із села, передав повні бесаги і каже:

— Мати переказували не показуватися до дому, бо ціле село за вами перешукують.

Забрала бесаги, переповіла Олексі слова хлопця тай вертаються разом до стаї. Здалека побачили відчинені у стаї двері.

— Чи не забула ти замкнути двері?

— Ні! Але й того поліна не бачу, що ти казав поставити коло дверей.

Боялися підступу і більше туди не вертали. Пішли у верх лісом, далеко, і там у зворі серед старезних смерік, над джерелом води, вибрали місце. Він зрізав дві розсохи, вбив у землю, поклав на них победрину, наклав скісно до землі поперечок густо одну біля одної, надер кори, вкрив зверху і стайка готова. Щоби вітер не зірвав даху, приложив камінними плитами. В середині наклав ломачча і пластів смерекових тай вистелив мохом. Довкола стайки викопав рівчак, щоби дощ їх не підмив і там розтаборилися. Звикали до нового життя на лоні природи і радили собі, як уміли і могли.

Було гірше в застайці, та все-ж не так дуже зле. Днем ходять по лісі, збирають афини, гриби, гогози, або кладуть ватру і гріються біля неї. Доки погода на дворі, то й вони веселі. Та прийшли слотаві дні.

Дощ перепадав невпинно днями і ночами. Прийшов найгірший для них час. Пролюдне лудиння Параски подерлося. Сорочка чорна, з дірами вже. Постоли і капчурі пірвалися, перенизовані сухозолотю запаски розлазилися, киптар почорнів гейби не знати, який старий був. Давно

миті і чесані обое, поперемокали наскрізь, а добути вогню важко.

Тремтять на холоді так, що Олекса вночі перестудився і став кашляти. Другої ночі каже Олекса до Параски, яка завинула ноги порожніми бесагами:

— Дай мені бесаги, бо ти і так маєш китпар і сердак!...

— Ти хочеш, щоби і я змерзла тай перестудилася так, як ти! — каже Параска і ще дуже обвивається ними, гейби боялася, щоби не відібрав.

Олекса не сказав на те ані слова і не налягав. Поклався біля неї і думає над тим, що дальше буде? "Так у безконечність тягнутися не може. Добре, що ще літо, а як прийде осінь, відтак зима, тоді про таке життя і думки бути не може. Заздалегідь треба розлучатись". І Параска вже не та стала. Почорніла, як земля, лице стягнулося, очі запалися. Бачить це Олекса і каже.

— Парасочко, ясочко! Змінилася ти, що далі не пізнаю тебе. Мемо розходитися!

Вона стрепенулась і закамяніла з болю.

— Вертайся в село до мами, бо мені туди дорога заперта, а я піду в світ! Піду на волоський або загірський бік, там наймуся і буду служити. Як втихне, затреться трохи, вернусь до тебе і будемо жити вкупі. Иди!

Вона пристала, бо мусіла.

Ішов із нею далеко. Вже не боявся і не дуже крився. Як прийшли до перших хат, стали пращатися.

— Як запугає на Клифі пугач, жди мене! — сказав Довбуш, а Параска не може слова одного промовити з розпуки.

Вона сходила в село, а він вертався в гори.

III

Іде Довбуш ґрунями, верхами і вийшов на Грегит. Із Греготу спустився збочем попід Білу Кобилу у потік Бережницю і над Черемошем став. Тут скрутив ліворуч долів рікою, перейшов Криворівню і до Ясенова зайшов. Минув одну хату, другу тай при самій дорозі здибає коршму. Хата без огорожі, білена. У вікнах стоять пляшки, на шнурочку висять плетені колачики. Вже хотів минути коршму, та як заглянув ті колачики, забавив їсти. Подивився у вікно так, гей би хотів відгадати, чи там багато людей, тай швидким кроком скрутив у сні. Заки розглянувся у широких снігах і підійшов під двері, що отвіралося двома половинками, вчув таку бесіду: "Як добре піде, то

ти Лейбо найбільше на тім заробиш!" Як лише підступив під двері і отворив, розмова раптом урвалася.

У протилежному куті просторої кімнати висока перегорода із білих смерекових різанців. Там видно бочки, пляшки, миски, чарки, хліб та всяку іншу марфу, розложену на полочках і призначену на продаж.

За тою огорожею стояв жид у чорному довгому халаті і в маймурці на голові. Він сперся на отвір прорубаний на хату і прислухався розмові двох людей, що сиділи за столом недалеко нього. Один з них молодший, кремезний встав, попрощався і вийшов. Другий старший сидів на своєму місці, держав у зубах люльку і бив кресалом у губку, щоби добути вогню і закурити.

Олекса сів на краю довжелезного стола, виняв з дзьобни кусень буреника і грудку бриндзі тай став їсти. В хаті настала мовчанка, що нагадувала йому недавні хвилини волі в цигановій хаті. Жид сховався в комірчину і більше не показувався, а газда пускаючи дим на хату і спльовуючи часто на долівку, позирав що хвилини на Олексу. Врешті не втерпів і запитав:

— Здалека?

— З Ослав! — відповідає Довбуш нехотя і дає газді пізнати, щоб відчепився від нього.

— А куди йдеш? — допитує газда, випустивши з носа цілу хмару диму.

— В Голови! — каже Довбуш без надуми і їсть далі.

— А там до кого? — ще з більшим зацікавленням питає газда.

— Якийсь Данило Плетораків переказував, що потребує слуги. Іду може бих нанявся в нього! — відповідає Олекса, видумавши на швидку руку ім'я і прізвище, певний, що на тому їх розмова скінчиться зараз.

— Ходи до мене! Я й так слугу шукаю! — каже газда повагом.

— Чому би ні! А ви звідки? — відповідає і питає Олекса.

— З Красноїлі.

Зговорилися ближче, погодилися тай Довбуш пішов з газдою в Красноїлу і став у нього на службу.

Служить він уже якийсь час, обізнався добре з газдівством, з газдами, але зберігає чуйність, щоб у потребі втекти на румунський бік. Шукав нагоди дістатися над Черемош і знайти брід, але щоденна робота приковувала його так до хати, що навіть в неділю не мав свобідної хвилини. Одного дня каже газда до нього: "Завтра підемо в Косів!"

Повставали раненько і стали збиратися. Газда взув добрі постоли, взяв старий киттар, через плечі перевів ташку, за ремінь упхав два набиті пістолі, закинув короткий кріс через плече, поверх того вдягнув сердак тай не дуже пізнати, що озброєний. У дзьобенку поклав два боклажки з дрібним і грубим порохом, взяв у руки бартку і казав те саме робити Олексі. Як були оба готові, пустилися в дорогу.

Сонце було високо на небі, як наближалися до Косова. До самого міста ще далеко, як спускаючись над ріку, чути музику, що мило вразила одного і другого. "Що це за музика?" — питає вголос ніби себе Довбуш, певний, що газда не знає так, як і він. — "Певно весілля яке!" — ніби догадуючись, каже Дідушко. На тому розмова урвалася, але газда не міг скрити в собі зворушення і прискіпав ходу. Олексу взяла цікавість до тої музики так далеко, що весь час лише про неї думає і каже:

— Рад бих подивитися, де-то так грають?

— Підемо на місце! А ти уважай і тримайся мене. Що я робитиму, роби й ти!

Прийшли аж на місце, де грала музика. Довкола жидівського будинку серед самого міста багато народу. Люди товпляться коло хати, а найбільше до вікон і дверей пхаються. Підійшли і вони оба під хату і питають:

— Що це?

— Жидівське весілля! — відповідають їм.

Один із найбагатших жидів-арендарів на цілому Покутті, Гейдаля, справляв весілля. Він був такий багатий, що всім панам позичав гроші. В його руках були всі аренди Косова, Кут, Пістоня і Яблонова. Без нього не було купна ані продажі, все переходило через його руки. Мав він лише одну дитину, доньку і виховував її на паню. Вона не бралася до торгу, як це буває в жидів, але читала книжки і строїлася, а батько заздалегідь шукав для неї жениха. Довго шукав за ним, тай вкінці найшов аж на Україні такого, що дорівнював маєтком доньці.

До того весілля лагодився він пів року. Гості зіїжджалися цілими місяцями і то самі багатії-дуки. Спровадив усе, що було треба з їжі і питва тай з цілої околиці закупив усі курки. Спроваджені кухарі пекли всілякі колачі і ласощі, яких ще в Косові ніхто не їв тай варили такі добірні страви, що їх лише раз в житті їдять. Такого весілля, як Косів Косовом, не бачив ніхто. Столи вгиналися під наїдками і напінками, дві музики аж із

самої Варшави грали невинно день і ніч. Що одна скінчить, то друга починає.

Не забув Гейдаля і за бідних тай дав для них окремий стіл у сусідів. Навіть гуцулам заплатив музику і дав бочку горівки. Користали одні і другі, але всетаки кожний хотів бачити князя, княгиню, хотів подивитися, як багаті бавляться і тому під хатою такий натовп.

Дідушко порозглядався поміж людей, а далі розіпхав юрбу і протиснувся аж під вікно. Не одному став на ногу, багатьох потрутив, що аж крик піднявся. Вийшов жид впорядчик весілля тай став проганяти людей від дверей і вікон. У дверях став сам Гейдаля і погладжуючи свою довгу бороду з радости, каже:

— Най дивляться, щоби лише якої шкоди не зробили!

Довбуш стояв позаду юрби і побачив, що газда під вікном вже розмовляє з "тим другим", якого колись був стрінув у яворівській коршмі. Зпід вікна перелізли вони оба, до дверей в сінях тай впхалися уже до середини. Зацікавлений Довбуш, перепхався теж через натовп і зайшов аж у сін.

З покоїв двері відчинені. Із нутра бе солух людського поту, запах страв і дорогих пахоців. Той другий газда протиснувся до хатніх дверей тай вліз до середини, а за ним Дідушко і Довбуш пішли.

Такої музики не чували, ані таких інструментів не видали. Вздвож попід стіни крісла. На середині салі танцюристі пари. Жінки в дорогих, шовкових сукнях, поклали голі руки на рамена мущин і танцюють. На голих шиях золоті ланцюжки, перли і коралі, на руках перстені з діамантами і обручк золоті. Чоловіки в кармазинових жупанах, срібних поясах, у сапьянових чобітках. Все на них блистить, світить, манить те срібло і золото, за очі хапає.

Одна музика втихла і танець скінчився. Всі розбавлені до краю, смілися, тишилися, навіть старі жиди і жидівки, що позасідали попід стіни салі, мали веселі лиця і погідні чола вільні на той час від грошевих турбот. Одні ходили кругом салі, а другі відпочивали на мягких кріслах. Ніхто з гостей не звертав на них трьох уваги. От цікаві впхалися тай дивляться. Вже друга музика збиралася грати, як раптом під вікном счинився крик і гвалт. Той сам впорядчик вийшов на двір. Гості на мент звернули голови до вікон. "Той другий" газда глипнув через вікно аж на гору над містом, сіпнув Дідушка за рукав і шепотом

сказав: Зачинаємо! Виняв пістолет, поступився на середину і піднісши бартку вгору, голосно промовив:
— Я є Федь Жолоб.

Вже само ім'я відомого тоді добре опришка наводило жах, а коли побачили його самого, замерли зі страху. В одній хвилині лица всіх побіліли, радість і веселість щезла. Стояли мов задеревілі на місцях. Жолоб отворив тайстру і ходив від гостя до гостя. Без найменшого спротиву кидав кожний гроші і те, що опришкові впало в око, щоби лише спасати своє життя. За хвилину тайстра була повна.

Юрба озброєних вдерлася до середини і стала грабувати. Перешукують кишені, стягають перстені з пальців, жупани з пліч, рвуть пояси, шовки з пань. Розбивають шафи і столи, перевертають скрині, викидають подушки і шукають за грішми. Настала така велика метушня, що важко було в ній прийти до себе.

Одні ховаються, другі втікають між юрбу, інші знову здалися на ласку і неласку напасників. Крик і вереск роздирає будинок. Друга банда озброєних кинулася на склепи і грабує, третя напала на божницю, в якій замкнулося багато жидів. Розбили двері, впали в середину, боють і стріляють.

На місті затрубили на тривогу. На опришків рушили зараз смоляки. До них долучилися міщани і жиди, що озброїлися на швидку руку і відбивають напасників. У цілому місті стрілянина, як на війні. Серед тої метушні Довбуш стратив з виду свого газду тай утік з хати. На нього кинулися смоляки, а він відбивається і тікає над Рибницю. Як був вдягнений, так кинувся в воду і перебрив на другий беріг. Праворуч і ліворуч нього тікають опришки і простують в ліс. Як поліно захоплене струєю води, побіг Довбуш з ними на Сокольський, а далі потоками, лісами тай опинився на Писанім Камені. Щойно там відітхнув.

Серед густого ліса на прогалині зійшлися опришки. Довбуш шукав між ними Дідушка, але за ним слід пропав. Опришки збилися в купу колом. В середині сиділи два ватажки, Жолоб і Пискливий. Вони поскидали з себе сердаки, розстелили їх на траві і казали сипати кожному те, що хто награбував. Кидали на одну, срібло, золото, коралі, перли, гроші, а на другу, матерії полотно, сукні, ліжники, свити, жупани. Оба ватажки порядкували речі тай забиралися ділити добычу. При тому поділі не могли погодитися. Що не відложить Жолоб на свій бік, то

Пискливий хапає і не дає з рук. Оба були вперті, ніхто не хотів відступити від свого.

— Це я головний ватаг! Я привів шістьдесять людей на місто! — каже Пискливий!

— Колиб не я і не мій підступ, то навіть десятої пайки не булоб того, що тут лежить, або й зовсім не булоб! — каже Жолоб і видирає речі Пискливому з рук.

Пискливий зірвався на ноги і хапнув за бартку, а Жолоб собі і давай рубатися ними. Хто знає чи не були би потялися відразу на смерть, коли б не Довбуш. Він стояв збоку цілої ватаги і з притаєною цікавістю приглядався всьому. Раптом крикнув: Смоляки! Оба ватажки на мент попускали бартки і кинулися до добычі, тоді Довбуш прискочив до них, імив одного правою а другого лівою рукою тай каже:

— Або погодитесь зараз, або кидаю обох вділ! — і вже несе їх на край скелі, що стрімко спадала в долину.

Всі опришки, що приглядалися тій сварці досі спокійно, ахнули і не могли вийти з дива, що між ними найшовся такий дужак, що за одним махом бере двох ватажків. Навіть ті, яких завданням було стежити за ворогом, покинули свої стійки і приступили до гурту. Подив був такий великий, що стали кричати: Цей буде ватагом! Най він поділить!... і забули цілком на те, що довкола них діється.

Тимчасом смоляки пустилися слідом за ними і дійшли аж під Камінь. Як учули крики, стали опришків окружати.

Тихцем підлізли аж під сам верх і були би всіх перебили, коли б не стріл одного зі смоляків саме в ту хвилину, як Довбуш пустив ватажків на землю. Всі звернулися в напрямі стрілу і побачили смоляків. Переляк був такий несподіваний, що мало котрий вже згинався по сердак на землю, але як стояв, давав ногам знати. Всі кинулися за Довбушем на південь і заки перші перегнали перстень смоляків, задні вже мусіли відбиватися. Було багато ранених і вбитих. Між убитими найшовся Пискливий, що перший дістав кулю в чоло, а Жолоба ймили живцем. Утікаючи, зашпотався на пені і упав. Смоляки допали його і так приголомшили, що як прочуняв, то мав звязані руки і ноги, а над ним стояв смоляк. Був би зробив собі смерть зараз, бо пірвав на собі шнури, але зі зброї не лишився навіть чепелик.

Смоляки захопили більшу частину добычі, забрали полонених, між ними самого ватажка Жолоба і вертали до Косова. Опришки перебилися крізь перстень, важко

ранених добивали і тікали на Ясенів, Красноліу тай в Чорногорі спинилися.

Довший час стягалися опришки на Чорногорі і кожного дня все нові приходили. Тут були безпечні і погоні не боялися, але не могли прийти до себе по таким невдалім походах. Довбуш ніби сидів бездільно, і тихцем приглядався кожному з них, слухав, що говорить і переконався, що більшість між ними таких, що повинні сидіти дома на запічку або пасти вівці в полонині. Багато порозбігалось домів по дорозі, та всетаки була їх ще велика сила. Довбуша уважали своїм ватагом і ждали на його прикази, але він замість вести їх на новий розбій, казав усім стати в один ряд. Йшов рядом від одного до другого здовж тай вибирав зпоміж них тих, що йому вдалися. Вибраним сказав ставати окремо, а до них, що лишилися сказав:

— Вертайтеся до дому працювати, щоби я вас більше на розбоях не бачив!

Вибраних було багато, а він задумав дібрати собі лише дванадцять, і то таких, що докажуть свою силу і відвагу.

Підійшов до Довбуша один з тих, яких ватаг відкинув відразу, і просить, щоби його прийняв. Ватагові ані в думку не прийшло, щоби з нього міг бути відважний легінь. Високий, худий, розмріяний, за весь час слова не промовив тай тепер відізвався таким тихим голосом, що викликував, радше милосердя і жаль, ніж силу і відвагу.

— Ходи зі мною! — каже Довбуш. Пішов з ним у корчі далеко від опришків, там найшов пеня смереки і каже до легіня:

— Клади на пеня руку!...

Легінь як найспокійніше поклав на пеня руку і жде, що далі буде. Довбуш взяв топориче в руку, підніс вістря острої бартки вгору і каже:

— Щоби тобі відхотілося опришкувати, втну тобі руку!

Замахнувшись барткою так, гей би хотів рубати, але над самою долонею задержав її, бо легінь ані кинув рукою.

— Як тебе звати? — питає Довбуш.

— Іван з Рахова!

— Будеш у мене перший!

Таку саму пробу робив з іншими і вибрав зпоміж них, ще Стефана з Зеленої, Квічука з Порогів, Горганюка з Космача і Поповича з Довгополя волоського.

Відтак придумав іншу штуку. Пішов з усіма в потік, і там вибрав місце, де вода падала стрімко у плесо. П'ятьом вибраним казав стягти довгу молоду смереку,

обчистити її з кори і перекинути через потік з одного берега на другий.

— Котрий перейде, буде мій! — каже Довбуш.

Стали переходити один за одним. Не один зробить кілька кроків, навіть дійде до середини смереки, але далі не піде. Тонка смерека загойдаєсь, ноги задрожать, розставить рамена, гейби хотів летіти тай паде у воду. Найшлися хитруни, що заки інші переходили, понабивали підшви постолів цвяхами і стали переходити тоді, як слизь трохи присхла і стерлася. Це були Павло Орфенюк з Ямної, Юра з Голов, Жупник з Березова і Цюперак зі Жабя. Всі чотири перейшли. Вже мав Довбуш дев'ятьох, а ще бракувало трьох.

Надходив вечір і стало вже сутеніти в зворі. Пішли вгору шукати нічлігу. Як поклали ватру, казав Довбуш Іванові Рахівському принести брукове дерево і кинути на ватру. Поліно перегоріло і сильна грань вже не давала полум'я, але горіла сама в собі. Довбуш брав грань і клав легіневі на долоню. Боязкий, пускав відразу, як запекло, а відважний і запеклий видержав так довго, аж сама грань на долоні згасла.

Прибули до товариства: Василь Баюрак з Дори, Серечак із загірського Ясеня і Михайло Козак з України. Вже мав їх усіх дванадцять. Пішов з ними на полонину, де росла стара самотня смерека. Затяв у неї бартку, на бартку поклав кріс навхрест і кожний з вибраних клякав, клав руку на перехрестя тай повторяв за Довбушем:

— "Присягаю на оцу бартку і оцес кріс перед ватагом і товаришами, що не зраджу ніколи ватага ані жадного з товаришів навіть на найстрашніших муках".

Відтак клав Довбуш руку на плече легіневі, щоби його не ймалася чужа куля і з тої хвилини пробували всі разом аж до пізньої осені.

Як снігова хмара зависла над горами і перші пласти снігу вкрили землю, сказав Довбуш до легінів:

— Тепер розходимося! Як перезимуємо, зійдемося на Юрі тут знов!

По тих словах розходилися, хто куди хотів, одинцем чи удвох. Ватаг змовився зі Серечачком і подався на мадярський бік у Ясень.

В тому селі був один великий дукач, що мав багато полонин, лісів тай маржини без кінця і ліку. Він був такий поганий, що жаден слуга не міг вислужити в нього року, бо перед речинцем газда нарошно так докучав слугі,

що той утівав без заплати. До нього саме пішов Довбуш і нанявся на службу. Згодився от так, щоби Perezимувати, за невеличку плату.

Газда випитав його звідкіля, як називається, а Довбуш сказав, що він зі села Ілинець і називається Петро. Крім того назвав тата, маму, отамана і пана іменами, які сам повідумував. Говорив так певно і гладко, що газді навіть на думку не прийшло сумніватися в те.

Служить Довбуш, працює, газда вдоволений ще й перед людьми хвалить слугу. Олексю спокійний, слухняний, з усіма чемний, красно заговорить, привитає тай всі подобали собі його. У газди донька молоденька, може й така гарна, як Параска, в огонь скочила би за Олексю. Бувало він увійде в хату, трудний з роботи і лише сяде, а газда: Пе! — Принеси-ко води! Тоді дівчина встає і сама по воду біжить.

Під весну складає газда пляни праці: де сінокіс, де пасовисько, де вориння класти, що продати, а що купити. Довбуш слухає, потакує, ще й від себе докине, а оком крізь вікно на гори поглядає, чи не зеленіє трава.

Перебув зиму щасливо тай весни діждався. Пригріло сонце, скотився сніг з гір, вилляли потоки і поплили жовті води долів Тисою аж до Дунаю. Одної неділі зійшовся Довбуш зі Серечакон тай порадилися, чи не піти їм до Сиготу, купити ременю на постоли і череси. Просить Олексю на день у газди, а газда не спирає, ще й дивується:

— А де-ж ти годен за день вернути зі Сиготу?..

Пішли оба долів Тисою тай по дорозі захопила їх ніч. Вже стемніло цілком, як добилися до перших хат якогось села. Зайшли до другої з краю і просяться на ніч. Хата простора, діти вже дрімали, а газдиня поралася коло Оповіді куди йдуть і за чим, а щоби газда не думав, що вони не знати, які дукачі, що так далеко йдуть на торг, призналися, що вони бідні слуги. Газда бачить, що легіні дужі і розумні тай каже:

— По що вам тягтися по службах?! Я вам дам одну добру раду. Як мене послухаете і використаєте її, будете мені ціле життя дякувати.

Довбуш і Серечак витріщили на газду очі, що то за рада така, але їм більше у голові нічліг, бо помучилися дорогою. Газда сів до вечері і попросив їх до миски тай говорить:

"Не задержуйтеся в Сиготі, але йдіть далі рікою і зайдете в село: Золоту Баню. Як будете входити в село побачите з боку високу гору, як стіг сіна, а на її вершку буде мурований замок з вежею. На ту гору до замку веде лише один плай такий широкий, що лише два їзці можуть на ньому обминутися.

У тім замку живе дуже багатий пан барон, що має стільки гроша, що ще бракує два сотики до суми, яку має цілий наш край. Ті гроші держить він глибоко в землі у камінній коморі під замком. Вам би туди дістатися до тих скарбів тай розбагатіли би відразу".

Довбушеві і Серечакон вже засвітилися очі. Уже й їда не дуже смакує їм, ані сон не ломить трудних ніг, такі цікаві на ту гору і замок подивитися. Газда бачить те їхнє захоплення його оповіданням і продовжає далі:

— Одно лихо: доступ до самого замку! Того плаю на гору стережуть дві варти: одна в долині, друга на горі. Ватагом обох є турок велитень такий, що інші вартові сягають йому по пояс. Він такий дужий, що ще не було такого другого, щоб його поборов. Він нікого не пропустить, як нема дозволу від пана, якому служить.

Були такі смільці, що хитрощами пробували дістатися до того скарбу, але жаден з них не вернувся більше звідти. Коли вийти плаєм на гору і минути варти, то до замку не дістанешся, бо мур дуже високий і брама завсіди замкнена. Перед брамою прірва на чотири сяжні глибока, а на два широка. Як треба когось до замку впустити, турок трубить, а тоді отвірається брама не на боки, але згори надолину і закриває прірву. Чоловік іде тоді по мості, через браму аж на подвір'я.

З боків видряпатися ніхто не годен, бо мур гладкий, як скло і рівний як свічка, а такий високий, що найвища драбина верха не досягне. За тим муром сад; у саді ростуть такі яблука, що колись лише в раю були, а такі великі, що наших треба дванадцять на одно. Є й такі маленькі, як ліскові горіхи. Це райські. Там цвітуть квіти, яких ніде на землі нема. Серед саду є палата, в якій живе барон зі своєю дочкою, одиначкою.

Дочка вже немолода, пора віддаватися вже, а така гарна, що хочби світ зійшов вздовж і поперек, такої красуні не найдете. Барон дуже гордий на свій рід і багатство тай якогось жениха не хоче. Не один з панів вже її сватав, але вертався з нічим. Пан же аж натрапить на такого, що буде йому тай доньці до вподоби. Барон той поганий чоловік, що навіть власну жінку кинув до

в'язниці за малу провину, де вона померла, бо він лютий, як добрий пес, холодний як лід і крихітки сумління не має.

До палати притикає вежа, яку видно здалека. На вершку тої вежі є чотири вікна на чотири сторони світа. У тих вікнах є чотири золоті голуби. При сході і заході сонця вони дуже вилискуються і від того назва села: Золота Баня. Під вежею є темниця, де є гроби тих, що померли із баронового роду. Під нею є друга, де замикають тих, що прогрішилися перед бароном або пробували дістатися до скарбів, а шойно під тою є комора, в камені тесана, в якій лежать панські скарби. Зачувати, — говорив спокійніше і повільніше газда, — що вже найшовся такий жених, що припав обоім до вподоби тай десь незабаром мають їх вінчати.

Вислухав Довбуш того оповідання, вже й сон його не береться. Нетерпеливо жде ранку. Перед зорею встав і збудив Серечака. Подякували за нічліг і пішли в дорогу. Ідуть вони, минають Сигіт тай під вечір до Золотої Бані наближаються. Вежа світить, іскриться, як би хто золоту зізду повісив. Приспішили ходу тай в село входять. Там церква висока спереду і камінна. Коло неї багато народу.

— Що це таке? — питає Довбуш.

— Зараз має бути вінчання доньки барона! — відповідають йому.

Нараз заграли труби на замку. Пласм стали зізджати княгиня, князь, дружи, друзки, барон тай гості. Довбуш і Серечак підбігли аж під гору тай дивляться на весільний похід. Попереду їде староста з прапором. За ним княгиня на білому коні. Її лице біле, як лелії цвіт. На шиї в неї широзлота згарда в три ряди. Мов золото русяве волосся спливає на довгий плащ з правдивого шовку, як фелон у церкві. Він такий довгий, що до землі сягає і такий широкий, що цілого коня вкриває.

За нею їде князь. Він чорнявий гарний легінь. На голові в нього біла шапка з павами і кармазиновий плащ на плечах такий довгий і широкий, як у княгині. Його кінь весь в золоті купається. Узда золота, дзвіночки золоті тай попруги золотом перенизовані.

У церкві їде вінчання своїм порядком. Священик мав уже помінати молодих обручками, та обручок нема. Глянув князь на княгиню, а княгиня на князя тай враз пригадали собі, що забули їх в кімнаті на зеленім столику. Щоби не переривати вінчання, посилають дружбу по обручки. Оповіли йому, де обручки лежать, а барон дав

йому такий перстень, що як покаже вартовим, то вони його перепустять і не будуть спиняти в дорозі.

Довбуш стояв близько і хоч не розумів їхньої мови, відразу зміркував у чому річ. Дав Серечаків знак і оба вийшли з церкви. Перегнали дружбу в ліску під горою, зняли з нього одержу, а самого звязали. Довбуш переодягнувся і подобав на дружбу. Забрав перстень з діамантом тай побіг на замок, а Серечак лишився пильнувати звязаного.

Перейшов Довбуш першу варту, підійшов під другу, а там стоїть велит. Груди залізні, навіть руки і ноги в залізі бо й шапка на голові залізна. Довбуш блиснув перстнем і опинився на помості. З обох боків моста поруччя тай два грубезні ланци навкіс до верха брами. Глянув убік, а там прірва. Перейшов браму тай ввійшов на площу. Дорога перед ним рівна, вся вистелена ліжниками, обсіяна цвітами. Сад у цвіту білий, рожевий. Такого ще ніде не бачив. Хороми втворені, замаяні прапорами. Ніде не задержується, лише глипне праворуч, то ліворуч тай біжить до кімнати з зеленім столиком.

На столику срібна скринька, а в ній повно перстенів зі самими самоцвітами. Біля неї дві золоті обручки. Довбуш забрав обручки, взяв кілька перстенів тай горі сходами поліз на вежу. Вже сягнув рукою по голуба та нагадав собі, що зараз пізнають. Глянув крізь вікно на світ і настрашився. Йому видалося, що стоїть на височеннім стовпі з камінчиків тай леда рух убік і він провалиться разом з вежею. Зійшов в долину і став на залізному помості. Придивився йому уважніше тай побачив з одного боку завіси. Відсунув штабу, а там діра: руку впахати. Підніс віко тай східцями пішов вділ. Під ногами камінна долівка. Там так темно, що навіть у найтемнішу ніч так темно не буває. То лише зразу так. Постояв хвилинку і став розрізняти стіни, а під стінами гробниці. Постукав об долівку ногою, а вона дзвенить. Шарпнув рукою і намацав отвір. Пішов знову вглиб, а там так темно, як у нутрі землі. Став руками шукати стін і натрапив на ланцюг, що звисав зі стіни. Повів рукою по ньому і намацав людські кости. Настрашився і хотів утікати, як раптом почув людський голос. Пішов у напрямі голосу і намацав живого чоловіка, прикованого до ланца. Не питав, що за один, за що попав, урвав ланцюг і увільнив його. Він такий безсилий, що не міг рушитися з місця. Довбуш взяв його на руки і став нести до виходу. Несучи ступив на віко, що загреміло. Це був

хід до скарбу. Зігнувся, повів рукою по вікові і надибав плиту. Відсунув її на бік і побачив загразоване віко, крізь яке побачив сяйво скарбу.

Увільнений пізнав, що то не пан, ані слуга але такий, як він, що пробував щастя, каже:

— У покою, де є зелений столик, висить на стіні срібна клітка. В клітці є золота пташка з отвореним дзьобом. У дзьобі пташки є ключ до підземного скарбу.

Довбуш лишив його, а сам скочив по ключ. Скоренько забрав ключ і знову опинився в темниці. Вишукав діру у ґратах, всадив ключ, отворив і спустився у найглибшу комору. В ній так ясно, як у місячну ніч на дворі. Вздовж стін мосяжні скрині повні золота, срібла і діамантів. Від них блиск такий сильний, що стіни відбивають усе мов у зеркалі тай видно все ясно, що є в коморі. Золото в прутиках, грудках і грошах. Загорнув трохи грудок, набрав прутиків і кілька жмень грошей тай вийшов на світ. Труби вже грають, а він летить коміть головою, щоби скоріше зійти на долину. Збіг вділ, а коли найшовся в ліску під горою, відіхнув трошки і питає Серечака:

— Довго я барився?

— Хвилинку!

— А я думав, що з годину бавився! — каже Довбуш і скидає зі себе панську одіж. Мерщій переодягнувся в свою, положив обручки коло связаного дружи тай заки дружба розмотав звязані волоками ноги і переодягнувся, вони вже були далеко за селом.

Прийшов дружба до церкви, дав обручки, але словом одним не згадує про те, що з ним було, щоб не поспувати ще більше весільного настрою. Навіть в часі гостини в замку не признався; щойно кілька днів пізніше, як порозїжджалися гості, оповів. Барон перевірів замок, вежу, темницю і скарб. Був такий лютий, як скажений пес. Всім слугам дісталось за те, навіть велетня покарав, хоч ніхто з них не завинив. Зараз оголосив по краю про ту крадіж і назначив велику нагороду тому, хто зловить хитрого обманця, що закрився до його скарбів.

Довбуш і Серечак минули Сигіт, боялися погоні. Щоби не вертати впоорожні до дому, відкупив Довбуш по дорозі черес в якогось чоловіка, але газді ані словом не зрадив, де був. Гроші і золото добре заховав і готовився скрито до відходу в гори. За тиждень св. Юрія, знову проситься Довбуш у газди.

— Звольте газдику добрий, скочити на час до старині!

Нічого не домірковуючись, газда не здержує, бо й роботи ще прикрої нема. "Краще най іде тепер, як пізніше підчас роботи". Випровадив за село Олексу, дав на дорогу сала, хліба і бриндзі, поблагословив, ще й дорогу показує, куди найблище іти тай наказує, щоб скоро вертався. Дівчина йде також і мало що не плаче при розстанні. Може й чула серцем, що Довбуш більше не вернеться до них.

Іде Довбуш, іде, а коли зміркував, що село далеко за ним, скрутив праворуч Тисою тай на Чорногорі простує. Не багато дороги увійшов, як йому на зустріч іде з гори дід. "Певно той самий!" — погадав Олекса. Волосся сиве, лице жовте, але радий і веселий іде і несе на плечах суху гиляку на топлово.

— Помагай біг молодьку! — каже перший. Стає і скидає з пліч лемаку на землю шторцом догори.

— Добре здорове! Як дужі? — відповідає і питає Довбуш.

— Гаразд, Богу дякувати! — каже дід і оглядає Олексу так, гей би хотів у його душу ввійти.

— Либой ідеш в той талан, в яким і я колись бував. Ану покажи руку най ти поворожу, як гоститимеш?

Довбуш подав руку, а дід оглядає, до очей підносить і каже:

— Маєш до того силу. Будеш мати велике життя, а короткий вік! Та коби с ні послухав, що ти скажу: одна марна річ спрахтить тебе, як проллеш кров твої віри!

— За свої руки можу побожитися, а за товаришів ні, бо можуть робити самохіть.

— Уважай, що ще скажу: Не вір жінці і ніколи близько її до себе не пускай, бо у неї стільки віри, що на бистрій воді піни.

Так наказував дід.

І пішов Довбуш у той талан.

IV

Полонини зеленіли, гори раділи весняним сонцем. По ясному небі плили білі хмарки, гей пласти сіна розкинені на скошеній царині. Задзвеніли гаї над водами, пробудились ліси і змінили краску. Трава піросла і жде на маржину. Вже клеготять долами глухі дзвінки бляшані, несеться тужний голос сопілки.

Чорногора блистить до сонця, але з півночі у дебрах ще біліють широкі верстви снігу. Кедроватий ожив і гуде, гей би рій джмелів блукав по ньому. Та це не джмелі.

а легіні позбиралися вже і ватага ждуть. Кругом них безмежний простір без кінця і краю, під ними доли, над ними небо сміється до них. Перед ними свобода гірських орлів, за ними погоня, суд і вязниця. У днину сон на твердому камені, вночі хижацька дорога. Гранчасті плити, це їх сідці, верхи, ґруні ліси, полонини, це їх царство! Прийшов Довбуш, звитався тай сів на сідець у скалі для нього кований.

Вони поставали довкола нього і приказу ждуть. Довбуш кинув оком на доли, де небо сходиться зі землею і бачить рівнину, на якій сріблиться біг Прута і гине в далекім просторі.

— Туди підемо! — каже. — Та заки зачнемо роботу, хочу бути у старині, бо ще як дівчаком їх бачив. Ти Іване Рахівський підеш самотешний долів Черемошем, завернеш горі Прутом тай в Печеніжині зійдемося.

Пішов Іван долі Черемошем, а Довбуш самосьомий понад Прут спускався. Минув Микуличин, Дору, Делятин тай до Ланчина зайшов. Були голодні тай вступили до ланцинецької коршми похарчувати.

Позасідали за стіл і казали подати хліба і бриндзі. Коршмар став у куті і старається збагнути, хто вони?

— Ви здалека, нетутешні! — каже жид, питаючи.

— Не питай, але давай! — каже Баюрак.

Жид не дуже квапиться. Не довіряв їм і каже:

— Хіба заждете!

Довбуш доміркувався про що іде, виняв з тайстри гроші, поклав їх на стіл перед себе, так, щоб жид їх бачив. Жид зараз подобрів, змяк і змінив бесіду.

— Пошукаю. Для вас ще знайдеться!

Зараз приніс хліба, бриндзі. Поклав сіль і ніж свій дає, навіть горівки цілу пляшку поклав перед них, ще й до тютюну припрошує.

— Чоловік мусить сокотитися, як не знає людей! Такий час настав, що не знати котрий порядний чоловік, а котрий опришок!

Хлопці їдять тай не слухають бесіди жида. Не скінчили їсти, як отворилися двері і в коршму увійшов чоловік. На ньому дірава свита, постолі в онучах, лице худе, жовто-синє. Став коло порога, подивився на легінів то на жида, щось подумав, щось сказав до себе, а далі поступився в кут і сів на край лави, гей би це єдине місце для нього лишилося. Сидить він у куті і на опришків то на жида поглядає.

Сидів, поки сидів, а далі встав, перейшов довгу хату до жида підійшов. Жид навіть не глянув на нього і пішов до стола.

— Жиде, щось чоловік хоче!... — каже Баюрак.

— Я знаю чого хоче! У мене кєрниці з грішми нема! —

сказав і стелепав руками так, якби обганявся від оси.

— Нема Михайлику! Ти вже все вибрав!... — каже.

— Нема!... а коли в мене було, тоді інакше говорив.

Сам у хату просив. І хліб і колачі були, горівку сам приносив... Їсти нема що, передновок! Заробити нема де! і не годен вже! Було поле, була маржина тай все пішло в його руки. Пішло на довги. Не знаю, чи то я так багато напив, чи наїв, що того довгу без кінця і міри. Недавно останню корову забрав!... — говорить Михайло раз тихо, то знову голосніше, не то до себе, то знову до жида і до хлопців, не рухаючись з місця.

— Михайле я вже те чув не один раз! Ідїть собі геть, не забирайте мені часу, бо я маю гостей!... — каже жид піднесеним тоном, тримаючи олівець на книжці.

— Тепер забирайся, а колись сам попрошувався... — із жалем говорить Михайло.

— Нічого не пораджу. Скільки набрав, що не маю де писати, нема місця в книжці!.. Що? не віриш?... — сказав. Взяв у руки стару, грубу книжку і щоби виправдати себе, поніс її до стола і поставив перед Довбуша. Всі легіні піднялися з місць тай дивляться на листи паперу, на яких стояли покручені знаки і букви. Читати не вміли, але вагу книжки знали.

— Що мені з книжки? — бідкається жид. — Ціле село бере на книжку! Мені треба грошей, а не книжки! — і вже хотів забирати книжку, як Баюрак заслонив її перед жидом, поставив на неї свої величезні чорні руки. Орфенюк добув вогню із кресала тай підложив під книжку. Лист заскварюїв і велике полум'я обхопило книжку, в якій був спис довжників. Жид у крик і кинувся на Баюрака з кулаками. Повилізали жиденята, жидівка і підняли вереск. Квічук з Порогів вдарив барткою жида так, що він упав приголомшений на землю.

Повстала метушня, збіглися люди. Опришки розбили перегороду і наробили шкоди. Повиливали пляшки з горівкою, змішали з землею і мов нічого не вдіяли відійшли на Печеніжин.

Переплили чайкою Прут, а далі лісом через Молодятин і як сумерк упав на землю були у Печеніжині. Вони зайшли до коршми, а Довбуш пішов у Марківку до

старині. Сям-там блимало світло з вікон, гавкали пси. Олекса йшов дорогою, помежи плоти, відтак через леваду, куди бігав малим хлопцем і на місці став. Пригадував собі околицю і не пізнавав. Дерев нові, нові хати і нові загороди повиростали. Став коло хати, що ще більше похилилась до землі і подумав: Може не та? Той сам потік, те саме подвіря. Став напроти дверей. У вікнах темно. Чує здушений стогін з хати, мов ізза гробу.

— То ти, Ива? — питають з вікна.

— Отворіть! Олекса!

Рипнули двері одні і другі. Вийшов батько тай придивляється Олексі. Веде в хату, замикає двері, хоче світити, але Олекса каже: "Не треба".

— Я взяв би тебе до Івана, та він не такий був!

— Чому був? — питає Олекса.

— Був і нема! — каже батько і махнув рукою, а мати розплакалася.

— Пішла надія! Пропала! — каже батько. Олекса сів на лаву, а батько став розповідати про Олексого брата, а свого старшого сина Івана.

"Іван, ти знаєш, розумний, все дбав за нас! Не в одного ватагував, добре заробляв тай до дому все приносив. Завсіди до нового ставало. І треба було нещастя, що перевідав за нього яблонівський пан і забрав його у свій двір. А пан от, пан! Господаркою не займався, а спустився на слуг. Любив гуляти, бавитися, в карти грати і довги робити. Він навіть не знав, що має на своєму обійстю, скільки того маєтку, а знав лише те, що йому треба грошей. Довгів уже мав багато, що не знав, як їх позбутися.

Послужив Іван у нього рік, а по році дякує за службу. Пан подобав собі його дуже, не хотів відпустити тай підвищив плату. Служить Іван другий рік, пан задоволений ще душе з нього, але по обрахунку, Іван дякує за службу.

— Або я годжуся з паном і з паном маю рахунок, а не зі слугами! — каже Іван, — або йду геть!

— Добре! — каже пан. — Будеш мати рахунок зі мною.

Прийшла весна, треба давати маржинку на пашу. Іван почислив корови, коні, воли, вівці тай казав панові записати в книжку. Пан записав, а з кінцем року робить пан рахунок. Бере книжку, переглядає попередні роки, порівнює з Івановими і бачить велику різницю. Маєток став зростати. Щойно тепер пізнав, якто слуги його обкрадали. Зрадив дуже, що такого слугу має, але Іван

зараз зажадав більшої плати. Пан думав, що Іван не дуже то розуміється на рахунках тай підвищити не хотів. Тоді Іван подякував за службу і заявив, що відходить. Це дуже влютило пана. Закликав зараз отамана і казав закувати його в диби. Закували Івана в диби і посадили на тоці в stodолі. Слуги насміхаються з нього, а найбільше отаман.

— Шож, Іване? Ти хотів збагатити пана, щоби він не збіднів? Ти гадав, що пан нас прожене, а ти за службу відстанеш нагороду? Чи не добре було тобі слухати нас? Був би і ти мав і ми, тай у пана переливалося би, бо він і так за багато має! Бачиш тепер, що нас держить і буде держати, а з тобою зробить, що захоче! Це лише початок муки!...

Другого дня прийшов пан до Івана тай питає:

— Будеш служити?

— Не буду!... — відповідає Іван.

Пан ще більше влютився тай казав привязати Івана до стовпа. Зв'язали руки, ноги тай повісили так, що він лише кінчиками пальців землі сягає. І знову стали приговорювати слуги:

— Ані тобі, ані нам! Пан, як мав, так буде мати, буде пити, гуляти, в карти грати, а ти, як був дурним Іваном, так будеш ним до смерті.

Іван ще більше вперся, затявся і ані пари з уст не пустить, все видержує. Підслухав пан, як приговорювали слуги, казав Івана відв'язати і прикликав до себе в покої. Посадив за стіл і казав дати йому їсти, що сам їв, і пити, що сам пив.

— Тепер будеш у мене за отамана... — каже пан. — Будеш управляти моїм майном так, як своїм. Можеш прогнати усіх слуг і прийняти нових, яких сам захочеш.

Іван їсть і пє, але нічого не каже. "Краще не мати з паном клопоту" — думає собі. "Пан все щось таке придумав, що краще не в'язатися з ним"... А пан уже не погрожує, але благає, обіцяє велику плату, та Іван ні сьак, ні так! Врешті пан каже:

— Знаєш що, Іване? Будеш служити у мене дванадцять літ, то половина маєтку, що прибуде за твого газдування, твоя.

Іван думав, думав, а нарешті каже:

— Давайте свідків тай стаю на службу...

Дав пан свідків тай Іван став на службу в пана. Служить він рік, служить другий, третій, ба, десятый, одинадцятий, тай вже дванадцятий прийшов. За всі ті

літа нагаздував стільки, що цілий масток панський подвоївся і пан усі довги повіддавав. Масток чистенький, як перебірана пшениця без кукілю. Тепер знову стало панові жаль, що мусить половину маєтку віддавати Іванові тай став роздумувати і придумувати, якби то Івана позбутися. Ходить він і журиться тай видумати нічого не годен. І сумління його гризе і слова додержати не хоче. Побачив ту панову журу один зі слуг, що забігав ласки у папа і каже:

— Я знаю, пане, вашу журу! А хтож то таке видав, деж хто таке слихав, щоби такий простий Іван був далі такий багатий в грошах і маєтку, як пан з панів із дідицької крові і кости. Прогнати й кінець! Він і так вибрав давно те, що заслужив! Най Богу дякує, що має де служити!...

— Так не можна! — каже пан.

— А яка була умова?

— Як вибуде дванадцять літ, що придбає, половина його!... — каже пан.

— То трохи зле, але зробім пробу. Дайте йому три загадки. Він стане думати, а ви тоді: "відгадуй!" Не відгадаєш, все пропало!

— Сам загадок не знаю... — каже пан.

Слуга дав загадки. Пан прикликав Івана і загадує:

— Скажи мені, Іване, чому високо в горах росте жереп, а не смерека, тай звідки взялися ті два брати на місяці?

Іван довго не думаючи, відповідає:

— Мав батько двох синів. Як умирав, лишив їм у спадку цілу Чорногору. Пігнали брати на весну вівці на пашу тай хотіли поділитися маєтком. Не могли поділитися рівно, бо Чорногора має сім верхів. Шістьма поділилися рівно, а над сьомим стали сваритися. Зі сварки прийшло до бійки тай один другого пробив. Мама братів ще жила. Як учула, що оба неживі, сказала: "Як я не маю користи зі синів, так дай Боже, щоб ніхто не скористав із тієї полонини. Най заросте вона таким деревом, що воно ані трава, ані дерево". — Так і сталося. Гора заросла жерепом, вівці перемінілися в каміння, а ті два брати стоять досі на місяці так, як стояли в ту хвилину, коли один одного пробив.

Зажурився пан. — Відгадає Іван третю тай викрут пропав!

— А тепер скажи мені таку казку, щоби то була чиста правда!

Зміркував Іван до чого ці казки ведуть тай став говорити: Везе раз газда дерево. Набрал на віз такий тягар, що не то одному, але двом було би за тяжко. Снасти вгинаються, колеса скріплять, а він мучить коня. Під горою кінь став тай ані рушить. Упав із сил тай мало що не гине серед дороги. Надійшов осел, а газда просить: "Братчику, поможи! Буду тебе цілих дванадцять днів годувати". Злакомився осел на таку дурницю тай поміг витягнути. На горі вже, іде осел за возом, зайшов на подвір'я тай жде. "Чогож тобі"? — питає газда. "Якто чого? По заплату прийшов" — каже осел. "А деж ти бачив, дурний осле, щоби я тебе годував за таку малу прислугу? Ти вродився на те, щоби тобою вислугуватися"...

— Таж то ані казка, ані правда! — каже пан тай став реготатися.

— Якто ні? Цей газда, то ви, віз із дровами то ваше майно, а той осел то я сам, якого хочете тепер позбутися дурницею.

Прикликає пан слугу і радиться, що дальше робити?

— Виправте його на ярмарок до Косова, а там я з ним справлюся. Але про те ніхто не сміє знати, лише я і пан!... — каже слуга.

Посилає пан Івана на ярмарок воли продавати. Наказує, щоб обов'язково продав, бо дуже грошей потребує. Взяв Іван погоничів, пригнав на торговицю і продає. До вечора продав усі, лише одна пара лишилася. Вже хотів лишити її погоничам, як приступили купці і торгують воли.

Це були перебрані люди, яких наняв пан, щоби задержали Івана до ночі і в дорозі вбили. Погоничі пішли наперед, а Іван лишився позаду сам. У лісі за містом захопила його ніч. Не доходячи до Пістиня, перейшли його напасники, допали серед дороги і вбили. Гроші забрали, а тіло кинули в дебри!... — кінчив Василь. — Хіба до Бога на скаргу іти тепер".

Ще довго говорили, оповідали, аж стало розвиднятися їм у хаті. Мати постелила ліжник на лаві, зложила втрое кептар тай каже до Олексі:

— Лягай, трохи проспийся, а вдень ще наговоримося. Добре, що прийшов! Жили якось до тепер тай віку свого довікуємо!...

— Ой, не буду я з вами спати! Інший талан маю. Оставляйте здорові і не надійтеся мене скоро...

Попрошався з батьком і мамою тай вийшов з хати. У сінях всунув батькові у жменю грошей і каже тихо:
— Цього вистане вам на довго, лише обережно видавайте.

Перейшов леваду і полем, росами свіжими, а далі вулицею і у місто прийшов. Декуди вже курилося з хат, люди вставали до маржини. Іде він містом і вже був недалеко коршми, де залишив товаришів, як нараз вчув тупіт кінських копит. Став за корч дерева тай дивиться. Іде пан підстароста печеніжинський. Просто коршми зупинився, гейби хотів зайти. Отворилися двері і з сінєй вийшла жидівка. Оглянулася на всі сторони, приступас близько до пана і каже:

— У мене є дуже файні гості: опришки. У Ланчині зарубали орендаря. Всі сплять п'яні, мов забиті і легко їх тепер пов'язати.

— То я їх маю вязати? Нічого мені лихого не вдіяли, то хай собі сплять! — сказав, ударив коня і поїхав далі. Довбуш все те добре чув і бачив. Пішов у коршму, побудив хлопців, а жидівку важко скарвав.

Тої днини вернувся Іван Рахівський з дороги і став оповідати, що бачив, куди ходив.

— Багато видали, всюди бували, не одно чули, але такого, як у Борщеві ніде не бачили... Ідемо дорогою. Кругом нас рівне поле. Ніде ні деревця, ані хатинки, лише лани без меж і без вориння. Щойно пробудилося сонце. Ще добре не вмилося в хмарі, як на роботу йдуть люди. Ідуть гурмою цілою, а позаду них отаман. Стають на полі і весь час похилені порпають землю. Котре з них стане і випростується, підходить отаман з нагаєм і бе. Мов чорні тіні, вросли вони в землю і не бачуть сьйва золотого сонця, що грає по їх спинах.

Ідемо далі й приходимо в село. Хати соломою криті, мов джумирі на головах. Хати в купі, густо одна біля другої, аж дусяться, так мало їм простору. Повернули ми до одної. В хаті бідно, аж страх. Застали чоловіка, жінку і діти. Вони такі бідні, що за день зароблять, то увечір ідять, а такі ужлі і сухі, як скипки, а сумні гейби з роду не сміялися, і такі бліді, якби крові в собі не мали. Навіть у хаті ходять згорблені і так тихо, якби боялися когось збудити.

Серед села двір, гарний, великий. Власник того двора якийсь великий пан, що живе на Волині і десь колись загляне до села, подивиться на двір тай назад їде в свої сторони.

У дворі держить управителя, великого вірняка свого. Він називається Злотницький. Оповідали старі люди, що той Злотницький зайшов колись до села босий з одною паличкою в руці. Впросився до пана на службу тай скоро став його правою рукою. Тепер більшого пана грає, ніж сам дідич. Він такий поганий і лютий, що певно гіршого нема над нього, хіба сам арідник. Дуже збиткується над людьми і мучить їх так, що не мають спочинку ні просвітку.

Всі люди ходять крадьки, похилені, а коли побачуть його, скидають кресані і держать так довго в руці, аж перейде тай цілують у руки його, як попа у церкві. Котрий забудеться недогляне, того зараз карає. Каже лізти на дерево і кукурікати, хоч би то був старець. Арешт там кожної ночі повний, бо в день скоро світанок женуть на роботу.

Нема нікому ніякого життя, ані потіхи, ні помочі. Були такі смільці, що засідали на його життя і хотіли його стратити. Він їх переловив і страшно мучив. Кавав роздягнути їх до нага і дер із них шкіру пасами, а потому сипав на болюче місце соли. По тих муках вбивав їх на палю, якщо передтим не згинули.

Були ми під самим двором. Постояли коло брами тай відійшли. Двір високо на горбі, довкола муром обведений. Ледве заздріли верхи дерев і дах будинку. До середини веде одна велика брама, яку отвирють лише двічі на добу. Рано, коли маржина йде на пашу і вечором, коли вертається з паші. Коло брами стоїть постійно сторожа і нікого туди не пускає.

Пішли ми з пастухами на пасовисько. Вони оповіли нам про все в дворі тай змовилися з ними, що мають перепровадити нас через браму. Вони навмисне барилися довше з маржиною, так, що смerek захопив нас у дорозі до двора. Перед брамою ми вмішалися поміж воли і корови тай дісталися на подвіря. Там перебули ніч, оглянули, що треба, а рано в той сам спосіб вернулись.

Вислухав Довбуш те оповідання, а коли Іван замовк, уже знав, що має робити. Почислив дні і неділі тай кавав, уже знав, що має робити. Привели такого! Довбуш, найти чоловіка певного і мудрого. Платить йому за дорогу і каже йти до яблонівського пана тай сповістити йому отсі слова: "Посилає тебе Олекса Довбуш і заповідає, що прийде до пана в саме полудне на Петра в гості. Нехай пан прилагодить, що треба, щоб якслід прийняти гостей"...

Післанець пішов у Яблонів, а Довбуш вибрався з легіями на Борщів до пана Злотницького. Прийшли в село серед білого дня і стали під двором. Брама висока і сильна. Недалеко муру, при дорозі, лежало дерево на будову вже обтесане топором. Казав піти в село і роздобути віз. Висадили дерево на віз тай поставили чолом до брами. Відтягнули віз із деревом взад тай з усієї сили стали пхати. Віз летів і з таким розгоном ударив у браму, що вона відразу розбилася.

Пан Злотницький сидів на дворі під великим деревом при століку і щось писав. Був лише в сорочці, бо сонце дуже парило. Як вчув, що брама лопнула, зірвався і став іти туди, та коли побачив Довбуша з хлопцями, настрашився дуже і став утікати до покоїв. Довбуш пустився за ним.

Там, у покоях такі двері, що самі отвиралися і самі замикалися. Треба було лише знати, де і за що потиснути, а Довбуш добре не знав. Як тільки скочив Злотницький у двері, Довбуш чимскоріше впхав бартку між двері тай скочив до покою і за ним решта. Злотницький побіг у другі двері, тоді Довбуш знову за ним. Здоймив пан кріс зі стіни та заки обернувся, махнув Довбуш барткою і відтяв йому руку. Вбігла з другого покою жінка з рушницею тай хотіла стрілити. Баюрак рубнув її так, що вона відразу впала на землю.

— Гроші хочете? Беріть! — каже Злотницький.

— Не по гроші, але по твою душу, я прийшов! — сказав Довбуш тай став йому барткою голову.

Обійшли всі покої, пооглядали всі кути на дворі і на обійстю. Там мучилися ще ті, яких Злотницький казав убити на палі. Арешт розбили, деління порозкидували на всі сторони і пішли собі з двора.

Вертали через Дебеславці. В селі зупинилися. Зайшли до коршми і стали їсти. Всі люди вже знали, що сталося в Борщеві. Пів села збіглося подивитися на опришків. Поки їли, то їли, а далі зайшли в розмову з людьми. Питають за пана, який він? Ніхто не нарікає, ані прискаргує, видно люди вдоволені з нього.

Десять під вечір, як вже стемніло, підходить до Довбуша парубок тай намовляє напасти на двір. "Можна добре обловитися", каже. Слухає Довбуш недовірко і каже, щоб прийшов до нього пізно в ночі. Парубок утішився, думав, що насправду Довбуш його послухав. А і не знав, що Довбуш став випитувати людей про нього тай довідався, що то ледар і злодій на ціле село тай не знати

з чого живе, бо в роботі ще його не бачили. Щоб упевнитися в тому, що люди говорили, взяв на бік Палія і вийшов з ним на двір.

Палій це колишній челядник у космацького цигана, коли Довбуш вступив на науку до коваля. Він тепер більше газдував, як циганив, бо мав багато поля. Відразу пізнав Довбуша, а Довбуш його.

— Не вір, Олексю! — каже. — Його всі знають і ніхто доброго слова про нього не скаже. З чого він живе, ніхто не знає і не питає, бо кожний боїться зачепити. Він ходить цілими днями по селі, потім зникне на якийсь час і знову появиться. Вже не один переловив його на крадежі, а я сам їмив у своїй коморі. Але щож? Боюся тай мовчу, бо зайде вночі, підпалить тай до кого піду на скаргу! От недавно підпалив одного з пімсти. Згоріла хата, стодола, стайня, а газда ледве сам врятувався з жінкою і дітьми. Усі терплять, обходять, оминають. Ніяк позбутися біди зі села... — каже Палій.

Прийшов вечором парубок, а Довбуш бере його на допит при людях.

— То ти підпалив хату недалеко Палія?

— Або що? — питає парубок тай Довбушеві відгрожується. Як не бахне його Баюрак у груди, що той відразу заточився, але не впав.

— Ти підпалив?

— То Федь Якимів! — відповідає.

— Ага, то з твоєї компанії! Ходи сюди, Федю!!

Федь поблід, хотів утікати, але не було куди. Опришки обступили їх, люди заступили йому дорогу і вказували, що кому пропало. Вийшло наверх, що всі крадежі в селі, це їх справа. Один спихав на другого.

— То ви однакові пташки! — сказав Довбуш і моргнув на Баюрака. Баюрак знав, що має зробити.

Зараз довідався пан Михальський, що Довбуш у селі. Вислав отамана і просить до себе в гості. Опришки позасідали в покоях за столи. Їдять, пють тай розбалакалися з паном. Сама пані добагає їм, а панночка не може надивитися на Довбуша тай все до мами шепоче: який він гарний!

Ця гостина так подобалася опришкам, що не скоро від стола встали. Роздякувалися, як побачили, що пани вже сонні. На відході подарував Довбуш пані один шнурок коралів, а панночці десять шнурків перел тай перстень з діамантом.

Не вспів Довбуш вийти за село, як прийшли до нього люди аж із Підгородчан. Руки цілують і мало на вколішках не просять його: Ходи з нами і вирятуй нас із біди-лиха!

Пан підгородчанський був у вічній сварці з паном перегінським. Оба вперті до краю так, що один одному не подарував би був за дрібний волосочок. Війна між ними не переривалася. Що один збере силу і нападе, другий збирає собі ще більшу тай відбиває. Між ними вічний неспокій, ізза якого терпіли найбільше люди Підгородчан і Перегінська тай тих сіл, якими переходили ватаги з боекими, що брали участь в бійках.

Останнім разом перегінський пан наїхав і злупив двір підгородчанського так, що цей мусів тікати в інші сторони. Напад був такий наглий, сили стільки багато в людях тай так хитро обдуманий, що пан ледви сам і з родиною втік. З двора забрали все. Що могли навантажили на коні, худобу пігнали піше. Будинки зруйнували, тай всі господарські забудовання знищили. Рано побачили люди сумний образ замку. Одна половина брами трималася на горішній завісі, а друга лежала розбита в рові. На подвір'ю солома, дошки, кусні віконних рам, скла, пляшки і подерте шмаття. Останнього знищення доконували розбишаки, що покористувалися нагодою і лишилися в замку тай знищили все, що лише око побачило, ціле або недобите. Вони дісталися до пивниць, розбили бочки з вином і пили, як день, так ніч. Розтаборилися в покоях і там господарювали. Ловили кури і гуси, що ніччю порозбігалися по садах і пекли на вогні. Вогонь клали в покоях. Як не стало дров, то палили ліжка, шафи, рами з образів, віконниці. Так довго там гуляли, поки було що їсти й пити. Не стало в дворі, тоді йшли на село грабувати. Брали кури, гуси, хліб, свині різали і вже забиралися до корів.

Думали люди, що верне пан Підгородчанський і нажене пройдисвітів, та пан не вертався, а вони терпіли далі. Врешті одного дня зійшлося кільканадцять газдів разом і стали радити, що діяти? Один радив, зібратися вночі, напасти і прогнати. Це не подобалося нікому, бо пройдисвіти вернуть і будуть мститися. Підпалити село, чи вбити людину, такому не легка річ.

Був між ними один, що недавно вернув із Коломиї і чув про Довбуша. Він радив звернутися до нього і просити помочі. Ця думка подобалася всім. Вибрали зпоміж себе сімох, що мали вибратися в дорогу до Довбуша. Пішли вони.

Ідуть вони селами і до Коломиї зайшли. Там великий рух. Склепи ніби отворені, але видно, що крамарі потерпають. Між людьми тільки бесіда про Довбуша. Довідалися, що він у Дебеславцях тай мерщій пустилися туди, щоби захопити його там. Дігнали вже за селом і просять.

Іде Довбуш на Підгородчани. Ще не зазоріло, як був під замком. Брама навстіж. Все спить ще. Він розділив хлопців. Одні окружили будинок, другі вдарили в те місце, де таборювали розбишаки. Як коти на пушках, так вони в постелах тихцем впали на вартових, що заснули з крісами в руках. Ані один з них не пробудився вже. Інші, заскочені у сні, відразу піддалися і просили пощади, але кількох встигло узброїтися й оборонятися. Довбуш пощадив перших, дав кожному кілька прочуханів і прогнав на чотири вітри, а тих, що воювали, посік.

Люди не знали, як дякувати Довбушеві за те і хотіли скласти гроші на товариство. Він не прийняв, а ще й сам своїх грошей багато роздав людям за заподіяні шкоди.

З Підгородчан пішов Довбуш на Солотвину. Щоби затерти за собою слід, ішли вони лісами й оминали села. За Солотвиною в лісі захопила їх ніч. Зупинилися серед ліса, найшли відповідне місце і заночували. Ще добре не світало, як збудив їх дзвін. Як лежали, так кожний хопив за пістолет, бартку, кріс, хто чим краще орудував і, підвівши голову, оглядався довкола.

Ім здавалося, що вони в селі і погоня вдарила на тривогу. Протирають очі і бачать, що вони серед ліса. Заперли в собі дух і надслухують. Мельодійні звуки дзвонів такі складні й милі, що один на одного поглядає зачудований і немов питає: Чи то сон, чи ява?

Деякі підвелися на руки і стежать за рухом між деревами. Тихо і спокійно. Дзвони втихли, тоді понеслися лісом співи і молитви, як на Великдень у церкві. Заніміли з дива, бо ще такого співу ніколи не чули. Він такий приємний, милий, немов самі янголи з неба позлітали тай співають.

— Що нині за день? — питає Довбуш Івана Раківського.

— Коли не збрешу, то середа!

— Чи не свято яке?

— Звичайний будень!..

— Ану, встань і подивися, що це?..

Іван, як рись, а за ним Бакюрк і Орфенюк, поліз крізь гушавину, корчі, дерева і на прогалині став. Перед

ним тягнувся спад аж до потоку, за яким поміж деревами підносилася вгору золота баня церкви, а нижче білили мури твердині. Став за дерево і впилив зір в одно місце. Там побачив чоловіка, що був вдягнений на чорно від ніг до голови. Вернув до Довбуша і каже, що бачив.

— Це монастир! — каже Зеленчук. — Я не раз ходив туди на відпуст з мамою.

Повставали і пустилися вділ оглядати монастир. Ідуть і бачуть, як напроти них бреде травою чернець. Лиця не видно, лише довга борода біліє на темному одязі. В одній руці кошик, а в другій палиця. Весь час дивиться в землю (шукає грибів) і коли ненадійно доглянув перед собою озброєних людей, злякався і хотів утікати. Зробив крок до втечі, зачепив рясою на сук дерева і впав на землю. Кошик випав із рук і кілька грибів покотилося в траву. Іван і Орфенюк підбігли до нього і допомогли піднятися.

— Чого боїшся? — питає Довбуш.

Чернець тремтів, як осиковий лист і не міг слова промовити. Був дуже старий. Обличчя і руки одна шкіра і кости. Блакитні очі губилися під бровами, уста ховалися у білим волоссі вусів, що зливалися з бородою і шептали: Прости їм, Боже! Не знають, що творять!

Взяли його під руки і ведуть до монастиря. Перед ними виринули ясні забудування чернечої оселі. Попід високої й стрімкої мури плив потік. Гук води, з яким спадала вода по камінних плитах, відбивався об мури і наповняв шумом цілу долину. Чим ближче підходили, потік змовкав і виростали перед ними високі стіни, в яких замкнулися ті, що вбили в собі земні похоти, пристрасти, втекли від життя людей, утіх, забав і жили майбутнім, тим високим небом, куди мала піти їх душа по смерті, щоби жити там вищим, кращим життям вічним і ясним. Зійшли на стежку і стали перед брамою. Вона висока. Вгорі, на поверсі, малі, глибокі вікна. На боках долом і горою малюнки святих.

Отворилася брама і з темних сіней вихилилася ще темніша постать черця. Він такий самий висушений, лише очі, як вуглики, чорні блистять і немов указують на те, що перед ними не примара, ані дух, але живий ще чоловік.

— Хочемо зайти до середини і подивитися на монастир! — каже Довбуш.

У першій хвилині чернець затремтів. Волів не впускати, але, побачивши свого брата в руках опришків, не знав, що робити. Сумління казало не лишати його, а тут

відчував небезпеку: Ану-ж ограблять їх затишну, багату оселю?!.. Коли так вагався, Довбуш увійшов перший у темні, довгі сіни, легіни за ним. Над їх головами зависло темне, камінне склепіння і прикрим тягарем придавило їх. Смертельний холод обвіяв їх, коли замкнулася за ними брама. Страшна думка майнула в голові, що добровільно зайшли у підземельний льох, звідки нема вже виходу. Самі позбулися волі, якою живуть, тай увійшли в царство смерті.

На подвірю відчули святість місця і поскидали крисані. Поставали і з дива не можуть вийти на вид краси, яку оглядають. Церква камінна, як писанка, мальована. Кілько світа сходили, де не бували, а такої ще не видали. Входять у церкву, хрестяться, а там ще краще. Стіни мерехтять від малюнків, прикрас, образів, золота. З високої бані сиплеться світло на цілу церкву. Великий павук грає хрусталами і ловить за очі. Позадирали голови, звідки гляділо на них око Всевідучого і невинні очі немовлят із крилами. З іконостасу дивилися на них поважно божі угодники, пророки тай дванадцять апостолів і Христос між ними.

— Висповідай і визаконюй мене! — каже Довбуш до черця, — бо я йду в Яблонів пана тратити!..

— Це великий, смертельний гріх проливати людську кров! — каже чернець.

— Як пан не боявся гріха вбити мого брата, так і я не боюся гріху за нього!..

Чернець не хотів сповідати, але мусів.

Із великим страхом і дивним почуттям виходили з монастиря, що крок оглядалися і довго не могли прийти до себе. Очуняли щойно тоді, як увійшли в буковий ліс і Довбуш заявив, що йдуть на Яблонів.

V

Тепер прийшла черга на яблонівського пана. Це той сам, про якого ми вже чули й який замолоду любив дуже забавлятися, в карти грати і поза тим світа білого не бачив. З літами прийшов до розуму, не марнував майна, не розкидав грошей тай оженився. Правда, що відразу перемінити своєї вдачі не міг, але змінився, бо почав господарити і багацько часу посвячував жінці. Хоч від гостей гуділо в дворі, як давніше, то він ухилявся від забав і від карт.

Жінка гарна, дуже молода і така ніжна, як квітка в вазонку і леда що шкодило їй. Спершу і вона бавилася,

гуляла, але згодом стала марніти і підупадала на силах чимраз більше. А гості не переводяться. Одні відїздять, други приїздять, з хати не проженеш, ані накажеш, щоб не приїздили. Поки могла, виходила до гостей, бо чейже не личить, щоби пані дому не привитала гостей і не поговорила бодай кілька слів. Кожні відвідини забирали в неї стільки здоров'я, що мусіла опісля відлежувати. Синьки зпід очей не сходили, болі голови не вступалися тай з постелі не підіймалася. Згодом показалося, що завагітніла тай при тім дістала такі болі, що мало не вмерла. Пан спровадив лікарів. Вони радили змінити спосіб життя, оминати забав і гостей, не дратуватися нічим, та це на ніщо здалося, бо жінка марніла далі.

Зажурився пан, що має з нею робити і вже хотів відсилати жінку до родичів, але впору прийшов йому на поміч космацький отаман. Він оповідав, що в Космачі є таке джерело, що коли пити з нього воду постійно довший час, то щоби не знати яка хора була людина, видужає цілком. Та вода воняє й її навіть гидко пити тай як постоїть довше в посудині, тратить цілющу силу, тому найкраще пити таки із самого джерела. Найбільше помічна вона жінкам і не одна вже тою водою вилікувалася. Бліда ставала червона на лиці, набирала крові і сили в тілі.

Пан утішився тою порадою і вже хотів йти в покої, як на подвіря увійшов сторонський чоловік (це був післанець від Довбуша) і переповідає Довбушеві слова, що прийде до нього з опришками. Пан Яблонський попав у таку лють, що хотів післанця на місці скарати, але зараз вгамувався. Хотів затаїти перед жінкою і гістьми прихід опришків, щоби не перелякалися.

Подвійна жура впала тепер на його голову: хора жінка і Довбуш. Не мав спокою ані вдень, ані вночі, а що був дуже впертий і хотів поставити на своїм, постановив якнайскорше перевезти жінку до Космача, а на Довбуша зробити засідку і покарати його за його нахабство. А що в Космачі відповідного будинку, де примістив би жінку, не було, задумав вибудувати нові хати. Зараз скликав майстрів і вислав їх у Космач зачинати будову.

Вишукали серед села стару мурашковину, визначили місце, зігнали з цілого села людей і стали рубати дерево.

Одні пилять, обчімкують галуззя, други вже зносять камінь на підвалини, майстри тешуть, мірять платви, крокви, інші знову колять драниці на дах. Робота горить, усі звиваються, як мурашки на муравлищі. Зложили камінь, вже ставлять зруб і кладуть дах. Побили його у

три шари драницями, з боків дали причілки тай дах готовий. Вирубали в стінах діри, заклали двері, вікна, поклали стелю, поміст із гнблених тертиць, дали замки, з надвору галерію, піч поставили і хати готові.

Космачани лише видивилися, як одного дня на Ділу, де стояв ліс, вирости нагло правдиві, гарні хати.

Перед хатою зробили квітник, нанесли землі і перенесли квіти. Щоб було багато сонця і широкий вид перед хатами, витяли смереки на цілий гін від потока до потоку. Пні викорчували, ями зарівняли і поробили хідники. Як все було готове, хату посвятили тай перевезли туди паню і все те, що було їй потрібне.

Запримітила пані завеликий поспіх у тих працях і надто печаливу охорону тай стала підозрівати небезпеку. Про заповіджений прихід Довбуша нічого не знала, бо чоловік затаїв, тай службі наказав гостро, щоб не виговорився хто перед нею. Та затаїти цілком годі було, бо стала допитуватися і дратуватися, тай так розхорувалася, що ніяк не можна було її заспокоїти. Що не радить лікар, як не зацитькує ксьондз, нічого не помагає, хоч вони оба ще більше потерпають за себе самих, як за неї. Вже думали вони заздалегідь тікати, але, передумавши добре, потішилися тим, що Довбуш не має чого йти на Космач, коли в Яблонові двір повний всякого добра й є що брати.

Паню заспокоїли таки космацькі жінки. Вони казали до неї:

— Ой, пані! Та чого вам боятися? Та-ж він не розбійник, ані звичайний собі опришок, що ночами розбиває. Невинного не кине, злого нікому не зробить, а до жінок, то він такий м'який і чемний, що чемнішого від нього нема. Він все робить по справедливості. Якщо прийде, треба його гарно прийняти, погостити і тоді, як спокійно прийде, так і відійде.

Так було в Дебославцях. Сам пан запросив Довбуша в гості у двір, застелив столи у покоях, дав їсти і пити, тай опришки не лише, що спокійно відійшли, але ще й дарунки панам дали. Вони певно були більше варті, чим панська гостина.

Пані втихомирилася, казала застелити стіл, поставити хліб і сіль тай приготувати все, що було потрібне, щоби прийняти опришків.

У Яблонові зробив пан подібно, як у Космачі.

Поправив огорожу, зробив нові брами тай поставив вартівників. Зараз дав знати командантові смоляків про

те і спровадив його до себе. Оба разом обдумали плян схопити Довбуша живого враз з цілою його ватагою.

Зараз коло брами ліворуч і праворуч викопали ями і там приладили леговища для смоляків. Зверху дали дах, але такий низький, що не виставав понад огорожу. Чужого нікого не впускали до двора, щоб не зрадив. Командант заздалегідь тишився і затирав руки з радості і вдоволення. Був певний, що Довбуш, як звичайно вдарить у головну браму, а не стрічаючи на опір, впаде на подвіря. Тоді вискочать смоляки з пивниць, замкнуть браму й оточать опришків так, що ані один не втече. Все обдумане і приготоване, як слід, лише ждуть дня і години, коли з'явиться Довбуш.

У Космачі те саме. Вартові ходять перед брамою. Втомлені посідають на траву тай дивляться перед себе в Лисину.

— Іде, чи не йде? — питає один другого й оглядається, чи не йде отаман.

— Та де, в білу днину!? Хіба вночі!.. — відповідає другий.

Небо чисте, ані знаку хмари, сонце високо, лише половик перерізує темну синяву неба і зором шарить по землі.

Нараз задудніла земля!..

— Це вони! — майнуло в думці одному і другому.

Іде їх дванадцять, як соколів, аж земля гуде. Усі в кресах, пістолях, порошниках і порожниках, з бартками в руках, а Довбуш попереду з мечем у руці.

Вартові своїм очам не вірять, кидають зброю і втікають. Пси скавують, гавкають і кидаються горі брамою. Довбуш вивідав наперед, де й які входи, які виходи. Мав приготований казан зі смолою тай сало. Вмить поклали ватру, підігріли казан зі смолою, мачали в ній сало і кидали псам. Голодні пси хапають у воздухі кусні сала і відразу гинуть. Перелізли через браму тай просто до хати йдуть.

Лікар і ксьондз втекли через тайний вихід, як лише вчули, що пси скавують і гавкають. Пані лежала на постелі, ждала злогів і з переляку завмерла. Треба було скроплювати її водою тай відтирати. Повитуха стратила голову і не знала, що робити. Довбуш стояв уже в дверях і входив до покою. Одна з жінок шепнула їй, щоб вийшла назустріч і пригостила. Вона взяла пляшку і чарку в руки і стала наливати горівки. Він кинув оком на хату, а коли побачив накритий стіл, спитав:

— Де пані?

— У злогах! — відповіла, тремтючи, повитуха, а показуючи на стіл, додала: — То для вас і ваших хлопців!

Налляла трошки в чарку і випила, відтак налляла другу і подала Довбушеві. Він усміхнувся, взяв чарку в руки, перекинув до уст і випив. Хлопцям казав сідати за стіл, а сам пішов до покою пані. Став у дверях і далі не йшов. У куті на дерев'яному ліжку лежала пані. Блідо-рожеве лице її майже ховалося серед білих, як сніг, покривал, лише чорне, довге волосся розкинулось звоями по пухких подушках. Перестрашені чорні очі в ту хвилину замкнулись, уста зблідли, а голова похилилась взад.

— До пані йти! — звернувся до повитухи і його голос зійшовся з криком новонародженої дитини.

— Богу слава! — промовила повитуха і кинулась до покою пані.

Опришки похарчували, випили і мов не були, спокійно пішли. Довбуш подякував за гостину, дав слугам по одному червоному, а для повитухи положив талюра на стіл.

Не було кінця радості і втіхи в хаті, що все так гарно минуло. Найбільше тішилася пані, що так легко пішли родини, яких вона дуже боялася. Довбуш не то, що не показався їй страшним і кровожадним, як собі уявляла, але навіть їй подобався. Смаглий аж чорний на лиці, волос ясний, у блакитних очах ані сліду дикости. Лагідність і рішучість проявлялася в його обличчі й цілій поставі.

У той саме час, коли опришки харчували в Космачі, ждав на них нетерпляче у Яблонові пан і командант. Між Космачем і Яблоновом уставлені стежі, що мали зараз повідомити, коли-б зайшла яка небезпека. Лікар і ксьондз, викравшись з Ділу, дають знати стежі, що опришки під брамою, але ті ані рушаються з місця. Щойно, як вийшов Довбуш з хати і дав їм знак, мерщій кинулися в дорогу до Яблонова. По дорозі дігнали лікаря і ксьондза, в дорогу до Яблонова. По дорозі дігнали лікаря і ксьондза, що ледви волікли за собою ноги. Перегнали їх тай вже здалека кричать на тривогу: "Довбуш у Космачі!"

Пан попав у розпуку, а командант лютий на себе, що дався так піддурити, дав приказ мерщій рушати на Космач. Повилазили смоляки із шоп тай не йдуть, але біжать навипередки. Не перейшли ще навіть половини дороги, а помучилися вже так, що ледви йдуть. Стаять, відпочивають тай оглядають водопад. Зелено-біла вода манить їх холодом, так скупалися-б у ній.

У цьому місці йшла вузька стежка понад сам беріг потоку. Ліворуч стрімкий беріг, а праворуч висока гора, обсіяна молодими буками і корчами. Ідуть смоляки гусаком один за одним і поспускали втомлені голови на землю. Командант попереду них, мовчить і що хвилини оглядається, чи не відбився від них. Нараз бачить, як вони пристають, згинаються і кожний з них щось підіймає. Глянув і він під ноги, а там розсипані гроші.

Він не сподівався і не прочував, що кільканадцять кроків над ними вгорі, як найспокійніше поховалися за корчі опришки, і кожний із них держить в руці пушку, вимірену на стежку, готову до стрілу. Палець кожного вже на язичку і лише потягнути. Ждуть на знак Довбуша, та він знаку не дає.

— У них жінки і діти, а нам всеодно! — сказав Довбуш до хлопців, як смоляки вже були далеко. Відізналася в ньому совість і серце змякло на вид втомлених смоляків, що згиналися по гроші, які вмисно розсипав на стежці. Тепер дав знак чимскорше гнати на Яблонів.

У Яблонів брама отворена. На подвір'ю живої душі не видно. Лікар і ксьондз, добилися до двора і, задихані, ледве чутно вимовили: "Довбуш" тай попадали в траву з перевтоми. Що не питає пан, то вони лише руками розводять. Пан ані живий, ані мертвий, місця собі не знаходить. Пішов до покою, ходить із кута в кут тай волосся рве собі на голові. Він навіть не чув і не бачив, що довкола нього діється тай не завважив, як Довбуш увійшов до покою і став перед ним віч-на-віч. Зблід, як стіна, і просить:

— Даруй життя!

Довбуш вдарив плазом меча по плечу і питає, чи болять?

— Ой, болять! — каже пан.

— Так і мене болять серце ще нині за моїм братом! — сказав і стяв йому мечем голову.

VI

Ця остання подія тай попередні вчинки Довбуша рознеслися блискавкою по краю і викликали великий страх у багачів, панів тай арендарів.

Негайно втихли забави і бенкети. Боязкі припинили цілком, піддаючись настроям хвили, ті, що мали забагато на совісті, втікали в далекі сторони, а інші знову не тратили голови, але стали надумуватися, як зарадити лихові і вчас відвернути небезпеку. Саме ті зіхалися до

Галича на раду й обдумували плян спільної оборони. Довго радилися, а вкінці постановили віднести до пана воеводи і просити в нього помочи. Зараз склали просьбу, написали письмо, всі підписалися тай окремим післанцем вислали те письмо аж до Києва, бо там жив пан воевода.

Післанець вибрався в дорогу і за кілька день був в Тернополі. В той саме час перебував пан воевода у Тернополі й там довідався про Довбуша від тих, що втікали з гір. Як прочитав письмо, яке передав йому післанець, відразу виготовив універсал і тим самим післанцем передав, щоби його оголосили по всіх містах і селах Покуття тай заповів, що пришло в поміч великий відділ війська і дасть найкращого зі своїх старшин, щоби за одним махом знищити бунтарських опришків.

З великою дбайливістю й увагою на ярмарках і празниках коло церков відчитували те письмо воеводи, а крім того давали ще й устні пояснення. Та з найбільшою виставністю відчитували той універсал у Косові в день відпусту на св. Івана. Понасходилося людей з усіх кінців, сіл і кутів, навіть з волоського і загірського боку. Народу така сила силенна, що церква ледве частину вміщує, решта на цминтарі, а більшість таки на місті, купує, торгує, бо цей день найбільший ярмарок разом.

Біля полудня, коли в церкві кінчилася вже відправа, пішли по місті трубачі скликувати нарід. Мов ріки в море, так поплив нарід на ринок і заляв його по береги. Посередині стоїть висока дерев'яна трибуна, що виставала понад голови усіх людей. Втих гамір, коли на трибуні показався косівський возний. Він держав у руках білий звиток паперу, розгорнув його і став читати:

"Оцим письмом подаю до відома всім: дідичам, комісарам, посесорам, отаманам, адміністраторам, по містах і селах Покуття і всім тим, кому слід знати, що появився в горах Олекса Довбуш, славний опришок на всі Карпати, який від кількох літ уже затроює спокій мирного населення, нападаючи зі своїми опришками на людей. Отож я, стараючися за добро народу, і спокій землі, поручаю і наказую всім громадам, дворам і кому знати треба, щоби всією силою старалися згаданого Довбушука і його товаришів виловлювати і відсилати до Станиславова на суд. Ту громаду, що буде їх переховувати, обороняти, доставляти харчі, перестерігати або змовлятися з ними, без найменшої дискреції виріжемо впень. Цей універсал писаний моєю рукою, приказую

проголосити і відчитати всюди всім, як сказано вище. Дано року Божого 1742 в Тернополі".

Возьний читав повільно, голосно і чітко, щоб кожний добре чув і зрозумів: Тим читанням так умучився, якби цілий день косив або рубав дрова. Голосно відсапнув, втер піт із чола і став злізати з трибуни. Він ще не зійшов, як на те підвищення виліз гуцул і став говорити:

— Слухайте, люди добрі, що скажу. Читали вам тут пан возьний за того опришка Довбуша, що не дає вам жити, грабує людей і нападає. Його конче треба зловити і відставити до Станиславова живого чи мертвого. Той, хто його йме, дістане тисячу талярів нагороди, а я від себе окремо дам тому оцю повну крисаню червоних...

При цих словах він зняв з голови крисаню і показав на порожній наголовник так, гейби в ньому були червінці.

Недалеко трибуни стояв Довбуш і слухав. Він так переодягнувся і змінився, що ніхто не пізнавав його. Хотів знати, що то за один такий щедрий на його голову, підійшов ближче і мало не крикнув: Це Дідушко! — але запер в собі дух, затиснув зуби і пари з уст не пустив. Дідушко хотів ще далі говорити, але між людьми повстав гамір і крик тай ніхто вже його не слухав, до того ще сям то там серед юрби було чути різні крики.

Незабаром, по оголошенні універзалу, наспіла обіцяна поміч: командант Пшелуський і добірний відділ війська.

Пшелуський забрався до виступу пляново. Запізнавався з тереном, збирав вісті й відразу побачив, що має замало війська. Дав наказ до дворів і громад доставити до його розпорядження щонайменше десять озброєних людей. Його наказ виконували різно. Одні присилали більше, другі менше, або й цілком не давали. Більшість ішла з мусу, але багато було охочих, що голосилися самі, бо можна було заробити, а ще більше з боку добра придбати.

Зібрав він до тисячки народу і поділив її на три частини. Одна мала йти горі Черемошем, друга горі Прутом, а в третій він сам був. З нею маширував на Жабе.

Пшелуський був один із кращих старшин. Відважний, енергійний, сміливий, однак не уявляв собі труднощів, які треба йому побороти. Вже сама дорога з Підгір'я далася йому добре взнаки, але там принайменше знав, де він, куди йде, бачив село, хати вкупі, а як добилися до Жаба, стояли перед ним верхи і ліси, де ще людська нога не була, ані сокира смереки не рубала. Чорногору уявляв собі, як одну високу масивну гору, вкриту лісом, як котрунебудь з тих, що стрівнув у дорозі й виробив собі

плян оточити її військом зі всіх сторін і підходити під верх. Був певний, що тоді не то опришок, але заяць не втече йому через той ланцюг рук. Був дуже цікавий побачити бодай здалека ту гору, в якій скриваються опришки й їх провідник Довбуш і казав вивести себе на гору, звідки видно Чорногору. Випровадили його на Магуру і показали те розбишацьке гніздо. Та перед ним не гора, ані пасмо, але ціле море гір, ланцюгів, пасем. Нижчі, вищі, дальші, ближчі, сходяться, розбігаються, сплітаються разом, то знову утікають без кінця краю, як хвилі на розбурханому морю і раз-враз підносять чуби.

Голови не стратив і питає:

— Чи є в селі такі люди, що там вже були?

— Ой, чи один! — відповідають йому.

— Ану, пошукайте мені таких і приведіть до мене! — каже.

Зійшли в село тай стали шукати таких, що добре знали Чорногору. Зараз найшли таких двох, що колись роками пастушили в горах тай добре знали плаї і стежки: Урденчука і Попадюка. Як стали оба перед командантом, зімкнували оба про що йде тай не признаються.

— Забув! То давно було!

— Не кимую! Ті місця давно травами і лісом поросли!

— Знаєте, де комори Довбуша?

— Не знаємо! — відповідають.

Це влютило Пшелуського і він знову питає своїх прислужників:

— Що за людей ви мені привели, коли вони нічого не знають?!

— Пане, вони знають добре, лише треба їх остріше взяти! Цей Урденчук сам навіть колись опришкував.

Пшелуський приказав обох задержати і кожного окремо замкнути. На другий день рано кличе Урденчука і питає:

— Ти багач?

— Ні, бідний!

— Жінку маєш?

— Є!

— І діти маєш?

— Є, нівроку, досить!

— Отже, слухай, що скажу! Будеш говорити правду, то нічого тобі не зроблю, ані не вкараю за дотеперішні провини. Все тобі подарую, як покажеш комори, де ховаються опришки з Довбушем.

— Паночку, я не знаю. Попадюк знає мой ліпше. Він не раз туди ходив, ще й сам недавно перебував з якимись пастухами в Чорногорі.

Кличе тоді Попадюка й окремо випитує.

— Буду тебе питати, а ти маєш мені правду казати. Розумієш? А щоби ти не викручувався мені, ось що тобі скажу. Знаю, що ти сам опришкував. Знаю, що ти був з Довбушем у Чорногорі, знаю все, бо мені вказав на тебе Урденчук.

— Я був, але мене взяли силоміць, а він був з ними самохіть тай ще недавно ночували в нього опришки і дали йому срібний пояс, киптар і пістолет!

— То він добре знає дорогу?

— Певно, що знає!

— Добре! Тепер закличу його, що він скаже!?

І знову прикликав Урденчука. Поставив на стіл кільканадцять червоних і золотих тай питає:

— Не хочу тебе мучити, але хочу тобі добро зробити. Знаю, що ти бідний і хочу тобі допомогти. Бачиш ці гроші? Ти певне в житті стільки ще не мав. Будеш їх мати, як вкажеш місце, де скривається Довбуш?

— Бігме, не знаю!

— Не божися, бо то непотрібне і лише тобі пошкодить. Я знаю, що знаєш, знаю, що ти опришкував і що дали опришкуєш. Ще недавно ночували в тебе опришки тай дали тобі киптар і пістолет. Знаю, що ти сам ходив недавно з Довбушем, знаю, що ти помагав грабувати Берка під Яворовом, коли він віз марфу до крамниці. Марфу ти продав за п'ять талерів! Навіть знаю, де і кому! Не віриш мені, то зараз можу привести тобі свідка до очей! Хочеш знати, котрий? Твій товариш Попадюк! А хто продав ліхтар у Кутах?

— То він сам, а не я, тай купив за те пів фунта пороку, черес і чвертку муки.

— Добре, добре! Ви оба однакі! Знаєш, що тебе жде? Шибениця! Тепер вибирай: або гроші оці або шибениця!

— Гроші! — каже Урденчук і вже посяг рукою на стіл.

— Пожди! Гроші дістанеш тоді, коли будемо мати Довбуша отут, де ти стоїш. Коли-б я дав тобі тепер ті гроші, то ти сам сміявся би з мене, що так легко пана обдурив.

Щойно тепер дав Пшелуський наказ маширувати на Чорногору. Урденчук і Попадюк показують дорогу. Військо рушило горі потоками, так гейби води в них завернулися і плили з долів у гори. Сам Пшелуський лишився в

Жабю з малим відділом і лише збирав вісті з походу і посилав накази.

Вище Кедроватого, де кінчиться Гаджіна, серед голої полонини камінні плити. На око це собі каміння таке, як усяке інше, та коли придивитися ближче і відвернути одно і друге, а там глибока нора. Приложиш вухо і вчуєш тиху розмову і рух. Це комори! В одній варять і сплять, а в другій склади всякого добра. Туди два входи і виходи. Від якогось часу не кладуть ватри, щоби дим їх не зрадив. Ідять сире і холодне. Двох з них вартує невпинно.

Під кріслатою смерекою лежить, прикиши до землі, Юра з Голов і стежить. Павло Орфенюк вийшов на скелю, став коло сидця, де сідає ватаг і кличе:

— Ой іде того, як фої і листу без числа і ліку, що ні початку, ані кінця не видати.

Боялися опришки зради тай покинули комори.

Військо маширує, все ближче під Чорногору підступає, але опришків не видати. Іде воно потоками по камінню остроуму і ховзькому через корчі й сучча дерев. Незвичні до гір, пообдиралися дуже, пооббивали ноги тай дуже мучаться.

— У полонині мой буде краще! — каже Попадюк, — але до неї дістатися, то ще не зараз тай не так легко.

Ідуть далі лісом вгору, добираються до верха. Під ногами трясовиння і западні. Великі каменюки, але зрадливі дуже і непевні. Поставиш ногу, гей на острі, встелені високим пухким мохом, манять до себе, гей м'які подушки на постелі. Вони принадні для ока, розстелений ліжник, а вона потопає в ньому глибоко, що допоміч кличеш.

Хоч піт з них ллється, тіло з утоми вмливає, то все таки добиваються до полонини. Втішні, падають безсилі в траву і лежать в ній, як бездушні пні. Не довго тішилися. Зійшов місяць на слоту.

Прийшла на них лиха година. Упали мряки, хмари вкрили гори, заслонили краєвид так, що один одного на кілька сяжнів добре не бачить. Над ними перевалюються мряки раз густі, то знову рідші, а з ними щезають гори, то знову показуються. Ідуть наосліп, до гори, щоби лише не сходити в долину. Нараз показалася чорна стаття вівчаря і зникла. Їм здається, що то опришок і женуть за ним стрімголов.

Дош січе такий дрібний, як найдрібніший мак, що оком бачиш, рукою хапаєш, вухом чуєш, як сиготить і вогчить одержу і тіло. Все на них перемокло так, гейби

весь час водою брили. Замок порох, замekli пушки, руки мокрі, по лиці вода спливає, а провідник кричить:

— Далі вперед!..

— Та куди підемо в таку негуру? — відказує Урденчук.

— Куди небудь веди, щоб лише не мокнути!

І знову пересунулась хмара, викинувшись на мить край синьої гори, як якийсь чарівний замок, що повис у повітрі й зник, як марево. Висунулась темна, кріслата ялиця без верха з розложеним галуззям, гей опуд на горі. Майнула вдруге людська стать в крисані і сховалась в мряці. Вони напружують всі свої сили і летять за нею навипередки. Свіжі боввани сірі збивають їх з ніг, закривають очі й тамують хід. Насилу пробиваються крізь гущавину корчів, хаші, каміння і проклинають світ, опришків і службу. Вже їм нічого не в голові, щоби лише дібратися до вогню, висушитися, погрітися і наїстися. На їхнє лихо дорога ще тяжча. Що крок падуть у западні серед пнів, сучча, каміння, що годі підвести самому.

Нараз зарисувався верх стаї. Чорний, зачаджений димами дах присів до землі. Велика радість і надія додала їм свіжих сил. Кидаються туди і лізуть на руках і ногах. Неодин крикнув би був з утіхи, та службовий наказ здержує. Лізуть обережно і тихо, та про те дзенькіт зброї, гук і шум ідуть по лісі.

Несподівано паде стріл один, відтак другий. Впала на них велика тривога! "Опришки!" Беруть до рук рушниці, кладуть до стрілу, але вони перемокли і вогню не дають, лише вода чурить з цівок. Один на одного поглядає, підноситься, поправляє ремінь і посувається, гей сдмак, до стаї. З великим страхом підходять ближче, якби мали її приступом брати. Крок за кроком, рамя в рамя йдуть непевно і раз око на стаю паде, то знову під ноги і стають.

Перед ними дах, стіни і чорний вхід у стаю. Спереду висунулось піддаше, сперте на два стовпи і манить до себе, бо там сухо, дощ не паде. Там, у піддаші стоїть "він", чорний, насторожений так, гейби мав зараз кинутися на них, коли б котрийсь з них виступив із кола, яким окружили стаю.

Ті, що облишилися позаду, прилучуються до передніх і шепотом питають: вони тут?, а коли поміж голови заглянули в піддаше і побачили могутню стать озброєну, собі: "Нарешті попався той, що завдав їм стільки труда!"

"Він" стояв біля входу і держав у руці гостру бартку, готову до удару. Зпід брів мигали глибоко всаджені очі

й блискавкою перелітали по цілій лінії голов. На ньому сорочка чорна, гачі червоні, широкий черес, викроєний під пахами. Один кріс на плечах, а другий припертий до одвірка.

Так стояли проти себе дві нерівні сили у великому напруженні: він і смоляки. І як стрільці на ловах ненадійно натраплять на медведя і з жаху раптом тратять притомність і ждуть на рух медведя, так тепер стояли непорушно смоляки і ждали нетерпеливо аж рушиться "він" перший!

— Це "він"! — шепнув Урденчук і, користаючи з того напруження уваги смоляків "ним", незаметно закрився за корчі і втік.

— Ви хто? — питає ватаг перший.

— Ти добре знаєш, хто ми, — подумав кожний. — Ще й питати сміє?..

— А ти хто? — спитав котрийсь іззаду, що набрав відваги, маючи перед собою густий мур оборонний.

— Я є ватаг!

— Піддайся! — крикнув щойно тепер провідник.

"Він" відложив бартку і кріс, тоді вони кинулися на нього і били. Коли, здавалося, вже наситили свою лють, заспокоїли гнів, і відплатилися за "його" стріли, звязали, покладали коло нього вартового тай кинулися на стаю, гей здобули твердиню. Одні перш за все хотіли їсти і перешукували полиці, бербениці з бриндзєю, путини з молоком і бодні з гуслянкою. Пили молоко, коштували гуслянку, їли сир, будз, навіть свіжий, що стояв на піддаші, з якого текла ще жентиця, переїли.

Як заспокоїли трохи голод, взялися до ватри, що вже потахала. Підложили дров і роздули вуглики, що припали попелом. Запахкотів вогонь, закурило димом по стаї. Хоч пекло за очі й душило в горлі, скупчилися довкола ватри. Грілися і сушилися тай стали варити кулешу. Не могли доваритися кулеші в малому кітлі тай пішли в кошару, зарізали три овечки, пекли на вогні й їли до пізньої ночі. Спали погано. Одні повилазили на піддаше, але зараз втекли звідтам. Дим душив і віяло з усіх боків. Найтепліше коло ватри. Провідник зарвав місце на лаві, а решта покотом лягла на помості. Та недовго спали. Вогонь погас. Крізь щілини стін передував холодний вітер. Над самим ранком так похолодніло, що позривалися і вийшли на двір. Ціла полонина вкрилася срібним інєєм. Гори забіліли, як серед зими. Мряки прорідилися і пішли

вгору. Крізь них пробивалося силою світло сходячого сонця. Заповідався гарний день погідний.

Поснідали, забрали зі собою ватага тай зійшли долів у Жабе. Вертали з великим вдоволенням, що їх похід увінчався, хоч не повним, то великим успіхом.

VII

У келії, в яку попав ватаг, перебував один чоловік, що сидів вже довгий час і не міг дочекатися суду. Називався Бушук і походив зі Солотвини. Він сидів на дерев'яній причі під стіною і оглядав спокійно ватага, від якого понесло простором гір, шириною лету орла та запахло свіжістю полонинського воздуха. Жовтаво-біде обличчя Бушука, набрескле вогкістю вязничних мурів, страшило на мить мертвецьку половолоку, а непевний зір його набрав життя і блиску. Спокійний і зрівноважений, гейби сидів у власній хаті, з якою давно зрісся, всміхнувся скрито, коли побачив, що ватаг, мов медвідь у пастці, розглядається по стінах, мацає двері і лізе до крат.

— Мой брате! Я вже давно їх пооглядав, та мур, як скала. Тут недавно сам Жолоб був і нічого вдіяти не міг!... — каже Бушук.

Зговорилися оба тай за кілька днів так зжилися, що один одному оповідав пригоди свого життя. З того зійшли на вязницю, суд і карі тай знову на Жолоба. Бушук, який сидів довгий час сам, зрадив, що має з ким помінятися думками тай став оповідати про цього ватажка.

— Попав сюди, як я, і довго ждав на суд. Спочатку пручається, але скоро охолоне. Першу ніч навіть спав краще, як дома, а потому звик до тих самотніх стін і ждав суду. Жолоб був спокійний і навіть втішався, коли покликали його на суд. Там судді питають, що за один, звідки, де бував, що робив, а потому, як не взяли його на муки, то гірше самої смерті!... Дуже його мучили!

— То ти напав на жида в Ланчині і його ограбував?

— Нічого не знаю! — відповідає.

— Ти був у тій компанії, що напала на Гершка в Лючі і забрала в нього двадцять таларів, а жидівку вбили?

— Я там не був!

— То ти був у тій великій компанії, що напала на Гейдаля в Косові підчас весілля і ограбила всіх гостей?

— Не свідомий того! Не знаю!..

Що не запитають, а він все ні, тай ні. І хто знає, чи не був би викрутився, бо хлоп дужий, що не знати які муки видержав би тай крутити добре знав. Та на

його лихо був тоді в суді сам жид Гейдаля, прислухувався розправі і як лише вчув, що він так певно відбріхується і відпекується всього, крикнув на цілу салю:

— То ти, Федю, чинишся, що там не був і не грабував! А хто, як не ти перший вліз до салі, представився всім і з отвертою тайстрою ходив від гостя до гостя?! Я тебе добре пізнаю!

І це його збавило! Взяли на муки. Привели в окрему салю, в якій повно всяких приладів до мук: столи, стовпи, ланци, крісла, кітли, гаки, свічки. Все те дивиться на Жолоба грізними очима і відразу смертельний холод по тілі йде.

Поставили його на стіл, привязали окремо руки, окремо ноги до грубих стовпів; двох крутить великими колесами й натягають тіло так, що аж кости у в'язах тріщать, а два інші питають:

— Був у Косові й грабував Гейдаля?

Він закусив зуби, що аж кров пішла, стягнув мязи на обличчі, що аж вилиці вискакували й таки не признався. Взяли другий раз. Щераз покладали голого на стіл так, як мати породила на світлі, і знову натягнули, що лежав, як свічка, просто. Трьох їх бере по свічці, запалить тай прикладають до тіла. Запече з боку, він метнеться у другий бік, а там знову три свічки. Шістьох їх з боків припікає, а один питає й пише. "Не був" — кричить Федь. Три рази питали і всі три заперечив.

Призначили третій раз на муки. Роздягли, звязали й положили на столі. Тепер прийшли останні, найгірші муки. Розпекли кусень заліза, що не червоний, а білий був, тай до живого тіла прикладають. Федь змучений був так попередніми муками, що не пам'ятав уже що говорить, а лише кричав:

— Гей, пани, бійтеся Бога, я так нікого не мучив!

Нічого не помагало. В паперах записано, жид посвідчив тай засудили на смерть. А шкода! Молодий був, покався б і міг ще газдувати. Вивели з келії на майдан. Там зробили з дощок підвищення, щоби всі люди бачили добре тоту роботу, випровадили Жолоба на той поміст і питають, чого собі бажає ще перед смертю. До цієї пори держався добре, та коли побачив коло себе ката з топором, священника й багато народу, упав на силах. Просив, щоби йому дали сопілку і дозволили заграсти. Позволили. Дали йому сопілку йому, а він узяв до уст і став грати. Грав так сумно й тужно, що люди розплакалися тай навіть твердим хлопам стали в очах сльози. Тай не диво, парубок дужий,

— А де ти був, заки на службу пішов?

— Я з дому бідний, хоч не такий дуже, бо їсти було що. Ходив на зарібки тай ще додому гріш приносив. Як лише легінем став, зачав ходити до дівки. Дьидеві вона не вдалася, бо була бідна і він заборонив мені до неї ходити. Я не послухав, бо ми вже май за дуже любилися, а тоді дьидя каже: "Якщо не візьмеш ту, яку тобі раю, не дам жадної пайки!" Я вперся, взяв торбу на плечі, крисаню на голову тай пішов у світ.

Пішов я на цей бік у Жабе і нанявся в одного газди на службу. Було мені добре. Мав гроші, мав що їсти, але раз переловив мене газда з його жінкою, вона була молода, а він старий, і я мусів тікати. Та не вертав я домів, але пішов долів у Косів. Там стрінув смоляків і пристав до них на службу. Довго не служив. Раз якось забагато випив і заснув на варті коло арештантів. Як пробудився, арешт був порожній. Утік і я тай пішов на Коломию. Під Заболотовом стрінув батьків. Вони йшли до ковмацького пана, що збирав людей на заїзд. Я прилучився до них. Дорогою вони прихвалили, що пан добре платить, заробити можна добре тай пішов з ними.

Прийшли ми у двір, а там сила народу озброєного. Озброїли й нас тай повели аж на Дністер. Але той пан, на якого ми йшли, приготував ще більшу силу тай відбив нас так, що ми мало не потопилися в ріці. То велика, широка й глибока ріка. Не заробивши нічого, пішов я на Делятин. Там стрінув купців вірмен, що їхали з марфою на Мадярщину. Один з них мене трохи знав і я нанявся в них стерегти возів у дорозі. У Микуличині напали на нас опришки, розбили, а марфу пограбували. Тоді дістав я рану, що ледви вилікувався. Вернув додому і перепросився з дьидем. Дівчина, з якою я любився, найшла собі другого, а я оженився з тою, яку мені наравав дьидя. З нею не мав я життя відразу. Покинув я вдруге хату тай пішов знову у Жабе і там служив у газди до того часу, аж мене ймили.

— А чим посвідчиш, що ти не Довбуш?

— Пани! Я хотів би бути Довбушем! Тоді ви мені нічого не вдіяли би! Досить я дужий, але він бере таких дванадцять, як я. Хочете бачити, який я дужий, зараз покажу?!

— Ану, покажи! — кажуть судді, підсміхаючись.

Вдарив ватаг ногою в поміст тай поміст проломився, гримнув кулаком у стіл тай стіл розколовся. Пани напудилися такої сили й казали, щоби більше не пробував.

— То ще нічого! — каже ватаг. — Довбуш не дався би так імити, як я, хоч би там стояло їх щераз стільки, як було. У нього не такі креси і пістолі, як у мене. Мудрі, премудрі, в оливі мачані, ніколи не замокають. Його груди, гей дві плити зрослі в одну кість. Крізь неї ніяка куля не перейде, лише відібеться, як каменець від скали. Він має в руці впущене зело цілюще, що в якій напасти не бувби, якіб замки не були у дверях, як діткнеться тим місцем долоні до замку і двері витвираються. Колиб забажав грошей, то лише притулив би руку до каси і вже їх має. Та він їх не жадний, ще й другим роздає. У нього їх стільки, що колиб я лише частину їх мав, то булоб для мене до смерти, моїх дітей, внуків і правнуків.

— Тож то розбійник, грабівник!

— Бідного не кине, ще й допоможе, а людяному багачеві нічого не скаже ані скривдить!... — казав ватаг.

Вже мали замикати розправу і розходитися домів, як прийшла вістка, що Довбуш у Краснолі Дідушка вбив.

Дідушко це той самий, в якого Довбуш колись служив і з ним ходив на Косів. Тоді він ще невидний газда і з ним ходив на Косів. Удень ніби газда найпокрадьки опришкувати ходив. Удень ніби газда найпорядніший, а вечором волосся під крисаню задре, візьме інший сердак, лице почорнить сажею і тай пішов грабувати.

В часі нападу на Гейдалю захопив гроші, незамітно втік домів, а гроші закопав. Довго не користав із них, щоби не виявилось відразу, але підіждав кілька літ і так хитро дійшов згодом до мастку, що мав у своїх руках цілу Краснолі. Маржини мав стільки, що не знав її числа, ані ліку. Окремо паслися корови, окремо воли, коні, вівці, а коли женив сина, то давав йому віно так, що перейшов усю череду поперець і те, що було праворуч, відділив і каже: "Забирай, це твоє!"

Був такий гордий, що з ким небудь говорити не хотів, а з бідним за ніщо в світі не сів би за стіл. Ніколи перший не скаже помайбі навіть старому. Як став отаманом, тоді до нього не приступай. Він лише з панами заходить і що тижня до Кут їде тай людей зганяє Довбуша ловити.

Довбуш засів на нього у білий день над селом на ґруні Шелефетівці. В долині річка плине, поміж хати вється. На березі річки стоять хати Дідушкові. З гори все видно, як на долоні. Дідушко ходить по подвір'ю, слугам роботу завдає тай не перечуває, що його жде.

Довбуш причаївся в корчах з легінями і як упевнився, що отаман дома, закликав до себе вівчарика, що недалеко них пас вівці, дав йому свій чепелик і каже:

— Іди на долину до Дідушка! Покажи йому цей чепелик і кажи, що прислав тебе Довбуш за хлібом і сиром.

Хлопець взяв ніжик, збіг удолину, ввійшов на подвір'я тай перепоїв те все, як Довбуш йому казав.

— Скажи Довбушеві, що у мене нема для нього хліба ані сира! Як його йому в свої руки то віддам до Станиславова!... — сказав Дідушко хлопцеві. Вернув вівчарик упорожні і перепоїв знову Довбушеві слова.

Як ненадійно і нагло нападає половик на курята, що бігають за куркою по траві, так ненадійно і раптово упав Довбуш на подвір'я Дідушка. Вийшов із хати син, блідий, як смерть, а Довбуш питає:

— Де дьидя?

— Пішов у полонину д'вівцям! — відповідає син. Хотів ще щось говорити, але Довбуш вдарив його барткою по плечах так, що той занімів.

— Чого брешеш, коли я давно сиджу на ґруні і все докладно бачив, що тут діялось!... — каже Довбуш.

Кинулися опришки шукати Дідушка і нашли його в стайні! Витягнули зпід ясел і привели перед Довбуша. Як стали собі оба до очей, Довбуш питає:

— Пізнаєш мене, Діду? Ти похвалявся, що віддаш мене до Станиславова, а за мою голову обіцяв у Косові повну крисаню червоних тому, хто мене йме! Маєш мою голову, бери!

Дідушко застиг, занімів. Спустив руки, встромив очі в землю і трясеться весь, ледви на ногах держиться, а душа вже утікає з тіла.

— Мовчиш? — питає Довбуш далі.

Дідушко ані духу зі себе не пускає. Упав зі сил, посинів на обличчі і звисив на груди голову, гейби вмисно підкладав шию під топір. Довбуш замахнув барткою і стяв йому голову. Як відходив, наказував синові:

— Як будеш отаманом і зганятимеш людей за мною, то я тебе і в третій землі найду і розсічу!...

Коли Пшелуський довідався про те, не міг собі ніде місця найти, такий був лютий! Він був певний, що Довбуш не відважиться з'явитися в селі серед білого дня на задах смоляків. Зібрав військо і кинувся на Красноїлу. Але за Довбушем слід пропав, ніхто не знає коли прийшов і куди пішов. Облягли село, випитують людей, а Дов-

буш, як дух ізпід землі, танцює на весіллі Параски в Космачі.

VIII

Мов хрест придорожній, стояла Параска на плаю серед ліса і не спускала очей з Олексі. Він віддалювався все більш від неї тай врешті зник у темній зелені високих смерік. Постояла, побанувала, а далі надумалася і завершила до вуйка у Лішів.

Буйко Юра, хитрий, мов лис, знав, що має зробити. Випитав Параску, чи не бачив її хто, як вертала лісом, і заходила в хату. Вона нікого не бачила тай мабуть ніхто її не підглянув, казала. Велів їй сидіти в хаті й не виходити цілком, поки не верне з села. Коли-б хто чужий або й із сусідів зайшов до хати, казав їй сховатися. Так запорядкував і пішов у село.

Зайшов до Настуні в хату, закурив і вже хотів зачинати розмову, як у хату влетів отаман тай до Настуні:

— Де донька?

— Чоловіче добрий! А звідки-ж я знаю? Як пропала тої неділі, так і до нині не знаю, де вона і що робить?... — говорить з плачем жінка.

Юра, ніби нічого не знаючи, питає:

— А пощо вам Параски?

— Як то чого? Через неї згинув панич!

— То вона тому винна! Навпаки, я сказав би навіть кривдна!

— А то чому? — питає отаман.

— А хто-ж вигадав нападати на дівку в білий день, як на звірину яку! Чи вона казала легіневі вбивати панича? Рятувала своє життя!

— То чому ховається?

— Ховається, бо ще й тепер непевна життя!

— Ніхто їй життя не відбирав і не відбере! Хочемо знати і мусимо знати, де дівся "він"?

— То вона йому до розказу? Він хлоп, а вона дівка. Пішов, куди хотів!

— Його мусять покарати!

— Я й сам те кажу! Завинив, най покутує, а щастя його, як втече!... — казав Юра і вже чув по словах отамана, що тут іде лише про Довбуша.

Отаман з чим прийшов, з тим пішов. Юра ані слова не згадав про Параску перед Настею, щоб не виговорилася і вернув до дому з полекшою на душі. Знав добре, що затаїти надовго побут дівчини перед оком і устами людей

не вдасться, але хотів, щоби той день прийшов як найпізніше, коли гарячка спаде і біль та лютість зменшиться.

Параска, як білий день довгий, з хати не виходить. Вчує чийсь кроки на подвірю, або загляне крисаню у брамі, зараз втікає і ховається. Хата Юри далеко під лісом, на боці. Близьких сусідів нема, та все таки хтось час до часу зайде; тоді вона скочить на під або піде в дахи і там, скулившись, сидить, як кітка на чатах. Вже пішла чутка по селі, що Олекса пристав до опришків, але Юра ще держить її і не випускає з хати. І хто знає, як довго було би воно тягнулося, коли-б не підглянув Параски Стефан Дзвінчук. Ішов він лісом тай заглянув її в синях. Знав, що в Юри доньки нема, зайшов на подвіря і жартом питає Юру:

— А що то у вас за дівчина, чи не прийняли слугу?

— Тобі, Стефане, щось привиділося! — каже Юра повагом.

— Ні, добре бачив. Біла сорочка, черлені запаски, без хустки на голові!.. — каже Стефан і сміється.

— Не може бути! — впевняє Юра, а в душі сміється вже і питає себе: Ану, чи обдурю його?

— Ходім у хату і переконаємося! — каже Стефан тай іде в сині.

Юра знав, що Стефан язикатий, зараз рознесе по селі, що бачив дівчину, всі стануть догадуватися, що це Параска. Краще признатися, що вона в нього скривається, але разом просить, щоби нікому цього не виявив. Пішли в хату. Параска не тікала і не ховалась, але мусила оповісти Дзвінчукові, як дійшло до того, що Довбуш убив панича. Стефан м'який з вдачі, не втерпів і таки того самого дня вечором забіг до Настуні. Ніби про це, ніби про те тай на Параску розмову звів. Настуня зараз стала підозривати, що він щось знає про Параску тай допитує вже:

— Абисте не казали, що то я казав! Вона давно вже в Юри!

— Диви! Він тут нераз бував тай ані словом не згадав! Ледви дочекалася зорі й зараз побігла у Лішів.

Вернулась Параска домів. Вістка про те облетіла зараз село луною. Побігалися сусіди, жінки, чоловіки, хлопці й дівчата. Не встигла розговоритись, як заявили двірські слуги тай допитують. Що знала, те сказала, не було що таїти.

— Пішов у гори! Казав, що найметься на службу на румунським або загірським боці й буде служити. Чи казав правду? Звідки я знаю?

На тому допити скінчилися, бо прийшли вісти, що Олекса пристав до опришків. Параска коло мами, ще не прочуняла добре з того всього. Вечорами понасходяться багато хлопців та дівчат тай загинають:

— Хто знає, де він?

— Певно в Румунії сидить і гадки не має.

— А може за горами, де там осів тай має спокій.

— А я чув, що він був у тій компанії, що нападала на Косів.

— То ще нічого, але я чув, що його зловили тай скованого вели з Кут до Станиславова!..

— Ой, то вже брешеш! — каже Дзвінчук. — Деж би він дався зловити!..

— Бог би з вас говорив! — каже Параска.

— Хіба ціла хмара їх була, та він не дурний лізти їм в руки! — каже Дзвінчук і все на Параску поглядає.

Дзвінчук був удовець. Не дуже старий ще, але й не молодий вже. Дітваком навчився грати в скрипку тай так до неї припав, що навіть легінем не кидав її. Де яке весілля, чи толока, зараз його кличуть грати. Він ходив, грав днями, ночами тай заробляв гроші. Грав не лише в Космачі, але й на другі села ходив і замандрував раз аж у Криворівню. Там подобав собі дуже дівчину, якої батько у Криворівню. Там подобав собі дуже дівчину, якої батько походив із Кут і в Криворівні осів. Дівчина біленька, гарна, але бідна. Стефан на те не зважав, бо мав досить свого майна, післав сватів тай оженився. Забрав жінку в Космач і став газдувати. Жінку любив, до роботи не заставляв, але потіхи з неї не мав. Вічно хорувала і тратив майно на ворожбитів і ворожки. А що тесть обіцяного віна не дав, забрав у нього корову і пару волів. Жінка ще трохи похорувала тай до року вмерла, а Дзвінчук став знову парубкувати. Серед того парубкування пізнав Параску і став думати над тим, якби то з нею оженився. Дуже йому подобалася. Обчислив собі, що жінка з неї була би добра. Дітей у нього нема, а Параска одначка в хаті. Знав, що любить Довбуша тай треба буде з женячкою заждати, аж вишумить її з голови хлопець. У світі бувалий і в житті досвідний, знав, що все треба братися дуже обережно і справно. Перш за все треба добути прихильність мами. Ту прихильність зеднав собі-єкоро. Часто заходив до них, помагав у роботі,

завсіди послунав тай мати і донька так згодом привикли до нього, що не могли обійтиса без його помічі.

Параска не може прийти до себе ще. Сидить в хаті, як у монастирі, лише до церкви піде тай до дому з церкви вертає. Сумна, банує за Олексою, а його як нема, так нема! Вже й осінь прийшла і весілля за весіллям посипалися. Дівчата збігаються під церкву подивитися на князя і княгиню. В яких кісках, в яких чічках? Котрі свати, котрі свашки, який дружба, яка дружка, а Параска стане у воротах і серце їй крається з болю.

В Космачі шуміло вже про Довбуша, як в улію; багатьох ходило навмисне в Косів, розпитувати, інші аж до Коломиї ходили тай всі вертали, як пчоли з поля, що назбирали багато меду і воску. Найбільше знав розповідати про нього Палійчуків Михайло, молодий і цікавий легінь, якому ще й вус добре не засіявся під носом. Він не годен висидіти дома й як день божий по селу ходить тай кожному про Довбуша розказує.

Увійшов у хату до Гафії, сів собі в куті й слухає, що інші говорять, сам не хоче зачипати. Та знав на нього добрий спосіб Семен Никораків. Сів коло стола на лаві, відвернувся плечима до Михайла і каже голосно:

— Що таке Довбуш? Такий самий, як котрийнебудь з нас!..

Те "з нас" довго тягне і наслухує, чи Михайло рушився з місця. Михайло, що сидів до тої хвилини спокійно, як почув, ті слова, подивився значучо в сторону Семена, як той чоловік, якому не довіряють, зірвався з лави і вийшов на середину хати, гейби хотів викликати Семена на двобій.

— Що? Ти гадаєш, що він такий, як ти джус? Чи ти знаєш, що він би усіх, скільки нас тут є, одним махом чах-чах тай як не було! Не гадай, що він такий, як перший ліпший з нас. Такого хлопа, як він, у цілому селі нема. Він головою сволока сягає, в плечах широкий, що ледви в цих дверях зміститься, мусів би боком входити. В ногах ціпкий і скаче, як вовк, на чотири сяжні. Рука його тверда, як криця і коли-б навіть легко потиснув мою, то кістки лише хруснули би.

— Ви знаєте, яку він має силу? Один ріцький віз смереку тай під горою воли стали і не потягнуть. Бе газда воли, мучить їх, а Довбуш сидить собі на толоці тай дивиться на ту муку. Не міг довше видержати з досади тай каже:

— Чого мучиш так маржину? Чому не поріжеш і не везеш по кусневі?

Газда не знав хто до нього говорить і відповідає:

— Дякувать за добру раду, але краще зробиш, як поможеш піпхати!

Довбуш встав, взяв смереку на плечі, виніс на гору, а там верг нею так сильно до землі, що до половини заперла в землю. Газда дуже здивувався і питає:

— А ти хто такий?

— Я Довбуш! — відповів тай відійшов так, гейби нічого не сталося.

Таку силу хотів би я мати, а тоді нікого не боявся би! Він дуже добрий і бідним помагає, але гільтаєві не пустить за один волос. Ходила недавно одна яворівська на ярмарок у Косів. Вона бідна, сама, без чоловіка, а дітей в хаті купа. Мала трошки грошенят і гадала, що купить теля і вигодує на корову. Але за ті гроші теляти не було і вертала з нічим до дому. Йде вона дорогою тай плаче. У соколівським лісі переходить її чоловік і питає: чого плачеш? Жінка гадала, що то опришок і хоче її обрабувати тай проситься, що бідна тай оповіла про себе те, чого ходила на ярмарок. "Тільки моїх грошей!" — виняла платочок, в якому були завязані гроші, й показує. "Навіть дітям нічого не купила і сама нічого не їла". Тоді він витягнув гроші зі своєї ташки, дав жінці й каже: "Вертайся в місто і купи корову! Пам'ятай, що гроші дав тобі Довбуш!" Жінка вернулася в місто, купила корову і жене, врадувана, домів. Дігнав її знайомий чоловік тай питає, що дала за корову? А жінка оповіла все докладніско, навіть місце показала, де він давав їй гроші. Газда надумався, чи й йому не вдасться така дурничка, облишився ззаду тай собі плаче й оглядається, чи не вийде Довбуш? Вийшов Довбуш з ліса і питає його так само, як бабу. Газда зложився вчетверо, як ніжик, і просить милосердя, а в пазусі тулить гроші свої за продані воли і заздалегідь тішитися в душі, що здурить Довбуша. Довбуш гроші дав, але не повірив газді тай пустився слідом за ним. Газда навіть до міста не доходив, але повернувшись до першої коршми, сів за стіл і казав дати горівки, відразу цілу пляшку. Ість, пе і других частує! Йому байдуже хто! Як увійшов Довбуш у коршму, забрав зперед нього горівку, відібрав свої гроші і його власні, добре вибив хлопа тай зник!

— Та де то правда? — каже Семен. — Його зараз імили би, коли-б так вільно ходив. За ним смоляки слідом ходять і він між людей сам не показується тай не живе так, як ми в хаті!

— Так не живе і хати не має. Він має ще кращу хату, бо камінну. Він і його товариші викували собі в Чорногорі великі комори і там живуть ще краще, як ми. В них довгі й широкі лави попід стіни, вкриті ліжниками і килимами. На камінній долівці розстелені овечі шкіри. Сплять на шкірах пухких, а ліжниками вкриваються. В другій коморі мають великі запаси поживи, мяса, бриндзи, пшона, хліба, що стає їм до нового збору. Про ті комори ніхто не знав, та підглянув їх раз жабівський і за гроші зрадив смолякам. Тоді забили вони вхід до комор за собою і другим входом повтікали. Де вони тепер, ніхто не знає. Довбуш пробуває з ними, але спить окремо, що ніхто не знає де. Навіть Іван Рахівський, найближчий побратим, не знає, де він ночує. Останній іде спати і перший встає. Сокотиться, бо знає, що на його голову назначили велику нагороду і тому й за товаришів непевний.

Параска слухає того оповідання тай тішиться і терпить. Вона горда, що Олекса такий дужий, що нікого не боїться тай такий багатий, що другим роздає. Ставав у її уяві ще кращий, як колись той миліший і дорожчий над усі хлопці села. То знову невимовний сум лягав важким каменем на серце, що за ним вічно гонять, що не може прийти до неї і жити так, як Семен чи Михайло свobodно і вільно.

У таку хвилину суму потребувала поради і потіхи. Та шукала її не в матери, але в Стефана. А він іде їй під лад у тій надії, що вона потішиться, побанує за ним, а час тай розум переконають її саму, що надії на Олексу вже такі далекі й неповторні, як минуле літо.

Настуня вже журиться донькою. Не багата, в достатках не живе, сама всьому раду дай! Думає про зятя, але дівчина вперта ще, на легінів навіть дивитися не хоче, на Довбуша жде. Переїде дівчині пора тай відтак не навернеться ніхто, хіба силою лапай. Параска м'якне, тай піддається намовам Дзвінчука і матери.

Дзвінчук умів так піддобритися, так освоїтися з ними, що Параска не чулася, як прийшли в хату свати, витягнули могорич тай зробили заручини. Все йшло тепер скорим ходом. Стефан і Параска пішли до священика, дали на оповіди, а Настуня вже приготується до весілля. Чим ближче до весілля, тим більше Параска банує. Щойно тепер усвідомила собі, що це крок на ціле життя важкий. Десь зараз з'явилися легіні й стали її перемовляти.

"Ідеш за старого, що хіба ватру піддувати буде!"

"Ідеш за клубушника, що селами ходить!"

"Ідеш за друкарника гикливого, що місця собі не знаходять!"

"Чи нема легінів у селі?.."

Дівка, мов зі сну збудилася. Стала підозрювати, що Дзвінчук обдурив її, та що вмісно повигадував такі вісті про Олексу, щоби собі її зеднати. Стала навіть вірити в те, що Олекса десь спокійно живе і незабаром вернеться.

За три дні весілля! В коморі хліби, колачі, коровай; нові хустки, киптар, сердак, гугля нова; вже й музики грають. Прийшли свашки розчісувати молоду тай косиграти, а Параски нема. Пропала десь, як камінь у воду.

Сором на ціле село і для Настуні тай для Стефана. Він блідий, як стіна, мовчить, аж посинів з наруги і жде, як баран, якого мають колоти, що далі буде, а Настуня як баран, якого мають колоти, що далі буде, а Настуня люта, пожовкла вся, гейби ціла жовч з неї вийшла наверх. Зійшлася рідня тай кинулися шукати. Найшли її аж в Облазі, взяли насилу за руки і привели в хату. Мати зі себе вискакує, захлипується тай верещить!

— Не хочеш? Не йди! Але забирайся мені з дому раз назавсиди, най тебе більше не бачу. Гони на сто вітрів і більше не вертай. Таку мені ганьбу і сором чиниш! На опришка ждеш?

Параска, як камінна плита стоїть, лише густі сльози котяться шнурками перел з очей! Посадили дівчину на сталець, розплели коси, поклали вінок на голову, гуглю на плечі, поблагословили тай до церкви повели. Священик взяв присягу від неї і Стефана на вірність досмертну, дяк заспівав: "Многая літа" тай було по всьому. Настуня поставила на своїм, Стефан, як від смерти врятований, сказав за порогом церкви: Слава Богу! А Параска, як невільниця, робила те, що їй казали, без застанови і коли-б навіть треба було голову під топір класти, не була би опиралася.

В хаті музики грають, гості танцюють, мало хати не рознесуть, а співи аж по горах ходять. Свашки ще за столом, а бояри вже під хатою, по княгиню прийшли. Увійшли в хату викупляти молоду, поторгувалися тай за стіл сідати збираються, як раптом зашуміло, задудніло і в сінях явилися "чорні хлопці". Довбуш між ними перший став на порозі й промовив:

— Щастя, здоровля, князеві, княгині тай всім гостям! Вибачте, що ми непрошені, з далеких світів, самі прийшли в гості.

значіння тай багатство, справила до церкви павук і образ святого купила.

Багатство, незапрацьоване власною рукою, недобуте власною кровю, руйнує душу і серце людини. І як бідний утікає від людей, щоби скрити свою приниженість, так дорібник багач не знає міри і накидується всім своїм майном. На Олексу дивилася тепер, як на того, що має давати і всі її забаганки сповняти. Із давньої любови, що колись спалахнула таким гарячим полум'ям, лишився тліючий огарок. Зі Стефаном помирилася і він перейшов до неї жити. Підлягав їй у всьому, не як її чоловік, але слуга і відразу погодився з тим, що Довбуш її любас, а вона його любаска. Був удоволений з того, що зробила ласку і поєдналася з ним.

ІХ

Як не заходився Пшелуський, щоби зловити Довбуша, скільки не натрудився, щоби знайти місце, де ховається він і його хлопці, всі його заходи і старання пішли надаремне. Найшовся був уже такий, що підглянув опришків під Кедроватим і завів смоляків аж на те місце, де їх бачив, та як не підходили осторожно, скільки не чатували і підглядали за ними таки коло самих комор, по опришках слід пропав. Пусто і глухо в лісі, хіба дика звірина перебіжить повз них, напудиться і тікає.

Та добре опришкам гуляти і відпочивати, як сонце гріє, блакитне небо до них усміхається, гори сердечно їх витають, ліси і скелі радо приймають. Вони радіють враз із сонцем, гуляють з хмарами, літають з орлами, граються з зірками, всміхаються до місяця.

Горе їм, як упаде слота. Сірі хмари тяжкі вкривають небо, застелюють туманами гори, цілий світ перед ними замикають. Холодні, непривітні тай заплакані гори вкриваються сумом, смереки хмуряться, трави хиляться, квіти долів голови спускають, навіть каміння, що грілось і випікалось на сонці, холоне від студени і чорніє. Мох набирає води, гей ліжник у дубилі, мочить ноги, переймає дровами.

— Негура затягається надовго! — каже Іван Рахівський. — Недаром місяць в городі сходяв, а мене ломило в колінах.

Дош сиготить без упину вже шестий день, вогкість пересякла їх одєжу, а вони сидять в норі, як хомяки, ціпеніють від холоду і сонця ждуть.

— Мемо розходитися на час! — каже Довбуш.

Розходяться всі, котрий куди хоче. Майже кожний з них мав дівчину або любаску тай пішов набуватися.

Рушився також Довбуш до Дзвінки йти. Висунувся, як рись зпоміж плит, відхилив мокрі галузки гаджужок, кинув очима довкола себе тай скочив поміж дерева і хащі. Пішов долів по оброслому мохом камінню, попід сучча вивернутих бурею смереках, по старих напів зігнилих вже і поточених хробами пнях.

Перед ним розкинулась сколом широка полонина. Він пірнув у високі трави, змочені дощами, що похилились під тягарем водних крапель і втягнув голову в ковчир сердака. Як наполоханий чорногуз з червоними ногами, бродить він тими травами, яких ніхто не косить ані маржина не пасе, а з ним разом іде глухий гомін його тяжкого ходу і таки за ним зараз гине. Майже перелетів полонину тай увійшов у густий ліс, мов у церкву. Він свобідніший і певніший перед чужим зором тут, але дуситься між деревами, гей птах, що не має місця і простору розпустити крила до лету. Високі смереки стіною стали тай вгорі вершками руки собі подають. Його тяжкі ноги довбнями вдаряють на землю, вкриту грубою верствою сухих шпильок, що липнуть до постолу і капчурів мокрих. Тріскотливий хруст розбігається по лісі і йому пуду дає.

Врешті вийшов на плай. Пригадав свою ранню молодість, як вівчарив у полонині, як зайшов до космацького цигана вчитися ковальства, як пізнав Параску. Згадав тихі й спокійні вечори на селі, як ходив до Параски, рожеві надії одружитися з нею і газдувати, як інші люди, згадав циганову хату і кузню тай тиху працю в ній. Йому привиділось, що він у Настуниній хаті сидить на лаві тай грає на флюярі. На комині блимає каганець з лою. В хаті тепло і сухо тай мило. Параска, як весняна чічка, ніби помагає мамі тай слухає його гри... Та нараз щось ревкнуло, повалилося і голос пішов по лісі. Як поставив ногу на острый сук коріння, так не рушився з місця, хоч як давило через розмочений постіл. Затиснув бартку в руках, готовий до оборони, тай нагло усі думки урвались, гей стрясений з галузки рій пчіл. Став і стоїть. Ухом ловить найслабший шум, очима найменший рух. Довкола сіро і мрячно, дош сиготить, гей пересіяна густим ситом мука і шумить тужно, гей жаби у млаці. Нікого не видно, нічого не чути більше. Це певно стара галузка суха набрєсла водою й обірвалась під тягарем.

Пішов далі. Пересичений вогкістю воздух переймає холодом його тіло. Чорна сорочка, мочена в маслі, прилипла до тіла, сердак тяжкий і вогкий давить рамена. Брудні струйки води, закрашені барвою наголовника, спливають по лиці й шиї. Насторожив слух і зір, як хижак тай іде. Постолі розмокли тай розлазяться вже, ледви ніг держаться. Думки летять за ним, гей комарі в погоду по заході сонця. Та неділя остання! Коли-б був інакше поступив. Коли-б Параска була втекла на той час! Чому не послухав Дмитрової ради? А так відібрав життя паничеві тай своє запропастив. Як гарно під церквою, гей квіти живі рухаються, гомонять, а не як він. І знову щось запишало, пурхнуло, сплеснуло і полетіло. Став. Витягнув голову в тому напрямі тай наслухує. Гомін іде по лісі й зрадливо стихає. Що це? Ніхто не наближається. Вовк, медвідь, орел? А може мавка або чугайстер? І знову тихо і шумно заразом, гей у млині. Вже хотів іти даліше, як глянув на землю і на свої постолі, що майже відпали від ніг. Глипнув у бік, оглянувся і скочив у корчі, зпід яких висувався старий пень смереки. Постояв хвилинку, а коли переконався, що нікого нема, поклав ногу на пеня і став розмотувати волокни. Зняв онучу, викрутив з неї воду і перезувся. Стиснув сильно ногу, стягнув добре волоками постіл, щоб не ховзалася в ньому нога, відтак перезув другу тай пустився в дорогу.

Кінчився ліс. Ударяло світло. Вирвався із задуми і звільнив ходу. Повіяло простором, ясністю. Відітхнув глибоко, гейби зі замкненої пивниці на світ вийшов. Ліворуч підносила гора стрімким склоном, праворуч тягнулась глибока долина, звідки доходив шум води. Він перейшов згар і знову в ліс входить, що важко його приголомшує і будить наново спомини. Завтра певно неділя, чути дзвони, село недалеко. Люди підуть до церкви в чистій сорочці, новому лудинні, а він так давно був у церкві. Неначе дивиться на неї, бачить хрест, баню, дзвіницю, чує спів священника і дяка, вдихує запах ладану. Під церквою хлопці й дівчата, його ровесники давно газдами, вже й діти попідростали. Був би газдував з Параскою, коло маржини ходив, сіно робив, старав і дбав, як інші й жив би в мирі й спокою.

Щось скочило, рушило гіллям і в корчах зникло. Затрясся весь і хотів втікати. Це гірше. Чоло в чоло! "Йому смерть або мені"! Пусто! Може заяць перебіг дорогу?

Темний вечір упав на землю. Чути недалеко бляшані звуки звінків, голоси бовгарів і вівчарів. Мряки прорідились і вгору пішли. Чорні дах стаї, крутяться обриси пастухів. Обходить боком стаю, щоб не заздріли його, обережно ступає, щоб не занюхав пес і не забрехав. Вже недалеко дорога! Ще кілька потоків перескочити, кілька воринь минути тай буде у Дзвінки.

Є в людині щось скрите, невідоме, що переслідує її завсіди. Воно блукає за нею всюди й чигає на догідну хвилину, щоб людину зломити, відібрати притомність, відкрити слабіну і кинути в пропасть. Воно дрібне, як зерно маку і придушене, та коли прийде для нього хвилинка, росте скоро, як у хорого гарячка, стає велике, величезне, переростає в миг людину і запаморочує її. Не встоїшся, піддашся йому, тоді пропадай!

Так було і з Довбушем.

Туга за вигодою, за теплом хати, за жінкою прийшла до нього саме в таку хвилину й так лагідно та солодко промовила до нього, що він піддався тій омані й гнав чимскорше в обійми Параски.

— Що має бути, те буде! — сказав до себе й не скриваючись вже, ані оглядаючись, простував у село й незабаром опинився під хатою Дзвінки. Навіть не пугував, як це робив передтим. Став у брамі і поклав руку на клямку. Загавкав пес. Вийшла Дзвінка з хати й стала в сінях. З малих вікон падало слабе світло на подвіря. Довбуш стулив губи в трубку й дав знак. Вона вийшла до брами й питає: хто це?

— Це я!

Параска пізнала по голосі Олексу.

— Хто в хаті?

— Сама! Стефан пішов у полонину, а мама вже сплять у лівацьці.

Замкнули браму, заперли віконниці, засунули на замок сінешні двері тай тихцем у хату ввійшли. Він сів на лавку коло стола, скинув крисаню тай відложив кріс. Параска сколотила кулешу, висипала на кружок і порізала її ниткою на дрібні кусні. Поклала на стіл миску, налляла в неї спраженого молока й дала дві ложки. Стали вечеряти.

Колись вичікувала його, як роса сонця, виглядала його цілі вечори, вилітала, як пташка, вибігала назустріч, як вчула пугукання. Тоді її серце билося з радости і втіхи. А нині? Прийшов ненадійно й незаметно. Колись гордий, дужий і таємний злітав, мов орел, надив до себе, а вона

падала в його обійми, гей дитина в руки матери. Тепер видався їй таким самим, як кожний інший, ба, навіть більше ще: беззахистний, безпомічний, як прошак, що селами ходить.

Ли. Гаряча кулеша й молоко ogrіло його холодне тіло. Приємне тепло перебігло по руках, ногах, по всій поверхні тіла й розпирало його. Він весь почервонів, а на чоло вдарили поти. Лудиння на ньому парувало й висихало. Відложив ложку й сперся ліктем на стіл. Віддихав. Убийча гаряч печі розходилася по хаті, по тілі, руках, ногах і біла в голову. Солодке умучення стало опановувати його. Підпер голову рукою і вже подається слабости. Очі дивляться на вигідну постіль, застелену м'яким, волохатим ліжником, тіло само проситься туди, але він ще не піддається. Піт тече з чола, тепло вялить, пестить, усьпляє. Не счувся навіть, як одна нога вилізла на лаву, а за нею друга. Голова впала на кожух, що лежав у куті, неначе вмісно приготовлений для нього. Повіки клейлися вже до сну.

Параска відсунула стіл, приставила столець, щоби ширше та вигідніше було йому спати, а сама сіла біля нього. Вдивлялася в його високе чоло, темне лице, глибоко всаджені, блакитні очі і орлиний ніс. Вдивлялася в цілу його стать, сильну і здорову. Давні уявлення про величність, красу й силу зникли. Вона бачить, як він простягнувся на лаві, гей Стефан, гладить костисту його руку тверду, вдивляється в те місце, де має бути впущене цілюще зело, але нічого не бачить. Його груди широкі підносяться, то опадають. Розкриває пазуху й придивляється, чи вони справді такі, як оповідав Михайло Палійчуків? Кладає руку на них і чує тай бачить, що вони майже такі самі, як Стефанові, лише ширші, темніші і більш оброслі волоссям. Гладить долонею лице і волосся, що спливає китицями на кожух, тай каже:

— Який же ти спузвиний, не митий і не чесаний! Якби не та неділя, було-б інакше. І волос був би підтятий і сорочка випрана! Нераз думала я: Піду за тобою, покину хату! Краще з тобою в нужді і холоді, зі звору воду пити, з бордюга хліб їсти, як зі Стефаном у теплі і вигодах.

— Пропало й не вернеться! Ти не видержала так короткий час тоді зі мною, то що сталося би з тобою, коли б так прийшлося було жити з року на рік! Таке життя не для тебе! Воно тверде, як камінь і таке непевне й чуйне, як у птахи або звіряти. Що не дав би я за те,

коли б міг отак лежачи простягнутись свобідно і заснути спокійно до рана. Рано встати, вмитися, взяти білу сорочку і піти в церкву. Що не дав би за те, щоб мати ту певність, що в цій хвилині не впаде погоня і знати, що ніхто не переслідує мене!

— Та-ж ти, Лесику, такий дужий, що всі смоляки до купи нічого тобі вдіяти не годні, дужчого над тебе у світі нема, то чого тай кого тобі боятися? — каже Параска, що сіла біля нього, похилилась над ним тай водить пестотливо рукою по обличчі, гладить волосся, тулиться до нього, обнімає, розбурхуючи в собі і в ньому кров.

— Так, дужий я! Вічна обережність, це моя сила! От бачиш тепер у цій хвилині мене. Сон ломить, тіло вяне, очі клеються й я ніби відпочиваю й тіло моє коло тебе, але голова моя, очі та вуха на дворі сторожать! — каже Довбуш.

— Та-ж, Лесику, нема такої сили, щоби тебе подужала, нема такої кулі, щоби тебе вбила!

— Ой є, Парасочко! Є! Про те ніхто не знає і не буде знати. Уважай, чи не йде хто, бо буде смерть і мені й тобі!...— говорить півсонно.

Під скоботливим лоскотанням білих рук, розніженого жіночого тіла, пестливих слів і тепла хати, Довбуш заснув. Легко й повільно стала Параска виховзуватися з його обіймів, як злодій, що викрадається з хати. Відняла свою голову з його грудей, відсунула його руку зі своїх пліч, витягнула другу зпід шиї тай освободилася цілком. Сиділа біля нього розніжена, лінива і розбавлена, вдивлялась в нього й думала: "Коли б на правду любив, то чому не звірився з усього, чому не скаже тайни?!"

Та думка так заволоділа нею, що не могла опертись спокусі, щоби не спробувати способу чарівниці, яка повчала її.— Вишукаєш огарок воскової свічки з першої дідової суботи і засвітиш її гранню з печі. Візьмеш зеркало, наставиш до лица, а поміж лице і зеркало покладеш свічку й будеш питати, що тобі треба!

Чи саме цей підступ, чи Довбуш сам півсонно виговорився, досить, що Параска добула від нього тайну його життя і смерті. Заспокоїла свою цікавість, але в тій хвилині, коли глянула на нього, почула велику тривогу в серці. Присіла знову біля нього й стала леститися, щоби пестошами заглушити свою провину. Взяла гребінь і розчісує його довге, розкуйовдане волосся. Воно таке довге і нерівне, що, не надумуючись, взяла ножиці і обтяла

його, а коли побачила серед нього два срібні волоски, гадала, що він уже старіється тай вимкнула разом оба.

Довбуш зірвався негайно, як попарений окропом, хапнув за бік, де лежав меч, стиснув долоню, гей би держав у ній бартку, та меч лежав на долівці, а бартка в ногах на лаві.

— Чи не говорив я що крізь сон? — спитав трівожно.

— Ні, Лесику, не говорив! — збрехала Параска.

Вона знала, що зараз була би її смерть за те і не призналася. Довбуш став, забрав зброю і вийшов з хати, а Параска позамикалась на всі замки і всі спусти, гей би боялася, щоб не завернув, тай поклалася спати. Заснула солодким сном найбільш вдоволеної жінки й спала твердо до пізнього ранку.

Спала так твердо, що не чула навіть, як у хату ввійшла мати класти ватру. Прокинулася щойно тоді, як поліна гримнула на долівку, але з постелі не підносилася. Обернулася на другий бік, щоби ще трохи полежати, як пещена дитина мала, що не має ще жадних обов'язків, не турбується нічим, але всі нею піклуються.

Стефан вертав із полонини до дому. Як ішов, то було його ходу чути на сто кроків. Брам утворював з лоскотом широко, так гейби мала виходити маржина на пашу, а він давав знати, щоби виходити з хати помагати йому. В хату відразу не входив ніколи. Мусів заглянути до стайні, вичистити гній зпід корови, подивитися в яслі, чи є сіно. Відтак гладив біланю тай ішов у колешню. Там знову мусів знайти не на місці сокиру або пилу, клав їх на своє місце тай ішов у ганки. Тут стрясав зі себе болото, стріпував з крисані порошок, скидав сердак, і щойно тоді входив у хату.

Став у дверях і кинув оком на постіль. Скипів злістю, стиснув губи, зморщив чоло, засвітив очима, як вовк і заскреготав зубами. Вона лежала горілиць і підложила руку під голову.

Не видержав і каже гостро:

— А можеби-с вже встала?! — а кидаючи сердак і крисаню на лаву, подумав: "То я цілу ніч не спав, ще темно було, як вибрався з полонини, а вона простягається вигідно".

— Ади! — і глянув крізь вікно на подвір'я — іде чужа жінка з такої далечини, а ти вилігуєшся, як яка пані!

Параска зірвалася на ноги, та заки підв'язала запаску, накинула на голову хустку, і застелила постіль ліжником, увійшла жінка в хату. Це була теща по першій Стефановій

жінці з Криворівні. Стефан догадувався, чого прийшла. Нараз його лице прояснилося, він змяк, злагіднів так, гейби не знати яка згода і любов панували в хаті.

— Добрий день!

— Добре здорове! Сідати просимо! Що скажете доброго?

Стефан стер із лави порохи рукою, продув місце й просить сідати. Теща сіла і каже:

— Бачу, Стефанку, жіночка в тебе пишна тай красна. Дякувати Богу, в хаті не бідно, а діточок дасть Біг. За мене ти забув цілком.

— Не забув, але ви май далеко за горами, а робота день вдень.

— Знаєш, Стефанку, чого я прийшла до тебе? Буду відразу казати! Дозька, знаєш, нехай з Богом спочиває, старий сидить за довги в Станиславові, а я лишилася сама, як палець, без дрібки молока. Змилуйся! Верни бодай корову, а будеш мати простибіг за мене і за себе...

Настуня кладе ватру і ніби, далека від тої справи, не оглядається, але вухом кожне слово ловить. Параска, не знаючі до чого взятися, стала й слухає. Як вчула про корову, то кинулась, гейби її муха вкусила й питає:

— Як то вертати?

— Пожди, молодичко! Вислухай! Як Стефан женився в мене, то забрав зі собою корову і пару волів.

— Ну то що, що забрав?

— Як то що? Та-ж жінка померла!

— Не брав голу й босу на показ, але газдиню, щоби газдувати. Може ще мав доплатити до неї?

— Слухай, Пара! А може би дати біланю? Ти і так її не любиш!...

— Ади, який мені до роздавання найшовся. Моя хата, моя праця, я ходжу, годую й не дам! Не дам ані патичка! Я тут газдиня! — кричить Параска і виблискує очима.

— Я хочу подобру з вами говорити тай в мирі розійтися!... — каже теща.

— Ну то йдіть собі подобру і в мирі!

— Не даш добровільно, то даш мусом! — каже теща, встає з лави, а в дверях доповідає:

— Я ще знайду на тебе дорогу до Довбуша!

— Що? Ти мене Довбушем страшиш?! Гадаєш, що я його боюся? — паленіючи зі злості, кричала за нею Параска.

Стефан, як сів на лаву, так не рушився з неї і не вийшов за тещею, хоч личило йому і звичай вимагав. Не бачив, як переходила подвір'я, як отворала і замикала

браму, але думав уже над наслідками такого кроку. Боявся за себе і бажав звалити вину на жінку, бо в її хаті жив і сам у таких справах ніколи не рішав. Навіть до церкви не збирався, але ходив цілий день, як побитий деревом у лісі.

Прийшов теплий, недільний вечір, такий спокійний, що здається вже все в природі дримає, лише одна людина ще не спить. Стефан сперся на вікно в хаті і впилив очі в Клифу, гейби хотів у ній вивертити діру і... теща з Криворівні не виходить йому з голови. Настуня пішла до сусідів, а Параска вертала з села. Як була у брамі, Стефан узяв сердак, накинув на опашки, тай минаючи її мовчки, вийшов з подвіря і подався царинкою аж над потік.

До цієї хвилини відчувала Параска свою перемогу і тішилася нею. Сумний вираз Стефанового обличчя і його вперта мовчанка вразили її так, що мимоволі стала тепер задумуватися над своїм поступком. Була вперта і за всяку ціну хотіла поставити на своїм: не дати корови. Стала шукати противаги до Довбуша. Перевірила всі дотеперішні свої зиски від нього й переконалася, що дав їй усе, що мав і що міг дати тай не жалувала цілком, що його втратить. Навпаки, чула вже тягар його і хотіла збутися трохи. Не боялася свого кроку, бо знала тайну його життя і смерті. Ворожість і злість до Довбуша стали вливатися в її серце і вже стала обдумувати пімсту, коли-б прийшов упоминатися за покривдженою жінкою.

Стефан вернувся в хату, а вона солодко питає:

— Чого зажурився?

Він звернувся на неї очі і дуже здивувався. Ніколи ще не чув такої ніжності в її словах і такої широти в її очах.

— А як справді піде жінка на скаргу, що діятимемо?

— каже Стефан так, якби радився її, що казати тоді й як боронитися?

— Не бійся! Довбуша я не боюся. На нього маю раду!

— каже Параска.

Такого вечора не зазнав ще ніколи Стефан, відколи оженився з Параскою. Усі ласки жінки, недоступні для нього дотепер, зливались до нього, як теплий дощ на спалену сонцем траву в полонині. Обоє сідають до вечері в такому мирі, гейби тільки що пібралися. Вона підсуває йому миску, втирає й подає чисту ложку, сідає біля нього і так говорить, гейби між ними не було ніколи ніяких суперечок, ані непорозумінь в житті. По вечері постелила

постіль з найбільшою дбайливістю, під голову дала йому свій киттар новий, взяла з рук його ремінь і поклала на стіл, постелила поклала на припіч, один біля одного рівно і в купу зібрала волокни. Сама згасила світло щойно тоді, коли він поклався на постіль і накрився ліжником. Вона лягла біля нього й обняла його так, гейби це була їх перша ніч по вінчанні.

Того вечора виявила Стефанові тайну, що знає спосіб, як згладити зі світа Довбуша, коли-б прийшов упоминатися за тещею.

Лише кулею із дванадцяти зерен ярої пшениці, над якою священник відправить дванадцять Служб Божих, можна його вбити.

X

На другий день рано теща з Криворівні пішла до Довбуша на скаргу, а Стефан вибрався в село питати за ярою пшеницею. Дістав зерна пшениці, купив у пасічника воску, вернув до дому тай зладив кулю. Готову вже завинув у платок, поклав у тайстру і пішов до паламаря, щоб поклав її на престолі в церкві, де священник править Богослуження. Паламар радо згодився, дістав згори плату, поставив ту кулю під обрус на престолі, а священник навіть не знав про те, що відправив дванадцять Служб над кулею, що мала стратити Довбуша.

Між Параскою і Стефаном зайшла велика зміна. Жак перед небезпекою дав обоім спільну мову, спільні думки і взаємне довіря, якого досі не було між ними. Стефан і гейби другий раз на світ народився і такий був радий, немов хтось вибрав із нього всю лютість і ворожість тай вклав на те місце доброту, любов і згоду.

Стефан приготував пушку. Всипав на спід двоякого пороху, набив свяченою кулею, дав волосся із коня дев'ятого в цівку, намастив цілу і запустив замок оливкою. Не зраджуючи нікому тайни, повісив її в хаті на стіні, щоб завжди була під рукою, коли-б прийшов Довбуш. Майже щодня перевірював її, обтирав порох, заглядав у цівку, пробував замок чи не заржавів, аж прийшов той вечір у місяці серпні 1745 року.

Чорні хлопці вертали з порогів лісами і простували на комори в лісі коло Ямної. Вже були над Прутом, як захопив їх дощ. Збігли в долину ріки, зваблені гуком води і сховалися перед дощем у камінних заглибинах високого берега. Над ними звисало гилля густих корчів та довге й сухе коріння підірваних смерік, що лише одною

половиною держалися землі. Перед ними плюскотіло широке й майже непорушне плесо води, що тягнулось під самий обривистий беріг. За плесом стала впоперек ріки висока скеля і сперла воду. Струя води силою пробивалася через верх і падала згори довгим білим пасмом аж на дно плеса. Там переверталася, кипіла і придавлена новою струєю вискакувала наверх, як витертий на терлиці сніп повісма тай біла, гей випрана сорочка, падала і розсипалася по поверхні води довгими шнурками коліркових перел.

Хлопці не відривали очей від того нестримного руху і гуку, з яким добувалися маси води із дна і від невинного бігу струї, що немов нитки на кружеві вилися без стриму й кидали дугові бризки на їх одіж і обличчя. Нараз вода пожовкла і покотилася швидким бігом долів. З гори вдарила велика хвиля і понесла на собі ковбки зігнилого дерева, а далі цілі смереки з корінням і гиллям, покотилось з лоскотом каміння. Поверхня плеса стала в мент підноситися, а каміння, що перед хвилиною виставало понад воду, сховалося між хребти сірих баранів і щезло між ними.

— Тікаймо! — кричить Іван, але шум води став такий сильний, що його голосу ніхто не чує. Жовта піна і барани вже підкрадалися до них. Мерщій кинулися горі берегом. Іван хопився за коріння смереки і з трудом дістався на беріг. Лісом йдучи, добре намоклися і намучилися, заки дісталися до комор.

Серед ліса великі плити камінні, гей замок мурований. Між плитами глибокі щілини. Це комори, якби нарошно для них створені. Там їх схоронище перед дощем і людським оком.

Поклали ватру і сушаться. Дим губиться в мряці і за шумом вітру не чути тріскоту фой. Настав холодний, непривітний вечір, а ще холодніша ніч. Вітер крутився і бив у комори, що мало хто з них заснув. Довбуш, як звичайно, спав окремо і ніхто з них не знав де і не смів знати. Над самим раном втихомирилося і позасипляли. Іван пробудився перший. Зірвавсь так нагло, якби його десять гадюк нараз вкусило, сів і задумався.

Прийшов Довбуш, заглянув у комори тай сів при вході на камінь. Сидів на ньому так, гейби те місце горіло під ним. Тілом був коло Івана, але думками був далеко за горами коло Дзвінки. Глянув він на Івана, а Іван на нього тай враз оба спустили очі в долину. Іван відразу

пізнав, що має на думці ватаг. Прочуваючи лихо, заздалегідь став леститися, як пес, коло Довбуша.

— Ідемо в Космач! — сказав Довбуш, але так, немов боявся своїх власних слів.

— Над самим раном мав я поганий сон! — каже Іван до Довбуша і пильно дивиться йому в очі.

— Сон мара! — каже Довбуш. — Ану, най чую, що таке снилося тобі?

— Сниться мені, що сходимо в долину. Спершу йдемо май рівним, а чим далі тим більше спускаємося вниз. Ви всі випередили мене і женете наперед, а я лишився позаду вас. Розглядаюся на боки тай боюся, що відбився від вас вже трохи забагато. Нараз глянув я під ногу, здоганяючи, тай бачу перед самими ногами глибоку заглибину. Боюся впасти і обходжу її, але зачепив ногою за галузку корча і спинився. Зігнувся і підношу галузку та нога моя вже суне в яму. Пручаюся що сил маю, та заки добув ногу з ями, бачу, що ви вже далеко передо мною. Біжу і хочу конечно наздігнати вас, та ви вже на широкому плаю в долині, а я ще високо на горбі. Хочу оминуть закрут і зійти напростець. Зісуюся на руках і коріння пня руками, а ноги рачки, хапаю за віття і коріння пня руками, а ноги пускаю вділ. Чую, що я повис і не сягаю землі. Затискаю сильно долоню правої руки, щоб не впасти і не попускаюся коріння. Та враз бачу, що я не корінь, але гадюку-поганку держу в руці. Вона обмотується довкола руки, посувається довж на рамя і обвивається довкола шиї. Обмоталася кілька разів, розняла рот, виставила гострі, передні зуби і вже хоче кусати в горло. Чую, що згину, як вкусить, і хапаю її понижче головки і кричу: "Рятуйте"! Ви завернули зараз. Вона таки вкусила мене і я зісунувся враз із нею і став на плаю. Ти, Олексю, перший прискочив, хапнув гадюку і кинув її на землю. Потоптав її ногами і кажеш: То ти боїшся такої малої гадюки? Відтак обернув бартку, відтяв їй вістря голову і засміявся. З голови її потекла червона кров. Спочатку тої крові було мало. Згодом десь взялося її стільки, що на тому місці, де ми стояли, розілляло ціле плесо. Ти стоїш тай дивишся на те плесо крові, а я з боку бачу, що ти вже в самій середині плеса. Глянув я на твій сердак, а на ньому кров. Кров усюди: на руках, сорочці і гачах. Ти весь у крові вже потопаш. Мене обняв за тебе жак. Хочу кричати на хлопців, що стояли далеко від нас і не можу. Щось на сперло в горлі і голос не виходить. Кладу палець на горло, в те місце, де вкусила поганка і пробуджуюся.

*Возьміть мене на топори і занесіть в Чорні гори.
Як там мене занесете, на дрібний мак посічете,
Нехай ворог не збиткує, мого тіла не катує!*

На гук стрілу тай крики Параски і Настуні, що втекли на село, стали збігатися люди, переважно дівчора і жінки, бо мужчини були на косовиці в дворі. Прийшов навіть священник, а коли побачив Довбуша, безсило і конаючого майже, спитав:

— Чого нападав на Дзвінку?

— Така смерть була мені писана! — відповів Довбуш.

— Що належить вчинити християнській душі перед смертю?

— Я вже сповідався і законювався в той час, як пустився на тоту дорогу!

— Де гроші? — питали люди.

— У полонині в Чорногорі. Бог один знає і я, де вони!

Товариші взяли Довбуша на топори і понесли в гори. Несуть його лісами, борами, ґрунями тай як на Попі Івані були, отворилася рана і стала капати кров на землю. Де впала крапля крові, там вирости опісля багряні цвіти. Того цвіту багряного дуже багато в цілій Чорногорі, а найбільше на Попі Івані. Хто хоче бачити, як горить Чорногора від того цвіту, хай піде туди у червні.

Останньої волі Довбуша не сповнили товариші. Було їм жаль сікти живе ще тіло ватага. Занесли його в комори під Кедроватим і там поставили його на сідець у старше місце за столом, а самі позасідали обабіч коло нього тай сидячи поснули всі і сидять так до нині.

У тих коморах повно всякого добра: порошники, порошниці, топори, бартки, кріси, оливи, цина, порох, пістолі тай повні бербениці золота і срібла. Вхід до тих комор завалився за ними, заріс мохом, травою і смережиною так, що не слідно навіть, де він.

...Сіріло. На сході червоніло небо. Максим витряс попіл з люльки на погаслу ватру і задумався.

1935

Словарець гуцульських слів

Арідник — чорт.
балта — топір
бартка — топірець
бервено — поліно
бербениця — бочка
бісиця — відьма (чортова жінка)
бовгар — пастух від коров
будз — сир з вареного молока
батьки — люди з долів
варинич — плоти з колених смерік
"визаконной" — запричащай
гражда — огорожа хат.
гачі — штани
гулити — дурити
ганя — хижак-птаха
готур — птах або перо з готура
гльиджити — варити молоко
дахи — прибудівка
димало — міх ковальський
джус — згірдне прізвище
джумира — шапка
драниця — дошка
дужак — силач
друкарник — згірдне прізвище
жереп — косодеревина в горах
згарда — жіноча прикраса
капчурі — вовняні грубі скарптки
клабушник — згірдне прізвище
маржина — худоба
марфа — товар у склепі
могила — купа
мішаник — спільник, що дав віці
випасати в полонину
мольфар — ворожбит
лудинне — одежа
лівачка — хата по лівій стороні
сіней

негура — слота з дощем і мряками
нуждати — мучити
наголовник — капелюх
обмінник (обмінник) — замінена дитина
пилювати — спішитися
притула — прибудівка коло хати
пятка (петка) — кольба у рушниці
плова — буря
прочерть — місце в горах, де є продув
ретізі — ланцюшок
силянки (венецькі) — коралі
сідець — сталець
смоляк — жандарм
спуз — попіл (бруд, порох)
спузар — хлопець
сокотити — стерегти
стая (стайка, застайка) — дерев-
ляна будівля в горах
стариня — родичі
сухозолоть — золоті дротяні нитки
тайстра — мужеська шкіряна торба
тогідь — тамтого року
тирлич — зілля
тертиця — дошка
трісунка — прикраса за капелюхом
трепета — осика
трудний — змучений
чуркало — жерело
чугайстер — лісовий божок
чепіль — ніжик
фоя — галузки смережини
фортуна — непогода, поганий час
флейтуше — додатки до рушниці

Григорій Смольський
ОЛЕКСА ДОВБУШ
Повість

"ВЕЧІРНЯ ГОДИНА"

Число 7, 1993

Редактор Л. Гринда

Здано до набору 29.12.92.
Підписано до друку 15.03.93.
Формат 84×108¹/32. Папір друкарський.
Зам. 55-3. Ціна договірна.

"ВЕЧІРНЯ ГОДИНА"
Реєстраційне свідоцтво ЛВ № 179
Львів, Мечникова, 27а.

Львівська книжкова фабрика "Атлас"
290005, Львів, Зелена, 20.

Спонсор видання —
видавниче підприємство "Червона Калина".